

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

KİŞİLER ● DÖNEMLER ● AKIMLAR ● YAPITLAR

CURIE, Marie

COURNAND, Andre
COURNOT, A. Augustin
COURTELINE, Georges
COUSIN, Victor
COUSTEAU, J. Yves
COUTHON, Georges
COUTURAT, Louis
COWARD, Noel
COYSEVOX, Antoine
CÖMERT, Bedrettin
CÖNTÜRK, Hüseyin
CRAIG, Gordon
CRAMER, Johann
CRAMER, Wolfgang
CRANACH, Lucas [Yaşlı]
CRANKO, John
CRAPP, Loraine
CRELLE, Leopold
CREMONINI, Cesare
CRESWELL, Cameron
CRICK, Francis
CRIPPS, Stafford
CRISPI, Francesco
CRIVELLI, Carlo
CROCE, Benedetto
CROMPTON, Samuel

CROMWELL, Oliver
CROMWELL, Thomas
CRONIN, Joseph
CROOKES, William
CROS, Charles
CROSLAND, Charles
CROUSAZ, Pierre

28

CRUMB, Robert
CRUSIUS, August
CRUYFF, Johan
CRUZ, Ramon
CUCI
CUDA, Mahmut
CUDWORTH, Ralph

CUELLAR, Perez de
CUFAELER, Abraham
CUGNOT, Joseph
CUI, César Antonoviç
CUJAS, Jacques
CUKOR, George
CUMALI, Necati
CUMBERLAND, Richard
CUMMINGS, E.E.
CUNHAL, Alvaro
CUNNINGHAM, William
CURIE, Marie
CURIE, Pierre
CURTIN, John Joseph
CURTISS, Glenn
CURTIUS, Ludwig
CURZON, George
CUSANUS, Nicolaus
CUSHING, Frank
CUSHING, Harwey
CUVIER, Georges
CUZA, Alexandr Ion
CÜNEYD, Şeyh
CÜNEYD BAGDADI
CÜRCANİ
CÜVEYNİ
CYBULSKI, Zbigniew

Yurt Ansiklopedisi

“Türkiye/Genel,” cildi başlıyor!

Yurt Ansiklopedisi'nin, yurdumuzu -Adana'dan Zonguldak'a il il anlatan- ilk 10 cildi, 140. fasikülle tamamlanıyor. 141. fasikülle 11. ve son cilt “Türkiye/Genel” cildi başlayacak.

Yurt Ansiklopedisi'nin “Türkiye/Genel” cildi diğer ciltlerden farklı bir sistemle hazırlandı. Yurdumuz bu kez, iller düzeyinde değil, Türkiye genelinde ele alınıyor. “Türkiye/Genel” cildi, ilk 10 ciltte yer almayan -siyasal ve yönetsel yapı, hukuk düzeni, anayasa hareketleri vb.- konuları da işliyor.

“Türkiye/Genel” cildi, sadece yurdumuzun tümüne ilişkin bütünsel bilgileri toplu olarak

vermekle kalmıyor, aynı zamanda il ölçeğinde ele alınan doğal yapı, tarih, sosyo-ekonomi ve kültür konularının genel bir tabana oturarak perspektif kazanmasını sağlıyor.

Yurdumuzu dünü, bugünü, yarınıyla anlatan dev eser Yurt Ansiklopedisi, “Türkiye/Genel” cildiyle tamamlanıyor. “Türkiye/Genel” cildini de kitaplığınıza kazandırın ve dev eser Yurt Ansiklopedisi'ne eksiksiz sahip olun.

ANADOLU YAYINCILIK A.Ş.

Buyukdere Cad. Uçyol Mevkii, No:93 Maslak - İstanbul

“Türkiye/Genel,” cildi:

- Yeryüzü şekilleri, iklimi, bitki örtüsüyle, doğa güzellikleriyle, doğal yapısıyla Türkiye!
- Osmanlı Devleti'nden günümüze anayasa hareketleri, devlet yapısı, siyasal partileri, uluslararası ilişkileri ve yönetsel yapısıyla Türkiye!
- Yazılı tarih öncesinden günümüze, toplumsal yaşamı, düşünce hareketleri, siyasallaşma süreci, dış politikası ve tarihiyle Türkiye!
- Ekonomisinin gelişimi, nüfusu, tarımı, sanayii, turizmi, göç olgusu, sağlık ve sosyal güvenlik sorunları, işçi ve sendika hareketleri, toplumsal örgütlenmeleri ve sosyo-ekonomik yapısıyla Türkiye!
- Anadolu'nun kültürel evrimi, geleneği, dinsel yapısı, dil ve edebiyatı, müzik ve mimarlığı, kültürel kurumları, basın-yayın organları, sineması, sporu ve tüm kültürel yapısıyla Türkiye!
- Yurt Ansiklopedisi'nin bütününe kapsayan ve yaklaşık 30.000 girişten oluşan ayrıntılı dizin, zengin kaynakça.
- 24 fasikül, 1400 sayfa. Yüzlerce renkli ve siyah-beyaz fotoğraf, harita, grafik, şema.

Eksiklerinizi tamamlayın!

Ansiklopedi bir bütündür. Eksik fasiküllerinizi, cilt ve cilt kapaklarınızı vakit geçirmeden tamamlayın. Bu dev esere bütünüyle sahip olun. Eksiklerinizi YADA A.Ş.'den sağlayabilirsiniz.

YADA A.Ş.

Doktor Şevki Bey Sok. 6 Divanyolu-İstanbul Tel. 520 74 72

Courbet ve Siyah Köpek, Yaralı Adam, Kendi Portresi gibi yapıtlarında kendi ruhsal durumu da belirir.

1849-1869 arası, Courbet'nin sanatının en özgün dönemi olmuştur. Her biri birer başyapıt olan bu dönem resimlerinin ilk örnekleri *Taş Kıranlar* ve kısaca *Ornans'da Cenaze Töreni* olarak bilinen *Tableau historique d'un Enterrement à Ornans*'dır (Ornans'da Bir Cenaze Töreninin Tarihsel Tablosu). Bu resimler Courbet'nin gerek topluma, gerekse sanata ve resim geleneğine bakış açısındaki büyük değişimin başlangıcını belirler ve onu Gerçekçilik'in önderi durumuna getirirler. Courbet'nin sıradan bir cenaze törenini "tarihsel tablo" olarak adlandırması tarih ve din konulu resimler geleneğine karşı aldığı tavrı açıklar. Resmin konusu Ornans Mezarlığı'nda yer alan bir cenaze töreninden kaynaklanır. 17.yy Hollanda resminin grup portrelerinde olduğu gibi, bu resimde de her portre gerçek yaşamdan alınmıştır. Belediye başkanı, noter, rahip, tabut taşıyıcılar, mezar kazıcılar, Courbet'nin babası ve kızkardeşleri cenaze törenine katılan elli kişi içinde belli baş figürlerdir. Bu sıradan kişilerin din ve tarih konulu resimlerin figürlerine verilen bir önem içinde işlenmesi, sanat tarihinde ilk kez yer alan bir olaydır. Courbet'nin bunu "tarihsel" olarak adlandırması, dönemin burjuvazisini rahatsız etmiş, onun gerçeğe yaklaşım biçiminin çirkin ve sapık olarak nitelenmesine neden olmuştur. Oysa Courbet, benzersiz betimleme gücü, olağanüstü tekniği ve gerçeğe bakışındaki içtenlikle neredeyse destansı bir anlatım yaratmıştır.

Courbet'nin *Ornans'ta Cenaze Töreni* kadar tepki yaratan bir başka yapıtı da *Yıkılanlar* adını taşır. Sanatçı bu yapıtta asiller sınıfına karşı beslediği duyguları bir başka biçimde ortaya koyar. Burjuvazinin ve aristokrasinin görmeye alıştığı geleneksel Venüs ya da çıplak tiplerinin inceliği ve güzelliği yanında Courbet'nin yıkılanları, iri yarı köylü kadınlarıdır. Bir başka açıdan *Yıkılanlar*, görsel gerçeğin ve tenselliğin dolaysız bir anlatımıdır. Bu resmin Michelangelo'nunkileri çağrıştıran figürlerinin pozlandırılışı ve anıtsallığı, Courbet'nin klasik geleneği ve fiziksel gerçeği de özümlediğinin kanıtıdır.

Bugday Aktaranlar Courbet'nin Güney Fransa gezisinin etkisiyle açık renk kullanımına geçişini belgeleyen ilk örneklerden biridir. Öte yandan bu resim, sanatçının ilgi duyduğu köy yaşamını açıkça ve büyük bir içtenlikle işlediği resimlerinin sonuncusudur. Bugday ayıklarken uyuklayan kadının dinginliğinin ve bugday eleyen kadının dinamik hareketinin resmin yumuşak ve sıcak havasıyla bütünleşerek ortaya koyduğu şiirsellik duygusu, Courbet'nin sanatında daha sonraları görülmeyecek bir özelliktir.

Sonradan *Günaydın Bay Courbet* olarak adlandırılan *Karşılama*, Courbet'nin Gerçekçilik ilkelerini uyguladığı, üç figürden oluşan basit bir kompozisyonudur. 1849 öncesi portrelerinin özgün, düşünceli romantik anlatımı bu resimde yerini kendinden emin bir tutuma bırakmıştır.

Herkes tarafından Courbet'nin başyapıtı olduğu kabul edilen *Atölye* adlı dev kompozisyon onun yaşamını ve düşüncesini, gerçekçi ve simgesel bir biçimde dile getirir. Resmin soluna Courbet sevmediği kavramları toplamıştır. Basın, akademik sanat,

romantizm, din, fuhuş ve açlık bunlar arasındadır. Sağ yanda ise aşk, felsefe ve edebiyatı temsil eden simgeler ayrıca, Courbet'in yakın arkadaşları olan eleştirmen Jules Husson, Champfleury, düşünür P. Joseph Proudhon ve ozan Baudelaire yer almaktadır. Courbet'nin kendisi de kompozisyonun merkezinde, doğruyu ve gerçeği temsil eden çıplak bir kadın figürünün bakışları altında bir manzara resmi üstünde çalışmaktadır. *Atölye*, Courbet'nin kendi deyişiyle zamanın "davranış biçimlerini, düşüncelerini ve karakterlerini sadece bir ressam değil, her şeyden önce bir insan olarak" algıladığı biçimde yansıtan bir tutumun ürünüdür. Bu tutum, Gerçekçilik'i dönemin öncü sanat hareketi durumuna getirir.

1860'lara doğru Courbet'nin konularında çıplak kadın figürleri, av sahneleri, kayalık ve dalgalı denizler ağırlık kazanmaya, üslubunda bir değişme görülmeye başlar. Courbet çıplak kadın figürünü duyumsal ve yarı erotik bir hava, av sahneleriniyse büyük bir hareket gerilimi içinde işlerken, gerçekçi tutumu giderek doğalcılığa dönüşür. Enerji dolu fırçasıyla hızla koşan geyikleri, kükreyen dalgaları ve ufka doğru vahşi bir biçimde yükselen kayaları betimler. *Uyuyanlar* ve *Papağanlı Kadın* gibi resimlerinde çıplak vücutların dokunulabilir görüllüğü, açık seçik okunan bir erotizme dönüşür.

Son döneminin natüremortları da dahil olmak üzere Courbet'nin sanatı biçimsel yetkinliğinden bir şey kaybetmemiştir. Hacmi ve yoğunluğu vurgulamakla birlikte biçimin görsel, ışıklı ve renk özelliklerini olduğu gibi yansıtan tutumu Manet, Degas, Monet ve öteki İzlenimciler (Empersyonistler) üstünde geleceği biçimleyecek bir etki yapmıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Courbet ve Siyah Köpek*, 1842, Petit Palais, Paris; *Yaralı Adam*, 1844, Louvre, Paris; *Hamakta Kadın*, 1844; *Kendi Portresi*, 1846, Besançon Müzesi; *Deri Kemerli Adam*, 1849, Louvre, Paris; *Taş Kıranlar*, 1849, Dresden Müzesi, 1945'te yok olmuştur; *Ornans'ta bir Cenaze Töreninin Tarihsel Tablosu*, 1849, Louvre, Paris; *Köy Güzelleri*, 1851, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Yıkılanlar*, 1853, Montpellier Müzesi; *Günaydın Bay Courbet (Karşılama)*, 1854, Montpellier Müzesi; *Bugday Aktaranlar*, 1855, Nantes Müzesi; *Atölye*, 1855, Louvre, Paris; *Sen Nehri Kıyısında Uyuyan Kızlar*, 1856, Petit Palais, Paris; *Geyiklerin Kavgası*, 1861, Louvre, Paris; *Uyanış*, 1864, Sanat Müzesi, Bern; *Pierre-Joseph Proudhon'un Portresi*, 1865-67, Petit Palais, Paris; *Uyuyanlar*, 1866, Petit Palais, Paris; *Papağanlı Kadın*, 1866, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Fırtınalı Deniz*, 1870, Louvre, Paris.

• **KAYNAKLAR**: P.Courthion, *Courbet: raconté par lui-même et par ses amis*, 1948; R. Fernier, *Gustave Courbet*, 1969; C.Léger, *Courbet*, 1929; G.Mack, *Gustave Courbet*, 1951; P.Macorlan, *Courbet*, 1951.

• **BAKINIZ**: J.L.DAVID, DEGAS, DELACROIX, INGRES, MANET, MONET, POUSSIN.

"Tarihsel Tablo"

Başyapıtı:
Atölye

COURNAND, André (1895)

Fransız asıllı ABD'li hekim. Kalp kateterizasyonu yöntemi ve dolaşım sistemi hastalıkları üzerine yaptığı araştırmalarıyla Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü kazanmıştır.

André Frédéric Cournand 24 Eylül 1895'te Paris'te doğdu. 1913'te Sorbonne'dan kimya ve fizik diplomaları, bir yıl sonra da biyoloji diploması aldı. 1914'te tıp öğrenimine başlayan Cournand, I. Dünya Savaşı çıkınca öğrenimine ara vererek orduya katıldı. 1915-1919 arasında gösterdiği üstün başarılarından dolayı "Croix de Guerre" ile ödüllendirildi. Savaşın sonunda, tıp öğrenimine devam ederek, 1930'da Paris Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl ABD'ye giden, 1933 yılına değin de New York'ta Columbia Üniversitesi'ne bağlı Bellevue Hastanesi'nde asistanlık yapan Cournand, bu dönemde tanıştığı D.W. Richards ile uzun yıllar işbirliği yaparak kalp ve göğüs hastalıkları üzerine araştırmalar yaptı. 1933'ten başlayarak 24 yıl süreyle Bellevue'de göğüs-kalp servisinde araştırma laboratuvarının yöneticiliğini üstlendi. 1941'de ABD vatandaşlığına geçti. 1945'te yardımcı profesör, 1951'de de profesörlüğe getirildi. 1956'da Washington'da Ulusal Sağlık Enstitüsü kalp-damar araştırmaları bölümünün başına getirildi. Aynı yıl, Cournand ve Richards, Forssmann'ın geliştirdiği kalp kateterizasyonu yöntemine katkılarından dolayı, Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü Forssmann ile paylaştılar.

Cournand'ın en önemli araştırması kalp kateterizasyonu ve dolaşım sistemi hastalıkları üzerindedir. 1929'da W.Forssmann Almanya'da kendi üzerinde yaptığı denemelerle uzun, ince bir tüple bir toplardamar aracılığıyla kalbe ulaşılabilmenin olanaklılığını göstermişti. 1936'da Columbia Üniversitesi'nde Richards ile aynı tür çalışmayı hayvanlar üzerinde denemeye başlayan Cournand, 1941'e değin gerekli olan ölçümleri (kan basıncı, kan hacmi vb.) yapamadığı için kateter yönteminden ancak kandaki oksijen miktarını ölçmekte yararlanabiliyordu. Daha sonra bu yöntemi insanlar üzerinde denemeye girişti. New York Üniversitesi'nde H.A.Ranges ile başlattığı çalışmalar sonucunda ince bir plastik tüp ile sağ koldan girerek toplardamar sistemi içinde kalbe doğru ilerleyip hastanın sağ kulakçığı, sağ karıncığı ya da akciğer atardamarına girmeyi başardı. Bu işlem için, genel anesteziye başvurmaya gerek yoktu; kateterin giriş bölgesinin lokal olarak uyuşturulması yetiyordu. Ayrıca kateter tüplerinin X-ışınıyla da izlenebilecek denli opak olması, yumuşak malzemeden yapılması nedeniyle de kalbe girişte tehlikelere yol açmaması üstün yönleriydi. Çift çeperli olarak tasarlanan tüpler aynı anda iki kalp bölümünde ve büyük damarlarda basıncın ölçülebilmesine elverişliydi.

Cournand, yetkinleştirdiği kateter teknikleriyle kalp ve dolaşım hastalıklarında tıbbı güçlü bir tanı yöntemi kazandırmıştır.

• BAKINIZ: W.FORSSMANN, D.W.RICHARDS

Antoine-Augustin Cournot

COURNOT, Antoine-Augustin (1801-1877)

Fransız, matematikçi ve felsefeci. İktisada matematiği ilk uygulayanlardan biri ve bazı yönleri ile Marjinalist İktisat Okulu'nun kurucusudur.

28 Ağustos 1801'de Fransa'nın doğusunda Gray kasabasında doğdu, 2 Nisan 1877'de Paris'te öldü. Babası orta halli bir noterdi. Ortaöğrenimini Gray'da tamamladı. 1821'de Fransa'nın en saygın yükseköğrenim kurumu olan École Normale Supérieure'e yazıldı. Ama bir yıl sonra okul, rejim karşıtı akımların etkisi altına girdiği gerekçesiyle kapatılınca, Sorbonne Üniversitesi'ne geçti, 1823'te fen bölümünü bitirdi.

Cournot'nun ilk işi, emekli Mareşal Saint Cyr'ın sekreterliği ve oğlunun özel öğretmenliğidir. 1833'e kadar bu işte kaldı. Bu süre içinde Saint Cyr'ın anılarını kaleme aldı; dışarıdan hukuk eğitimi tamamladı ve matematik doktorası yaptı. 1826'da bilimsel dergilerde matematik üzerine makaleler yayımlamaya başladı. Bu çalışmalara ilgi duyan ünlü matematikçi Poisson, Cournot'nun 1834'te Lyon Bilimler Fakültesi'ne mekanik ve analiz profesörü olarak atanmasını sağladı. Bir yıl sonra Cournot, Grenoble Akademisi'nin rektörlüğüne getirildi. 1838-1854 arasında, Matematik Eğitimi Genel Denetçisi göreviyle Fransa'daki matematik öğretiminin düzenlenmesinde etkili oldu. 1854-1862 arasında Dijon Akademisi'nde rektörlük yaptı. 1862'de bu görevden ayrılarak Paris'e yerleşti ve ömrünün sonuna kadar başka kamu görevi almadı. Bir ara milletvekilliğine adaylığını koyduysa da kazanamadı.

Cournot, matematik dışında, felsefe ve iktisat alanlarında da çalışmış, çok yönlü bir kişidir. 1826-1847 arasındaki çalışmaları bütünüyle matematikle ilgilidir. Ancak, klasik iktisadın, Smith, Ricardo ve Say gibi ünlü temsilcilerini de bu dönemde incelemiş; onların görüşlerini belirsiz bulmuş; iktisadın daha kesin ve bilimsel bir dile, yani matematiğe gereksinimi olduğuna karar vererek, 1838'de *Recherches sur les principes mathématique de la théorie des richesses*

("Servet Kuramının Matematiksel İlkeleri Üzerine Araştırmalar") başlıklı kitabını yazmıştır. 1847'de yayımladığı, *De l'origine et des limites de la correspondance entre l'algèbre et la géométrie* ("Cebirle Geometri Arasındaki Bağının Kökeni ve Sınırları Üzerine") başlıklı kitabından sonra felsefeye ağırlık vermiş ve ömrünün son otuz yılında matematik alanında hemen hemen hiç yayın yapmamıştır.

Felsefeye Kant ve Comte'un bilginin insan anlığına göreli oluşu ve nesnelerin özüne ulaşmanın olanaksızlığı tezleriyle yaklaşan Cournot, bir bilgi kuramı geliştirmeye çalıştı. Bilgiyi mantığın bir işlevi olarak tanımladı; duygu verilerinin ise yalnızca, gerçekliği algılayarak, bilginin sınırlarını çizebileceğini öne sürdü. Bilimlerin ortak temeli olarak üç kavram varsaydı: Düzen, rastlantı, olasılık.

Düzeni; "nesnel mantık" olarak nesnelerin niteliğine ilişkin, "öznel mantık" olarak da bu niteliğe ulaşma araçlarına ilişkin bir kategori olarak tanımladı. Bilgi, nesnelerin nesnel mantığına ulaşılınca doğar; ancak bu bilgiye öznel mantıkla ulaşılabilirdi için göreceli ve olasıdır.

Olasılık üzerine görüşlerini *Exposition de la théorie des chances et des probabilités* ("Şans ve Olasılık Kuramlarının Açıklanması") adlı kitapta topladı. Bu yapıtında benimsediği olasılıkçılık Kant'ın göreceliğinden farklıdır. Ona göre olasılık, matematik ve felsefi olarak ikiye ayrılır. Matematiksel olasılık, sayısal olarak saptanabilen durumlarda geçerlidir. Felsefi, yani uygulamada görüldüğü halde kanıtlanamayan olasılık, daha sık karşılaşılan bir durumdur. Her ikisinde de, olasılığın nedeni, insan bilgisizliği ya da öznel etkenler değil; nesnel öğelerdir. Bu nedenle insan bilgisi, gerçeklik yolunda kademe kademe derinleşir, ancak olasılığın türlü dereceleriyle sınırlandığı için "mutlak"a varamaz.

Rastlantı üzerine görüşlerini ayrıntıyla geliştirme olanağını bulamadı. Temel olarak rastlantısal oluşumu, sonsuz sayıda ve iç ilişkili olaylar dizisinin öngörülmez biçimde eşzamanlı olarak ortaya çıkması olarak tanımladı. Ona göre rastlantı, nesnelerin niteliğinin nesnel bir özelliği olduğu için, nedenseldir; ancak kurallaştırılamaz.

Ayrıca ölümünden iki yıl önce, Bilimler Akademisi'ne bir felsefeci sıfatıyla kabul edilmek umuduyla kaleme aldığı *Materialisme, vitalisme, rationalisme* ("Materyalizm, Vitalizm, Rosyonalizm") adlı yapıtında Darwin'ci evrim kuramına karşı çıkmış; biçim, birlik, yalnlık, simetri gibi kavramları ele alırken, sonluluk, erek, tanrı gibi ussal çözümlemeleri aşan görüşlere ulaşmıştır. Bu nedenle, olasılıkçı bir bilgi kuramı geliştirmiş olmasına karşın, öğretilerinde birden çok ilkeyi temel aldığı için felsefeciler görüşlerine değer vermemiş, akademiye kabul edilmemiştir.

Cournot'nun 1838'de yayımlanan ilk iktisat denemesi tam bir ilgisizlikle karşılandı. Bu başarısızlığı kullandığı matematiğin iktisatçılara yabancı gelmesi ile açıklayan Cournot, 1863 ve 1877 yıllarında aynı konuları düz bir anlatımla geliştiren iki kitap daha yayımladı. Bu kitaplar da fazla bir ilgi görmedi. Sadece Lausanne İktisat Okulu'nun ve Neo-Klasik genel denge kuramının kurucusu olan Walras, 1863'te Cournot'nun kitabı için yazdığı bir tanıtma yazısında ondan olumlu bir dille söz etti. Lausanne Okulu'nun

etkisi altındaki küçük bir iktisatçı grubu dışında, Cournot, yaşadığı yıllarda bir iktisatçı olarak tanınmamıştır. Bu ün ona, 50-60 yıl sonra, matematiğe yönelen Neo-Klasik iktisatçıların kendisini yeniden keşfetmeleri ile gelecektir.

Cournot'nun matematikçi olarak önemi, matematiksel yöntemleri, astronomi, istatistik ve iktisada uygulamasından gelir. John Herschell'den çevirdiği *Outlines of Astronomy* ("Astronominin Ana Hatları") kitabına yazdığı "Sonsöz"de astronomik incelemelerde olasılık ve şans kuramının etkisi konularında yazdıkları özgünlük taşır. Matematik-istatistik bağlantısı üzerinde yazdıklarıyla da modern istatistiğin, hatta ekonometrenin kurucusu sayılabilir. Cournot'nun felsefi çalışmaları ise, bilim ve bilgi felsefesine olasılık kuramı açısından bakan ilginç, ancak felsefe öğretisine yenilikler getirmeyen denemelerdir.

Cournot'nun iktisat konusundaki katkılarının hemen hemen tümü, 1838'de yayımladığı *Recherches sur les principes Mathématique de la théorie des richesses* de ("Servet Kuramının Matematiksel İlkeleri Üzerine Çalışmalar") yer alır. Sonraki yapıtları, buradaki düşüncelerini daha anlaşılır kılma çabasının ürünleridir. Bu yapıtları ile Cournot matematiksel iktisadın, mikro-iktisadın ve eksik rekabet (tek el ve oligopol) analizinin kurucusudur.

Cournot'dan önce iktisada matematiği uygulamaya çalışanlar olmuştur. 1801'de Canard, *Principes d'économie politique* ("Ekonomi Politikin İlkeleri") adlı kitabında iktisadi konulara matematiği verimsiz ve yer yer yanlış bir yöntemle uygulamış; 1830-1831'de W. Whewell adlı bir İngiliz matematikçisi ise klasik iktisat ve Ricardo kuramını matematiksel olarak anlatmaya çalışmıştır. Cournot'nun yeniliği ise matematiksel iktisad, kendisinden 30-40 yıl sonra Neo-Klasik iktisadın özünü oluşturacak bir bakış açısına bağlı olarak kullanmasından gelir. Cournot, iktisadi ilişkileri matematiksel fonksiyonlar biçiminde ifade ederek, değişkenlerden bazılarının (örneğin kârın) azami (ya da asgari) değerler taşıdığı noktaları matematiksel olarak saptamış ve bu noktaların iktisadi yorumunu yapmıştır.

Cournot'nun mikro-iktisat alanında firma ve piyasa analizi üzerinde yazdıklarından, Walras'ın dışında Neo-Klasik iktisadın önde gelen iktisatçıları habersiz kalmış, yalnızca Pareto, 1911'de Cournot'nun düopol dengesi üzerine kısa bir not yazmıştır. Bu durum, 19.yy'ın ilk yarısında, yani Cournot'nun eseri yayımlandığında iktisat öğretisine hâlâ Klasik iktisadın egemen olmasıyla açıklanabilir. Ekonominin tümünü ve geleceğini ilgilendiren büyüme, durgunluk, bölüşüm, dış ticaret ve iktisat politikası sorunları, Klasik iktisadın temel inceleme alanlarını oluşturuyordu. Ne var ki, bu sorunlarla uğraşan iktisat bilimi, bugünün ifadesiyle "talep eğrisi"ni, yani bir maldan talep edilen miktarla o malın fiyatı arasındaki ilişkinin nasıl ifade edilmesi gerektiğini bilmiyordu. Bu bilgiyi bir matematiksel fonksiyonla ifade edip iktisada sokan Cournot'dur. Cournot'nun arz ve talep fonksiyonları aracılığıyla (yani matematik mantığı ile) piyasaların kısmi analizine ve firmaların denge koşullarına yönelen mikro-iktisat çalışması, yerleşik iktisadın uğraşı alanının bütünüyle dışında olduğu için yadırgandı ve ilgi uyandırmadı.

Tekel ve düopol piyasaları üzerindeki ilk teorik analizler Cournot tarafından yapılmıştır. Bunun yanı sıra, Cournot, tüm piyasa türleri için, bugün kabul gören tanımlar ve ayırım ölçütleri getirmiş ve her piyasa biçiminde firma dengesinin koşullarını araştırmıştır. Daha sonra oluşacak olan Neo-Klasik geleneğin tersine, Cournot piyasa analizine "tekeli" durumunu inceleyerek başlamış ve bunu izleyerek sırasıyla düopol, oligopol, sınırsız (tam) rekabet ve ikili monopol durumlarını ele almıştır. Tam rekabet dışı piyasaları ilke olarak analiz dışı bırakan Neo-Klasik Okul'a bağlı iktisatçılar yıllar sonra tekel ve oligopol modelleri ile ilgilenmeye başlayınca, Cournot'un tekel ile ilgili çözümünün doğru bir çözüm olduğunu; düopol analizinin ise varolan çözümlerden biri olduğunu farketmişlerdir.

Cournot'un Klasik İktisat Okulu'ndan, Neo-Klasik Okul'a geçişi simgelediği söylenebilir. Ancak, Neo-Klasik iktisat kuramının sonraki gelişme doğrultusu ile Cournot'un yaklaşımı arasında önemli farklar da vardır. İlk olarak, Cournot, talep fonksiyonunu ampirik olarak saptanabilecek bir bağıntı olarak kabul etmiş ve ayrı bir "fayda kuramı"na gereksinim duymamıştır. Böylece Neo-Klasik Okul'un "sübjektivist" boyutu, Cournot'da yoktur. İkinci olarak, Cournot, tüm piyasalar arası bağlantıları bir arada ele alma gereğini vurgularken bunu, Schumpeter'in belirttiği gibi, bir genel denge kuramı aracılığıyla değil, bir makroiktisat yaklaşımı ile yapmaya eğilimli olmuştur. Üçüncü olarak, tam rekabet Cournot'da piyasa biçimlerinden sadece biridir, Neo-Klasik Okul'un önerdiği gibi tüm iktisadi analizin oturtulması gereken eksen değildir. Bu özellikleri nedeniyle Cournot ile Neo-Klasik Okul'un daha sonra kazandığı yapı arasında hem yakınlık hem de önemli yöneliş farkları vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Mémoire sur le mouvement d'un corps rigide soutenu-par un plan fixe*, 1829, ("Bir Cismin Sabit Bir Zemin Üzerinde Hareketi Üzerine Notlar"); *Application de la théorie des chances à la statistique judiciaire et à la probabilité* 1838; ("Şans Kuramının Adli İstatistiğe ve Olasılığa Uygulanması"), *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*, 1838; ("Servet Kuramının Matematiksel İlkeleri Üzerine Araştırmalar"), *Traité élémentaire de la théorie des fonctions et du calcul infinitésimal*, 1841; ("Fonksiyonlar ve Sonsuz-Küçükler Hesabı Kuramının Temelleri"), *Exposition de la théorie des chances et des probabilités*, 1843; ("Şans ve Olasılık Kuramlarının Açıklanması"), *De l'origine et des limites de la correspondance entre l'algebre et la géométrie* 1847 ("Cebirle Geometri Arasındaki Bağlantının Kökeni ve Sınırları Üzerine") *Essai sur les fondements de nos connaissances et sur les caractères de la critique philosophique* 1851; ("Bilgilerimizin Temelleri ve Felsefi Eleştirinin Özellikleri Üzerine Deneme"); *Traité de l'enchânement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire*, 1861, ("Bilimlerde ve Tarihte Temel Düşüncelerin Bağlantısı"); *Principes de la théorie des richesses*, 1863; ("Servet Kuramının Temel İlkeleri"), *Considérations sur les marches des idées et des événements dans les temps modernes*, 1872, ("Modern Çağlarda Düşüncelerin ve Olayların Gelişimi Üzerine İncelemeler"); *Matérialisme, vitalisme, rationalisme. Etudes sur l'emploi, des données de la science en philosophie*, 1875, ("Materyalizm, Vitalizm, Rasyonalizm. Bilimin Verilerinin Felsefede Kullanımı Üzerine İncelemeler"); *Revue sommaire des doctrines économiques*, 1877, ("Ekonomik Öğretilerin Kısa Bir Gözden Geçirilmesi").

- **KAYNAKLAR:** H. Guitton, *Recherches sur les principes*

mathématique de la théorie des richesses de Cournot, 1974; G. Jorland, "Position historique de la pensée économique de Cournot", *Etudes pour le centenaire de la mort de A. Cournot*, 1978; G. Luftfalla, *Introduction à recherches ...de Cournot*, 1938; A. Robinet, "Une vie", *Etudes pour le centenaire de la mort de A. Cournot*, 1978; J. Schumpeter, *History of economic analysis*, 1954.

- **BAKINIZ:** COMTE, KANT, WALRAS.

COURTELINE, Georges (1858-1929)

Fransız, romancı ve oyun yazarı. Orta sınıfı ve bürokrasiyi eleştirdiği oyunlarındaki sıradan kahramanlarıyla halkın çok sevdiği bir yazar olmuştur.

Asıl adı Georges-Marcel-Victor Moineaux'dur. Tours'da doğdu, 25 Haziran 1929'da Paris'te öldü. Babası Jules Moineaux romancı ve kısa oyun yazarıydı. Courteline'in çocukluğu Paris'te geçti. 1870'te Prusya orduları Paris'i kuşatınca, ailesi Meaux'ya kaçtı. Courteline öğrencilik yıllarında okuldaki tiyatro çalışmalarına, derslerinden daha çok ilgi gösteriyordu. 1878'de babasının isteğiyle 13. Süvari Alayı'na katıldı, ancak bir yıl sonra sağlık nedeniyle askerlikten ayrıldı. 1886'da ilk romanı *Les Gaités de l'escadron* ("Alay Eğleniyor") yayımlandı. Daha sonra, Montmartre'daki bir kabarede oynanan kısa oyunlar yazdı. 1891'de yazdığı *Lidoire*, André Antoine'ın tiyatrosunda sahnelenince adını duyurdu. 1912'ye değin yazdığı oyunlarla ilgi topladı. İki kez evlendi. 1925'te sağ bacağı ameliyatla kesildi. Aynı yıl ikinci bir ameliyat sırasında öldü.

Courteline ülkesi dışında pek tanınmamakla birlikte, Fransa'da Molière'den sonra ikinci büyük komedi yazarı olarak ün yapmıştır. 1893'te sahnelenen başyapıtı *Boubouroche*'da başarıyla çizdiği Boubouroche tipiyle orta sınıf insanların kendini beğenmişliklerini ve aşırı kendine güvenlerini alaya almıştır.

Courteline yaşamı boyunca girip çıktığı çevrelerde, orduda, devlet dairelerinde ve yüzyıl başındaki Paris kahvelerinde tanık olduğu budalalıkları halkın kolayca anlayabileceği bir dille sahneye aktarmış, yarattığı kalender kahramanlarla, yeni bir "Galyalı ruhu" yakalamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Oyun: *Lidoire*, 1891; *Boubouroche*, 1893; *Les Gaités de l'escadron*, 1895, ("Alay Eğleniyor"); *Monsieur Badin*, 1897, ("Bay Badin"); *La Paix chez soi*, 1903, ("Evde Huzur"). Roman: *Les Gaités de l'escadron*, 1886, ("Alay Eğleniyor"); *Le Train de 8h47*, 1888, ("8:47 Treni").

- **KAYNAKLAR:** J. Dessuet, *Georges Courteline, l'humoriste français*, 1928; R. Lebrun, *Georges Courteline*, 1906; M. Richards, *Le Comique de Courteline*, 1950.

Victor Cousin

COUSIN, Victor

(1792-1867)

Fransız, filozof ve felsefe tarihçisi. Seçmecilik'in kurucusudur.

28 Kasım 1792'de Paris'te doğdu, 12 Ocak 1867'de Cannes'da öldü. Bir saatçinin oğludur. Önce, Charlemagne Lisesi'nde, sonra École Normale'de öğrenim gördü. 1812'de École Normale'de Yunanca ve felsefe okutmakla görevlendirildi. Bu arada bilim, felsefe ve yazın konularını ilgilendiren yarışmalara girdi, ödüller kazandı. 1815'te, çağın ünlü filozofu Royer Collard'ın yardımcısı olarak, Paris Edebiyat Fakültesi'nde felsefe tarihi okuttu. Restorasyon yönetiminin, görevine son vermesi üzerine, bir süre bağımsız çalıştı. Daha sonra, felsefe ve yazın konularını içeren yazılarıyla sağladığı başarılar yüzünden, Sorbonne'da görev aldı. Yeniden École Normale'de felsefe okutmaya başladı. École Normale'in kapatılması üzerine, yedi yıl süreyle herhangi bir kurumda görev almadan, bağımsız çalıştı. Bu süre içinde, daha önce çevirmeye başladığı, Proklos'un bütün yazılarını Fransızca olarak yayımladı, Descartes'in yapıtlarını bastırdı, Platon'un kitaplarını Fransızca'ya çevirerek *Oeuvres Complètes de Platon*, ("Platon'un Bütün Yapıtları") adıyla bastırdı. 1828'de yeniden üniversiteye döndü ve birkaç yıl içinde yüksek görevlere getirildi. 1840'ta milli eğitim bakanı, az sonra Bilimler Akademisi üyesi oldu. 1844'te "Kilisenin Egemenliği" savına karşı üniversitenin ve bilimin bağımsızlığını savundu. 1848'den sonra bütün görevlerini bıraktı, yaşamının sonuna dek sürecek olan bilim ve felsefe çalışmalarına koyuldu.

Felsefeye Yunan filozoflarının yapıtlarını incelemekle giren Cousin'in ilgi alanı çok geniştir. Çağının bütün bilimleri yanında yazın ve tiyatro konularında da çalışmış, bir oyun yazmış, müzikle ilgilenmiş, birtakım besteler yapmıştır. Önceleri İskoçya Okulu'na bağlanmış, sonra Hegel, Schelling, Maine de Biran gibi filozofları izlemiş, onların görüşlerinden, kendi anlayışına göre yeni bir dizge kurmaya çalışmıştır. Öte yandan, Cousin, tanrıbilimle, Kilise Babaları denen ve felsefe karşısında dini savunan düşünürlerle

yazılarıyla ilgilenmiş, kendi çağına dek gelen dinci düşünce akımlarını incelemiştir. Bu arada doğa bilimlerine de yabancı kalmamış, fizik, biyoloji, gökbilim alanlarında ortaya konan başarılarla ilgilenmiştir. Tarihe duyduğu yakınlık, daha çok, dinden kaynaklanır. Bu, birbiriyle bağlantısız gibi görünen, değişik konulara yönelik çalışmalardan Cousin'in çıkardığı tek sonuç, felsefe sorunlarının çözümünde uygulanmasını istediği uzlaştırmacı yöntemdir. Yaratıcı ve bulucu olmaktan çok, eldeki bilim ve felsefe verilerinden, yeni bir yöntem çıkarmayı amaçlayan bu çalışma biçimine, bu biçimin dayandığı görüşe "Seçmecilik" (eclectisme) denmiştir. Bu yöntemi, Cousin'den önce, Royer Colard bulmuş, ancak ona bir dizge niteliği kazandıran, onu geliştirerek geleceğe kalmasını sağlayan Cousin olmuştur.

Cousin, çok değişik felsefe akımlarını inceledikten sonra, Platon-Kant-İskoçya Okulu üçlüsünün görüşleri arasında, felsefe sorunlarına bakış açısı yönünden, bir bağlantı kurmaya çalışmış, bunların temel ilkeler konusunda özdeş olduğu görüşünü savunmuştur. Sorunların ayrı olmasına karşılık, aranan çözüm yollarının belli bir ereğe yönelik olduğu görüşünden kalkan Cousin, düşünce alanında yaratmanın yoktan varetme anlamına gelmediğini ortaya atmıştır. Ona göre, gerçek yaratma, değişik nitelik taşıyan doğa varlıkları arasında uyum sağlamaktır, birleştirme yöntemiyle yeni bir bütün ortaya koymaktır.

Cousin'e göre, bir insan için yoktan varetmek (*ex nihilo*) olanaksızdır. Birer insan başarısı sayılan bütün sanat ve sanayi ürünlerinin kaynağı araştırıldığında, daha önceden varolan, doğa varlıklarıyla karşı karşıya gelinir. İnsan elinden çıkan her yaratının doğada bir benzeri yoksa bile, etkileyici, yönlendirici bir nesnesi vardır. Ortaya koymak, doğada önceden bulunan nesnelerden yararlanarak, yeni bir bileşim oluşturmaktır. Bu durum, düşünce ürünleri alanında da geçerlidir. Doğa varlıklarından kaynaklanan yaratı ürünlerinde olduğu gibi, tin ve us ilkelerine dayalı düşünce ürünlerinde de, yararlanmaya elverişli birtakım öğelerin daha önceden varlığı gereklidir. Bütün düşünce ürünleri, insan tininde, daha önceden varolan öğelerden doğar. Çağlar boyunca süregelen, yeni yeni düşünce akımlarının doğmasına olanak sağlayan felsefe dizgeleri, tinde bulunan öğelerden kurulmuştur. Bu öğeler birer ilke niteliğindedir ve sonradan kazanılmış değildir. Bütün felsefe dizgelerinde bilinç, us ve tin gibi ortak konular vardır. Özellikle us ve bilinçten söz etmeyen bir düşünce çıkışı yoktur. Bütün felsefe ve düşünce dizgelerinin ustan, bilinçten söz edişi, bu iki yetinin, sonradan kazanılmadığını, daha önceden varolduğunu gösterir. Bunun karşısı bir durum söz konusu olsaydı, bütün felsefe ve düşünce çıkışlarının, bu iki yeti üzerinde birleşme olanağı bulunamazdı. Felsefe öğretilerinin değişik yöntemleri benimsemelerinin nedeni de bellidir, ayrı bir yorumu gerektirmez. Düşünen insan, kendi doğasında bulunan öğelerin hepsini çalıştırdığı kanısındadır, oysa gerçek öyle değildir. İnsan, bu öğelerin pek azını çalıştırabilir. İşte pek azı çalıştırılan öğelerin hepsinin çalıştırıldığı kanısı felsefe öğretileri, düşünce akımları arasındaki ayrılığın tek kaynağıdır.

Yaratma ve doğuştan öğeler

düşüncelerinde, yargılarında birtakım yanlışların bulunması da, kendi doğası gereğidir. Kişi, özellikle, kendi düşüncelerinin doğru, başkalarınınkinin yanlış olduğu kanısındadır. Bu kanının kaynağı da bütün us ve bilinç yetilerinin kullanılamayıp olmasıdır. Bu durum, bireyler arasında, doğruyu ve yanlış ayırmada eksik ölçülerin uygulanmasına yol açar. Kişi, kendi ölçülerini kesin, bütün, başkalarınınkini eksik, geçersiz ya da kuşkulu görür. Oysa, bütün bilinç ve us öğeleri kullanılsa, böyle bir tutarsızlık söz konusu olamaz. Öte yandan, kişinin çevreni söz konusu olduğunda, herkes kendini çok iyi bildiğini, yeterince anladığını ileri sürer. Deney ve gözleme başvurma olanağı çok az ya da hiç olmadığından böyle bir savı denetleme söz konusu değildir. Oysa, dışıyken söz konusudur olduğunda, kimse gücünü aşan, kavrama yeteneğinin dışına taşan olayları yeterince anladığını söyleyemez. Bu durumda gözlem ve deneye başvurarak ileri sürülen savı denetleme olanağı vardır. Bu iki örnek, bilinç ve usu oluşturan öğelerin nerede yeterince, nerede yetersizce kullanıldığını gösterir.

Cousin'in görüşleri arasında, üzerinde en çok durulan ve tartışılanı usla birey bağlantısıdır. Ona göre us, bireyden bireye değişen bir yetidir. Bu yeti tanrısal bir nitelik taşıdığından, Tanrı ile insan arasın-

da bağlantı kuran, ortak bir varlıktır. Gerçekte us Tanrı'dan gelir, insana iner. Bu durum bir varlık koşuludur. Bu nedenle us bir tanrısal bildiridir (vahiy). Usun, düşünme eylemini yöneten yasaları, varlığın da genel geçerlik taşıyan yasalarıdır. Ayrıca us ruhbilimle varlıkbilim (ontoloji), bilinçle varlık arasında bağlantıyı sağlayan bir köprü niteliğindedir. Bilince, bilinmeyen bir evrenden, bildiriler (vahiyler) getirir. Us, bütün insanları aydınlatan, ancak bireysel olmayan, bir varlıktır. Onun bireyden bireye değişmesi öğelerinin kullanılışına göredir. Usun, biri kendiliğindenlik (*spontaneité*) öteki kişiden bağımsızlık (*impersonalité*) gibi iki ayrı niteliği vardır. Cousin, usun ve düşüncenin temelini oluşturan iki varlıktan söz eder. Bunlardan biri sonsuzluk, öteki salt varlıktır. Öte yandan, usun özünde eyleme geçiş bakımından "zorunluluk", istencin özünde ise "özgürlük" vardır. Usun başka bir özelliğini de anlığın üretici bir yetisi oluşturur. Bu özellik usun tanrısal bir varlık olmasıyla gelişmez. Us, bu yeti açısından sonsuz sorunlarla ilgili düşünceleri ve önermeleri üretir. Bu önermeler zorunludur.

Cousin'e göre felsefe insan düşüncesinin özünü dilegetiren bir us ve bilinç ürünüdür. Bu nedenle felsefe tarihi, insan düşüncesinin gelişim aşamalarını

Başarının Kaynağı Doğadır

Aristoteles'in*, sanatla ilgili sorunları işleyen, *Poetika* adlı yapıtında, düşüncenin mimesis (öykünme) kavramı üzerinde yoğunlaştığı görülmür. Ona göre, sanat alanında, yaratmak doğayı öykünmektir. Bir sanatçı ne denli güçlü, ne denli yaratıcı olursa olsun, ortaya koyduğu bütün ürünlerin doğada benzerleri vardır. Bu nedenle sanatta başarı doğada bulunana benzemekle orantılıdır. Bu benzeme, doğada bulunan bir varlığı, bütün boyutlarıyla, aktarma anlamına gelmez. Başta ozanlar olmak üzere, bütün sanatçıların esin kaynağı doğadır, doğaya yönelmeyen b. r kimsede başarı söz konusu değildir. Aristoteles'in bu görüşü, hocası, Platon'un* "idea" kavramından yola çıkan sanat anlayışına karşı dolaylı bir tepkidir. Platon'a göre sanatta bütün ürünlerin yetkinlikte olan "idea"sına yakınlığı, benzerliğiyle bağlantılıdır. Evrende görülen varlık türleriyle ilgili nitelikler gerçek değil birer "görünüş"tür, "yansıma"dır. Bu nedenle bu evrende "görünen", "yansıyan" nesne, yalnız düşünceyle kavranabilen yüce evrendeki (idealar evrenindeki) gerçek varlığa, ilkesine ne denli benzerse o oranda yetkin olur. Sanatçının ortaya koyduğu da "görünen"e, "yansıyan"a benzetmektir. Bu benzetmenin başarılı oluşu, gerçeğine (ideasına) olan yakınlığa bağlıdır.

Platon-Aristoteles felsefelerinden kaynaklanan, yorumları değişik de olsa, mimesis kavramına dayanan bu sanat anlayışı estetiğin temel sorunu olmuş, çağlar boyunca geçerliğini korumuştur.

Sanatın biri doğa, öteki insan düşüncesinde en yetkin biçimini bulan doğaüstü örnek olmak üzere, iki odağının bulunduğu görüşü iki ayrı sanat akımının doğmasına olanak sağlamıştır. Bu da mimesis kavramının değişik bir yorumudur. Sanatta "yaratıcılık" sorununa tanrıbilim açısından bakan bütün görüşlerde, bu iki tür yorum odak niteliğindedir. Kimi düşünürlere göre sanatçı doğayı öykünmekle birlikte özgün bir yaratıcıdır, onun yapıtında görülecek başarı doğadan aldığına kendi buluşlarını katarak, ortaya yenilik koymasındadır. Cousin ise, sanatta başarının kaynağı doğadır, ancak sanatçıda daha önceden kazanılmış, "doğuştan yetiler" niteliğinde yorumlanabilecek potansiyeller vardır, görüşünden yola çıkarak soruna başka bir çözüm getirmiştir.

Sanatçının doğada yaşaması, doğayı tanınması, doğadan pek çok izlenim almasını sağlar. Bu izlenimler, onun yaratıcı yeteneğinde, kendi kişiliğini oluşturan öğelerle yeniden yoğurularak biçim kazanır, yeni boyutlar edinir. Böylece doğadan esinlenilerek biçimlendirilen ürün, yeni bir bütünlük içinde ortaya konur, doğaya sunulur. Sanatla doğa arasındaki bağlantı, estetikçilerin benimsedikleri görüşlere göre yorumlanır, bu konuda bütün düşünürlerin anlaşabilecekleri, genel geçerlik taşıyacak nitelikte, tek çözüm bulma olanağı yoktur. Doğa-sanatçı bağlantısı, sanatçı doğada yaşayan bir varlık olarak kaldıkça sürüp gidecek, bu konuya her çağ kendi anlayışına göre bir yorum getirecektir.

*Dışevren,
gözlem ve deney*

gösteren bir bilim alanı olduğu gibi, insanın da tarihidir. İnsan düşüncesi, tarihin akışı içinde, belli dönemlere ayrılır, her dönem bir başarı aşamasını gösterir. Bu başarı aşamaları birbirinden kopuk değildir, her çağda birlikte bulunurlar, yalnız yerleri, bir de bunlarla ilgili yorumlar ayrıdır. Felsefe tarihini oluşturan bu başarı aşamaları dört büyük dizgede toplanır. Bunlar da *Sensualisme*, (Duyumculuk), *Idealisme*, *Scepticisme* (Kuşkuculuk) ve *Mysticisme* (Gizemcilik) adlarını alır. Bu dizgelerden birinin, çağın görüşünü yansıtmayı, daha güçlü bir gelişim gösterecek öne geçmesi, ötekilerin geçersiz sayılması anlamına gelmez. Bir felsefe dizgesinin önemi, bulunduğu aşama, ona bağlananların yaratıcı yeteneğiyle, düşünce alanındaki üreticiliğiyle orandır.

Bilgi sorunlarının çözülmesinde, kaynak konusuna ağırlık veren Cousin, us ve duyumlar üzerinde durmuştur. Ona göre bütün düşüncelerin, biri us, öteki duyumlar olmak üzere iki kaynağı vardır. Duyumlar, kişiyi dışvrenle bağlantılı kılan, bilginin ilk gereçlerini sağlayan duyu verileridir. Usta, daha önceden bulunan, kesin ilkeler bu duyumlara biçim ve düzen verir. İnsanda “doğuştan düşünceler” vardır, ancak bunlar, idealist filozofların ileri sürdükleri gibi birer değişmez ilke, kendi içinde bütünlüğe kavuşmuş öge değildir. Onların da esin ve “vahiy” gibi belli kaynakları vardır. Daha açıkcası “doğuştan düşünceler” birer esin ve vahiy ürünüdür. Us birtakım belitler üretir. Bu belitler zorunlu önermelerdir. Sözel geliş “her özellik bir tözü gerektirir”, “her somut nesne uzayda bulunur” ya da “her değişiklik bir süreç içinde gerçekleşebilir” türünden önermeler birer belit niteliğindedir ve yalnız usun ürünüdür. Öte yandan usun ürünü olmayan ve “sonsuz” olarak nitelenen konular vardır. Bunlar da zaman, uzay ve Tanrı’dır.

Cousin’in anlayışına göre, tin denen varlık ancak yaşanan olaylar aracılığıyla tasarlanabilir. Bu tasarlama işleminde us ve bilincin önemi büyükse de, dışvren olmaksızın başarı sağlamaları söz konusu değildir. Dışvrende geçen olaylar doğrudan doğruya algılanır, tasarılar bunlardan edinilen izlenimlere dayanır. İnsan, doğada yalnız olayları ve nesneleri görebilir. İnsanı Tanrı düşüncesine götüren, onda Tanrı kavramının biçimlenmesini sağlayan, doğada algılanan olaylardır. Bu durum, Tanrı varlığının özelliğinden dolaydır. Tanrı, kendi özü gereği doğadır (dışvren), “insanlığın bütünü”dür, bu iki özelliği yanında, ayrıca, Tanrı’dır. Başka bir söyleyişle Tanrı hem kendidir, hem doğadır, hem de bütün insanlıktır. Bu üç nitelik görünüşte ayrı ise de gerçekte birdir. Tanrı “salt varlık” olduğundan onu duyu, duygu ve usla kavrama olanağı yoktur, o ancak gönülle, gönül bilgisiyle kavranabilir. Us onun varlığını, niteliklerini tasarlar, bütünü kuşatamaz. Tanrı önsüz-sonsuzdur, ölümsüzdür, tin de öyledir. Bu iki varlığın ölümsüz olması, töz bakımından, özdeş olmalarını gerektirmez.

Felsefenin, felsefeyle ilgili düşünce ürünlerinin doğmasında, gelişmesinde birtakım koşulların bulunması gerekir. Cousin’e göre, bütün toplumların felsefe alanında başarı sağlama olanağı olmadığı gibi, felsefeye ilişkin düşünceler ileri sürme yeteneği de yoktur. Felsefe öğretileri, dizgeler, felsefe alanında geliştirici düşünceler ancak büyük yaratıcı kişilerin

bulundukları toplumlarda ortaya konabilir. Bu tür kişiler de büyük uluslarda, büyük toplumlarda yetişebilirler.

Cousin’in, başlangıçta hocası Royer Collard’dan esinlenerek geliştirdiği, bir felsefe dizgesi niteliği kazandırdığı Seçmecilik geniş bir alana yayılmış, kimi öğretim kurumlarının “temel öğretisi” olmuştur. Özellikle öğrencisi Jouffroy, kendisinden önce ölmesine karşın, bu akımın gelişerek yayılmasında çok etkili olmuştur. Bu etkinin kaynağını H.Taine gibi, Seçmecilik’in ahlak anlayışına bağlayan eleştiriciler de vardır. Kimi düşünürlere göre, Cousin’in yaşadığı dönem, Avrupa’nın savaşlarla, toplum çalkantılarıyla, ayaklanmalarla bunalıma itildiği bir zaman kesimidir. Bu dönemde, büyük felsefe dizgeleri yaratacak kişilerin yetişmelerine olanak yoktur. Bu nedenle, felsefe alanında yapılacak iş, daha önceden ortaya konan dizgeler arasında bağlantı kuracak bir öğreti bulmak, yaratıcı olmaktan çok, elde bulunanlardan yararlanarak yeni “bütün” oluşturmaktır. Geniş bilgisi, düzenli çalışması, güçlü yeteneği ile bu işi başaracak Cousin’den başkası olamazdı. Cousin, yaşadığı çağın, uzlaştırmayı, birleştirmeyi gerektiren anlayışına öncülük etmiştir. O, kendi düşündüğünden çok, çağının istediğini yapmış, eski felsefe öğretilerinden yeni bir dizge kurmuştur. Bu görüşü savunuların başında, Cousin’in en güçlü eleştiricisi sayılan H.Taine gelmektedir. Buna karşın, Seçmecilik’in başarıya ulaştığı, birçok aydının yetişmesine olanak sağladığı da bir gerçek sayılmaktadır.

Cousin’in geliştirdiği Seçmecilik, 20.yy başlarından sonra, Avrupa felsefesine ilgi duyan Türk aydınlarını da etkilemekte gecikmemiştir. Özellikle Fransa’da öğrenim gören kimi genç Türk felsefecileri, özgün bir felsefe dizgesine bağlanmaksızın, değişik düşünce akımlarından alıntılar aktararak kendilerine göre bir ortam oluşturmakla yetinmişlerdir. Bu tutumun, en verimli yanı, Avrupa uygarlığının temel yapıtlarını Türkçeye çevirmek olmuştur. Seçmecilik’in Türkiye’de uygulandığı başlıca çalışma alanı toplumbilim olmuştur. Toplumbilim bir felsefe öğretisi olmamasına karşın, seçmeci yöntemle öğretim kurumlarında okutulmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Du Vrai, du Beau et du Bien*, 1820, (“Gerçek, Güzel ve İyi Üzerine”); *Cours de l’histoire de la philosophie*, 1827-1840, (“Felsefe Tarihi Dersleri”); *Fragments philosophiques*, 1828-1838, (“Felsefi Parçalar”); *Les ouvrages inédits d’Abelard*, 1836, (“Abaelardus’un Yayımlanmamış Çalışmaları”); *Leçons de philosophie sur Kant*, 1842, (“Kant Üstüne Felsefe Dersleri”); *Les Pensées de Pascal*, 1842, (“Pascal’ın Düşünceleri”); *Défense de l’université et de la philosophie*, 1844, (“Üniversitenin ve Felsefenin Savunulması”).

• **KAYNAKLAR**: A.Franck, *Moralistes et Philosophies*, 1873; P.Janet, *Victor Cousin et son œuvre*, 1885; H. Taine, *Les Philosophes Français du XIXe siècle*, 1857, (XIX. Yüzyılda Fransa’da Klasik Filozoflar, 1951).

• **BAKINIZ**: R.COLLARD, DESCARTES, HEGEL, JOUFFROY, KANT, MAINE DE BIRAN, PASCAL, SCHELLING.

Felsefe ve bilinc

Us, ilke, duyum, biçim

Tanrı doğadır

Felsefe ve toplum

COUSTEAU, Jacques-Yves (1910)

Fransız okyanus araştırmacısı ve belgesel film yönetmeni. Okyanusbilim ve deniz dibi araştırmalarının yanı sıra, sualtı dünyasını belgeleyen filmleriyle tanınır.

11 Haziran 1910'da, Bordeaux yakınlarındaki Saint-André-de-Cubzac'ta doğdu. Brest Deniz Harp Akademisi'ni bitirince subay olarak Fransız Deniz Kuvvetleri'ne katıldı ve uzun yıllar korvet kaptanlığı yaptı. Akdeniz kıyısındaki Toulon ve Marsilya'da birer merkez kurarak Deniz Kuvvetleri adına okyanus ve sualtı araştırmalarını örgütledi; 1950'de "Calypso" araştırma gemisinin kaptanlığına, 1957'de de Monako'daki Okyanusbilim Müzesi'nin yöneticiliğine getirildi. 1984'te de bu görevlerini sürdüren Cousteau çeşitli ülkelerdeki pek çok bilim ve sanat kuruluşunun onur üyeliğine seçilmiş, Légion d'honneur nişanını, ABD'deki National Geographical Society'nin altın madalyasını ve denizlerin korunmasını desteklemek amacıyla İtalya'nın düzenlediği özel Cervia ödülünü almıştır. Sualtı arkeolojisinin öncülerinden biri olan, araştırma gezilerini belgeleyen kitap ve makaleleriyle okyanusbilim araştırmalarına geniş kitlelerin ilgisini çekmeyi başaran Cousteau özellikle sualtı dünyasını konu alan çekimleriyle çağın en tanınmış belgesel film yönetmenlerinden biridir. Paris, Cannes ve Venedik film festivallerindeki çeşitli ödüllerin yanı sıra, *Le monde du silence* (Sessiz Dünya) ve *Le monde sans soleil* ("Güneşsiz Dünya") adlı yapımları belgesel film dalında Oscar Ödülü'nü kazanmıştır.

Sualtı arkeolojisinin, dalgıç başlıklı sünger avcılarının yürütülen tehlikeli ve verimsiz bir çalışma olmaktan çıkıp gelişebilmesi için, her şeyden önce denizin derinliklerinde çalışacak arkeologların özel dalış araçlarıyla donatılması gerekiyordu. Cousteau da sualtı araştırmalarına başladığı ilk yıllarda öncelikle bu konu üzerine eğilmiş ve 1938'de kapalı devre çalışan bir "suciğeri" yapmıştı. Sonradan bir oksijen tüpüne bağlayarak geliştirdiği sualtı solunum aygıtı, hem dalış süresini büyük ölçüde artırmış, hem de dalgıçlara çok büyük bir hareket özerkliği getirmişti. Böylece, "Calypso"nun Yunanistan kıta sahanlığındaki çalışmasından başlayarak, pek çok denizde arkeolojik kazılar gerçekleştirilebildi.

Kızıldeniz ve Hint Okyanusu yoluyla Kuzey Alaska'ya dek uzanan, Şili kıyılarını ve Antarktika'yı kapsayan gezilerinde, gene kendi tasarımı olan özel sualtı kamerasıyla tüm araştırmalarını ve okyanus canlılarını büyük bir başarıyla görüntüleyen Cousteau, insanların 100 m derinlikteki sualtı evlerinde yaşama koşullarını inceleyen bir araştırma programının da yöneticisidir.

• **YAPITLAR (başlıca):** Film: *Par dix - huit mètres de fond*, 1943, ("On Sekiz Metre Derinlikte"); *Paysages du silence*, 1947, ("Sessizliğin Görüntüleri"); *Le monde du silence*, 1955, (Sessiz Dünya); *Le monde sans soleil*, 1964, ("Güneşsiz Dünya").

• **BAKINIZ:** BEEBE, PICCARD.

COUTHON, Georges (1755-1794)

Fransız siyaset adamı. Robespierre ve Saint-Just'le birlikte Triumvirlik'i kurmuştur.

22 Aralık 1755'te Orcet'de doğdu, 28 Temmuz 1794'te Paris'te öldü. 1788'de Cléremont-Ferrand'da avukatlık yapmaya başladı. Avukatlığı sırasında genellikle yoksul halkın davalarını üstlendi. 1789 Devrimi'nden sonra 1790'da aynı kentte yargıç oldu. 1791'de Yasama Meclisi'ne seçilerek Paris'e gitti. Kasım 1791'de Meclis'in sol kanadında yer alan Montagnardlar'ın (Dağlılar) bir fraksiyonu olan Jakobenler'in kulübüne üye oldu. 1791 Anayasası'nı hazırlayarak görevini tamamlayan Yasama Meclisi'nden sonra kurulan Konvansiyon Meclisi'ne seçildi. Konvansiyon Meclisi'nde Robespierre ve Saint-Just'ün en yakın çalışma arkadaşı oldu ve Jakobenler'in sözcülüğünü yaptı. Bu sırada menenjitte yakalandı ve bacakları felç oldu. Ölünceye dek günlerini bir tekerlekli koltukta geçirmek zorunda kalmış olmasına karşın siyasi mücadeleden çekilmedi ve bu davranışıyla, kazandığı saygınlık daha da arttı. Kasım 1792 ile Mart 1793 arasında görevi gereği taşra eyaletlerini dolaştı. Konvansiyon Meclisi, monarşiyi kaldırıp cumhuriyeti ilan ettikten sonra, Ocak 1793'te Kral XVI. Louis'nin idam kararını onaylayanlar arasında yer aldı. Konvansiyon'daki sağ kanat milletvekilleri olan Jironenler'e karşı mücadele verdi. 2 Haziran 1793'te meclisteki Jironen önderlerin tutuklanmasını daha sonra meclisten atılmalarını hazırlayan hareketin öncülüğünü yaptı.

Jironenler'in meclisten tasfiye edilmeleriyle, Paris'in yoksul kesimleriyle ittifak halinde bulunan Jakobenler Fransız Devrimi'nin denetimini ele geçirdiler. Couthon, 10 Temmuz 1793'te, aynı yılın Nisan ayında kurulan Kamu Esenliği Komitesi'ne seçildi, Robespierre ve Saint-Just'le birlikte Triumvirlik'i kurdu. Bu sırada Lyon, Bordeaux, Marsilya ve Toulon kentlerinde Jironenler'in başını çektiği ayaklanmalar başladı. Couthon, 21 Ağustos 1793'te Lyon kentindeki ayaklanmayı basturmakla görevlendirildi. 9 Kasım 1793'te kent kuşatıldı. Ancak, Couthon Konvansiyon Meclisi'nin kenti yerle bir etme kararını uygulamayarak Paris'e geri döndü. Couthon'un yarım bıraktığı bu görevi Fouché ve Collot d'Herbois üstlendiler.

Paris'e dönen Couthon 12 Aralık 1793'te Konvansiyon Meclisi'ne başkan seçildi. Başkanlığı sırasında, Eylül 1793'ten beri sürmekte olan Terör Dönemi'nin yasalarının çıkarılmasına çalıştı. 26 Ocak 1794'te meclise şüpheli karşı devrimcilerin mallarına el koyulmasını öngören bir yasa tasarısı sundu. Bir ay sonra el koyulan malların yoksul halka dağıtılmasını amaçlayan kararnameleri desteklediyse de bu kararnameler yürürlüğe girmedi. Couthon Mart ve Nisan 1794'te Robespierre ve Saint-Just'le birlikte, Hébert ve Danton ile yandaşlarının halkı Konvansiyon'a karşı ayaklandırma suçundan idam edilmeleriyle sonuçlanan tasfiye hareketine katıldı. Ardından, bir süre önce kaldırılan Taşra Devrim mahkemelerinin tüm illerde

yeniden kurulmasını sağlayan ve bu mahkemeleri daha sert yargılama yöntemleriyle donatan 10 Haziran 1794 Yasası'nın çıkmasına önayak oldu. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle binlerce kişi idam edildi.

Bir yandan idam kararlarının yarattığı tedirginlik, diğer yandan 1794 baharında ortaya çıkan iktisadi güçlüklerin sonucu olarak Jakoben iktidarına karşı bir hoşnutsuzluk başgösterdi. Konvansiyon, Temmuz 1794'te Robespierre ve yandaşlarını iktidardan uzaklaştıran kararlar aldı. Couthon 27 Temmuz 1794'te Robespierre, Saint-Just ve diğer Jakobenler'le birlikte tutuklandı. Ertesi gün 19 arkadaşı ile birlikte idam edildi.

• **KAYNAKLAR:** A.Cobban, *Aspects of The French Revolution*, 1968; G.Lefebvre, *The French Revolution*, 2 cilt, 1962-1964; A.Mathiez, *The French Revolution*, 1928; R.R.Palmer, *Twelve Who Ruled: The Committee of Public Safety During The Terror*, 1941; A.Soboul, *The Parisien Sans-Culottes and The French Revolution 1793-1794*, 1964.

• **BAKINIZ:** BARRAS, L.CARNOT, DANTON, HERBERT, MARAT, MIRABEAU, ROBESPIERRE, SAINT-JUST.

COUTURAT, Louis

(1868-1914)

Fransız, filozof ve mantıkçı. Matematikçi mantıkla temellendirmeye çalıştı. Biçimsel dizgenin kurucularındandır.

Paris'te doğdu, yine orada öldü. École Normale Supérieure'de felsefe ve matematik öğrenimi gördü. 1896'da *L'Infini mathématique* adlı teziyle felsefe doktoru oldu. Toulouse ve Caen üniversitelerinde bir süre öğretim görevlisi olarak çalıştı.

19.yy'ın ikinci yarısında Avrupa'da Cantor'un ortaya attığı set kuramı ve sonluluk ilkesi tartışılmaya başlandı. Matematik ilkelerini mantık temellerine oturtarak ussallaştırmak ereğinde olan Couturat'nın temel savı, sayıyı büyüklüğe dayanarak tanımlamak gerektiridir. Ona göre büyüklük uzamsal olmaktan çok; "ussal sezgi"nin bir nesnesidir. Bu yüzden sayının türlü genellemeleri arasında en usa uygun olanı geometrik genellemedir. Sonsuz kavramı, ilk bakışta anlamsız gelse de, büyüklüğün sınırsız açılımını tanımladığı için anlam kazanır. O halde, gerçek sonsuz, sayının genellemesidir.

Couturat, Leibniz'in sonsuzluk kuramını Russell ile aynı zamanda ve aynı bağlamda yorumlamaya girişti. 1901'de çağdaş mantığın temelini irdelediği *La Logique de Leibniz*'i ("Leibniz'in Mantığı") 1903'te de Leibniz'in yazılarında derlediği *Opuscules et fragments inédits de Leibniz*'i ("Leibniz'in Yayınlanmamış Kısa Yazıları ve Denemeleri") yazdı. Kant'ın, gerçek sonsuzun olanaksızlığını kanıtlamaya çalışan çabalarına karşı çıkmış olan Couturat mantık ve matematiğin gelişiminin Kant kuramını geçersiz kıldığını öne sürdü.

Couturat, Peano'nun matematiksel mantığı,

Whitehead'in evrensel cebiri ve Russell'in geometrinin temelleri ve matematiğe yaklaşımı üzerine de yapıtlar vermiştir. Poincaré'nin yarı-Kantçı matematik kuramına karşı çıkmış, *L'Algèbre de la logique* ("Mantığın Cebiri") adlı yapıtıyla Russell'in mantığını savunmuştur.

Ayrıca Esperanto ve Ido dillerini ussallaştırarak tamamlayıcı nitelikte evrensel bir ek dile ulaşmaya çalışmıştır. Bu erekle Léopold Léau ile birlikte *Histoire de la langue universelle*'i ("Evrensel Dilin Tarihi") yazmıştır. 1908'de geliştirdiği bu dilde *Progrese* adlı aylık bir dergi çıkartarak evrensel dil tasarımını gerçekleştirmeyi amaçlamış, ancak I. Dünya Savaşı'nın ulusalcılık akımlarını canlandırması ve filozofun ölümüyle bu çalışma kesintiye uğramıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *La Logique de Leibniz*, 1901, ("Leibniz'in Mantığı"); *Opuscules et fragments inédits de Leibniz*, 1903, ("Leibniz'in Yayınlanmamış Kısa Yazıları ve Denemeleri"); *Histoire de la langue universelle*, 1903, ("Evrensel Dilin Tarihi"); *L'Algèbre de la Logique*, 1905, ("Mantığın Cebiri").

• **KAYNAKLAR:** A.Lalandes, "L'Oeuvre de Louis Couturat", *Revue de métaphysique*, XXII, 1914; A.Reymond, *Logique et Mathématique* 1920.

• **BAKINIZ:** KANT, LEIBNIZ, B.RUSSELL, WHITEHEAD.

COWARD, Noël

(1899-1973)

İngiliz oyun ve senaryo yazarı, film yönetmeni, oyuncu. İki dünya savaşı arasında yazdığı komedilerle, orta tabaka yaşamının gizli yönlerine değinmiştir.

Noël Pierce Coward 16 Aralık 1899'da Middlesex yakınlarındaki Teddington'da doğdu, 1973'te öldü. Yoksul olan babası, müzik aletleri satıcısıydı. Coward küçük yaşta çocuk oyunlarında rol aldı. 1920'de kendi yazdığı *I'll Leave it to You*'da ("Onu Sana Bırakacağım") oynadı. 1924'te sahnelenen oyunu *Vortex*'de ("Burgaç") canlandırdığı uyuşturucu kullanan genç rolüyle üne kavuştu. Bundan sonra Laurence Olivier, John Gielgud gibi ünlü oyuncularla çalıştı. Altmışın üzerinde oyun yazdı. Çoğunlukla komedi türünde olan bu yapıtlarında, üçlü ilişkilere ve cinsel sorunlara yer verdi. II.Dünya Savaşı'nda turneye çıktı ve savaşın bezdirdiği izleyicileri eğlendirdi. Savaştan sonra film yapımcılığına başladı. 1970'te Kraliçe Elizabeth tarafından şövalyelikle onurlandırıldı.

Coward'ın karmaşık bir anlatımla ele aldığı, üst tabakanın yaşamını yansıtan oyunlarında, kimi kez yüzeysel olabilen bir gerçekçilik yakaladığı görülür. Cinsel sorunları, özellikle evlilik dışı ilişkileri açık sözlü bir biçimde irdeler. 1933'te sahnelenen *Design for Living*'de ("Bir Yaşam Tasarımı") canlandırdığı üçlü cinsel yaşam, ağır eleştirilere yol açmıştır. Zaman zaman duygusallığa yer vererek saldırgan olmayan bir yergi komedisi geliştirmiş, dengeli ve kolay izlenebi-

len, yine de basitliğe kaçmayan salon oyunları ile İngiliz orta ve üst tabakasının yaşamını renkli bir biçimde anlatmıştır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Oyun: I'll Leave It to You*, 1920, ("Onu Sana Bırakacağım"); *Vortex*, 1924, ("Burgaç"); *Fallen Angels*, 1925, (Sözde Melekler); *The Rat Trap*, 1926, (Fare Kapanı); *Design for Living*, 1933, ("Bir Yaşam Tasarımı"); *Cavalcade*, 1933, (Resmigeçit); *Sigh No More*, 1945, ("İçini Çekme Artık"); *Blithe Spirit*, 1945, (Ruhlar Gelirse); *Nude with Violin*, 1956, ("Kemanlı Çıplak"); *Sail Away*, 1961, ("Pupa Yelken"); *A Song at Twilight*, 1966, ("Alaca Karanlıkta Türkü"). **Roman:** *Pomp and Circumstance*, 1960, ("Görkem ve Koşullar"). **Yaşam Öyküsü:** *Present Indicative*, 1937, ("Şimdiki Zaman"); *Future Indefinite*, 1954, ("Belirsiz Gelecek").
- **KAYNAKLAR:** P.Braybrooke, *Amazing Mr. Noel Coward*, 1933; R.Greacen, *The Art of Noel Coward*, 1953; M.Levin, *Noel Coward*, 1968.

COYSEVOX, Antoine (1640-1720)

Fransız, heykeltıraş. Versailles Sarayı'nın süslenmesinde çalışmış heykelticilerin en önemlisidir.

29 Eylül 1640'ta Lyon'da doğdu, 10 Ekim 1720'de öldü. Babası bir tahta oyma işçisiydi. Coysevox 1657'de Paris'e gitti. Sanat yaşamına Versailles Sarayı'nın süslenmesinde çalışan heykelticilerle başladı. Charles Lebrun'un yönetiminde Versailles'da Mermer Avlu, Büyük Galer gibi bölümlerin süslenmesini ve bahçe heykellerini gerçekleştirdi. Kurduğu heykel geleneği, ölümünden sonra, heykelticiler tarafından sürdürüldü. İlk çalışmaları daha çok antik modellerin kopya edilmesi ve Lebrun'un tasarımlarının katı klasik kurallara göre gerçekleştirilmesi ile sınırlı kalmıştır. Bu çalışmaları yöneten Jean-Baptiste Colbert'in (1619-1683) ölümünden sonra klasik kuralların uygulanmasında daha esnek davranılmış, bu gelişim Coysevox'un üslubunda, barok aşırılıklara yer veren yeni bir yönelişe neden olmuştur.

1690'da Lebrun'un ölümünden sonra üslubu iyice özgürleşen Coysevox sanatının gücünü Marly Şatosu'nda göstermiştir. Özellikle mitolojik konuları işleyen anıtlarında akademik kuralları önemsemeyen bir yaklaşımla daha doğalcı (natüralist) bir biçimcilğe yönelmiştir.

Coysevox'un gerçek sanat gücünü yansıtan yapıtları belli bir çağın imgelerini büyük bir başarıyla verdiği XIV.Louis'nin yaşamından kesitleri canlandırarak bir dizi portre-büsttür.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Vaubran Markizi*, 1680, Serraut Şatosu; *XIV.Louis'in Görkemi*, 1683-1685, Versailles Sarayı; *Savaş Vazosu*, 1684, Versailles Sarayı; *Garonne ve Dasdogne*, 1685, Versailles Sarayı; *Colbert*, 1685-1712, St.Eustache Kilisesi, Paris; *Mazarin*, 1689-1693, Institut de France, Paris; *Kanatlı Atlas*, 1701-1702, Tuileries Bahçeleri, Paris; *Mareşal Villars*, 1704, Versailles Sarayı; *Şan ve Hermes*, 1710; *Diyan'a'yı Temsil Eden Adélaïde de Savoie*, 1710, Louvre, Paris; *Diz Çöken XIV.Louis*, 1715.
- **BAKINIZ:** BOUCHER, LEBRUN, POUSSIN, RUBENS.

CÖMERT, Bedrettin (1940-1978)

Türk sanat tarihçisi, sanat eleştirmeni, dilbilimci. Eleştirmen ve kuramcı olarak, sanatın nesnel ölçülerle değerlendirilmesini savunmuştur.

27 Eylül 1940'ta Vezirköprü'de doğdu, 11 Temmuz 1978'de Ankara'da öldü. İlk öğrenimini Vezirköprü'de, orta öğrenimini babasının memur olması nedeniyle çeşitli kasaba ve kentlerde yaptı. Sivas Lisesi'nde okurken edebiyatla uğraşmaya başladı. İlk şiiri *İstanbulumsu* 1959'da *Varlık*'ta yayımlandı. 1960'ta liseyi bitirdi ve İtalyan Hükümeti'nin bursunu kazanarak yüksek öğrenim için İtalya'ya gitti. İki yıl Perugia Yabancı Üniversitesi'nde İtalyanca ve Latince okuduktan sonra Roma Üniversitesi İtalyan Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. 1967'de lisans diplomasını aldı, aynı yıl üniversitenin Felsefe Enstitüsü'nde Profesör Garroni yönetiminde doktora çalışmasına başladı. Bu süre içinde ünlü İtalyan sanat tarihçisi Giulio Argan'ın öğrencisi oldu. *Varlık* ve *Forum* dergilerinde yayımlamakta olduğu şiirlerinin yerini 1967'den sonra inceleme ve eleştiri yazıları almaya başladı. *Bir Okurun İzlenimleri: Temmuz Bildirisi* ilk eleştiri denemesidir.

1974'te Türkiye'ye döndü, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'ne asistan oldu. 1971'de *Correndi di critica letteraria nella turchia odierna* ("Son Elli Yılda Türkiye'de Sanat Eleştirisi") adlı tezini tamamladı ve üstün başarılı estetik doktorası derecesini aldı. 1972'de Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde öğretim görevliliğine atandı, aynı yıl Suut Kemal Yetkin'in yönetiminde ikinci doktora-sına başladı. *San Francesco Geleneği ve Giotto'nun Sanatı'na Etkisi* konulu teziyle 1974'te sanat tarihi doktoru oldu. Hacettepe Sanat Tarihi Bölümü'nde estetik, eleştiri tarihi, mitoloji ve ikonografi dersleri verdi. Bu yıllarda Türk ve İtalyan edebiyatı, estetik ve eleştiri üstüne yazdığı yazıların yanı sıra, *Soyut* ve *Yansıma* dergilerinde dil ve dilbilimi konusunda yazıları çıktı. 1977'de *Benedetto Croce'nin Estetiğinde İfade Kavramı ve İfadenin İletimi Sorunu* adlı teziyle estetik dalında doçent oldu. Aynı yıl, Gombrich'den yaptığı *Sanatın Öyküsü* adlı çevirisiyle 1977 Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü'nü kazandı ve Türk Dil Kurumu üyeliğine seçildi. 1978'de görevine giderken otomobili içinde kurşunlanarak öldürüldü.

Çok yönlü kişiliğiyle dikkati çeken Bedrettin Cömert, akademik çalışmalarını estetik ve sanat kuramları üstünde yoğunlaştırmıştır. Sanat tarihçiliğinin geleneksel betimleme yöntemine karşı çıkmış ve sanat yorumlamalarında Panofsky'nin ikonografik-ikonolojik tanımlama yöntemini benimsemiştir. Ona göre bir yapıtın en doğru biçimde anlaşılabilmesi, sırasıyla ön-ikonografik betimleme, ikonografik çözümleme ve ikonolojik yorum aşamalarından geçmesiyle olabilir. Sanat tarihçiliğini, toplumsal-kültürel bağlamında sanatsallığın nedenini araştıran bir etkinlik olarak yorumlamıştır. Ona göre, Türkiye'de sanat tarihçiliğinin görevi, betimleyici ve belgeye dayalı anlatımı aşarak, yoğun kültürel birikimi olan ülkenin

tarihsel perspektifini, sanat yapıtı aracılığıyla yorumlamaktır. Estetik biliminin gerçeklikten kopuk olması gerektiğini savunmuş, tartışmaların ve yorumların yaşam deneylerine indirgenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu anlayışın ürünü olarak, 1975'te, Milli Eğitim Bakanlığı Mektupla Öğrenim Programı için düzenlediği *Estetik 1* adlı kitabında, estetiğin temel ilkelerini yalın bir biçimde açıklamıştır. Eleştirilerinde duyguyla düşüncüyü birleştirmeyi başarmış, çeşitli yazın ve sanat konularını nesnel ölçülerle ve anlaşılır bir dille değerlendirmiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Estetik 1*, 1975; *Giotto'nun Sanatı*, 1977; *Mitoloji ve İkonografi Ders Notları*, 1977; *Sanatın Öyküsü* (çeviri), 1977.

• **KAYNAKLAR**: *Bedrettin Cömert'e Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi, 1980, Özel Sayı; "Doç.Dr.Bedrettin Cömert (1940-1977)", *Sanat Tarihi Yıllığı*, (8), 1978.

CÖNTÜRK, Hüseyin (1918)

Türk, eleştirmen. Bilimsel bir anlayışa bağlı kalarak kurmaya çalıştığı yöntemle, çağdaş Türk edebiyatında nesnel eleştirinin öncülerinden olmuştur.

İzmir'de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini burada bitirdi. Yükseköğrenimini İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nde yaptı. İnşaat mühendisi olarak özel ve resmi kuruluşlarda çalıştı. Karayolları Genel Müdürlüğü'nde Etüt ve Proje Fen Heyeti müdürlüğü görevinde bulundu.

Bilimsel yöntemleri savunmak, örneklemek amacıyla yazdığı eleştirileriyle, 1955'ten sonra, sanat ve yazın dergilerinde görüldü. *Pazar Postası*, *Yenilik*, *Yeni Ufuklar*, *Türk Dili*, *Ataç*, *Dönem*, *Varlık*, *Yordam* dergilerindeki bu yazılarında eleştiri kuramı, yöntemi üzerinde durdu. Nesnel eleştiri anlayışının gelişmesinde öncülük etti. Çağdaş Türk şairleri üzerine yazdığı yazı ve incelemeleriyle de çağdaş Türk şiirinin sorunları, yönelişleri, gelişimi üzerine dikkati çekti.

Asım Bezirci ve Turgut Uyar'la birlikte Ekim 1963-Haziran 1965 arasında *Dönem* dergisini ve sahibi-sorumlusu olduğu Ocak 1965-Eylül 1968 arasında da *Yordam*'ı çıkardı. 1970 sonrasında ise yazın alanında görünmedi.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Eleştirmeden Önce*, 1958; *Çağının Şairi*, 1960; *Turgut Uyar*, 1961; *Günlerin Getirdiği Götürdüğü* (Asım Bezirci ile), 1962; *Behçet Necatigil*, 1964.

CRAIG, Gordon (1872-1966)

İngiliz tiyatro kuramcısı, oyuncu ve yönetmen. Tiyatroyu oluşturan öğelerin birliğini savunmuş, çağdaş tiyatronun gelişmesine büyük katkısı olmuştur.

16 Ocak 1872'de Hertfordshire yakınlarındaki Stevenage'da doğdu, 29 Temmuz 1966'da Fransa'nın Vence kentinde öldü. Annesi ünlü oyuncu Ellen Terry, babası mimar ve sahne düzenleyicisi Edward William Godwin'dir. Oğullarına Craig adını koymuşlardı, ama o bunu soyadı olarak kullandı. 1889'da Londra'daki Lyceum Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Yakışıklı bir genç olduğu için Hamlet, Romeo gibi rollerde oynadı. Sonraki yıllarda yönetmenlik de yaparak, tiyatro üzerine daha çok düşünmeye başladı. 1893'te May Gibson'la evlendi. Dört çocukları oldu, ancak evlilikleri kısa sürdü.

Yüzyılın başında geniş bir sanatçı çevresi edinen Craig, tiyatro üzerine makaleler yayımlamaya başladı. 1903'te Shakespeare'ın *Kuru Gürültü*'sünün olağanüstü bir yalınlıkla sahneledi. Bir süre dansçı Isadora Duncan ile arkadaşlık etti. 1905'te *The Art of Theatre*'i ("Tiyatro Sanatı") yayımladı. Sahne düzenleme tasarımlarını tahta ve metal oyma grafik baskılar halinde sergiledi. 1912'de Stanislavski'nin çağrısı üzerine Moskova'ya giderek *Hamlet*'i sahneledi. 1914'te İtalya'ya gitti, burada oyuncu Elena Meo ile yakınlık kurdu. 1926'da Kopenhag Kraliyet Tiyatrosu'nda çalıştı. Bu çalışmaları nedeniyle Danimarka Kralı X.Christian tarafından şövalye ilan edildi. 1931'de Fransa'ya geçti. 1948'de Fransa'nın güneyine yerleşti. 1956'da Kraliçe Elizabeth tarafından Companion of Honour payesiyle onurlandırıldı.

Wagner'in savunduğu *Gesamtmkunstwerk* (Sanatların birliği) ilkesini benimseyerek, sahneleme üzerine görüşlerini derinleştiren Craig'e göre, tiyatro sanatı ne oyunculuk, ne de oyundur. Eylem oyunculuğun ruhu, sözcükler oyunun temeli, tempo da dansın özüdür. Tiyatro bütün bunların birleşimi olarak karşımıza çıkar. Bu anlayışın vardığı kaçınılmaz sonuç da, sahneye koyanın mutlak egemenliği olmuştur. Craig için, oyuncu ile yönetmen, orkestra şefiyle orkestranın ilişkisine benzer bir tutumla çalışmalıdır. Oyuncu, bir "üst-kukla"dır. Asıl olan, yönetmenin imgelemindeki bütünlüğün sahneye aktarılmasıdır.

Craig sanatın, doğanın bir yansılanması olması düşüncesine karşı çıkmış, sanatı doğayı yaratan bir gereç durumuna getirmek için savaşım vermiştir. Bu amaçla oyuncunun rolünü anlatmasını, rolünün içine girmesini eleştirmiş, bunun yerine, kendince bir yaratı sürecinin önemli olduğunu savunmuştur. Sahne düzenlemesi üzerinde de ilginç görüşleri, Copeau, Antoine gibi yönetmenlerce benimsenmiş tasarımları vardır. Sahne, hareketli, çok yönlü bir bütün olmalıdır. Teknik olanaklardan yararlanarak, sahne tavanı ve yan duvarlar hareket eden küçük karelerden oluşturulmalı, bunların devinimiyle izleyicilerde duygusal bir tat uyandırılmalıdır. Sahneye koyucu,

oyunun metnine "iç gözler"le bakmalı, özünü duymalıdır. Düşünmek ikinci planda gelmelidir.

Craig ortaya koyduğu ilkeler ve görüşlerle, alışlagelmiş tekdüze tiyatro estetiğini temelinden sarsmış, çağdaş bir tiyatro anlayışının oluşmasına öncülük edenlerden biri olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Art of Theatre*, 1905, ("Tiyatro Sanatı"); *On the Art of Theatre*, (Tiyatro Sanatı Hakkında), *Scene*, 1923, ("Sahne"); *Woodcuts and Some Words*, 1924, ("Tahtaoyma Baskı ve Birkaç Sözcük"). *Yaşam Öyküsü: Index to the Story of My Days*, 1957, ("Günlerimin Öyküsüne Dizin").
- **KAYNAKLAR:** D.Bablet, *Edward Gordon Craig*, 1963; I.K.Fletcher, *Edward Gordon Craig: A Bibliography*, 1967; J. Leeper, *Edward Gordon Craig: Designs for the Theatre*, 1948.
- **BAKINIZ:** COPEAU, ANTOINE, STANISLAVSKI, WAGNER.

CRAMER, Johann Ulrich (1706-1772)

Alman, filozof ve hukuk bilgini. Felsefe ve hukuk sorunlarının çözümünde, matematik ilkelerinin yararlı olabileceğini savundu.

8 Kasım 1706'da Ulm'da doğdu, 18 Haziran 1772'de Wetzlar'da öldü. Ortaöğrenimini doğduğu kentte bitirdikten sonra, Marburg Üniversitesi'nde hukuk ve felsefe okudu. Wolff'un önce, özellikle matematik dalında öğrencisi, sonra yakın arkadaşı oldu. 1733'te aynı üniversitede matematik okutmaya başladı. Daha sonra yüksek devlet görevlerine atandı, ancak felsefe ve hukuk alanlarındaki çalışmalarını, üniversitedeki görevini bırakmadı. Bir süre Wetzlar'da yargıç olarak çalıştı.

Cramer, felsefede Wolff'un görüşlerini ve yöntemini benimsemiş, felsefe sorunlarının çözümünde matematik ilkelerinden de yararlanma gereğini savunmuştur. Hukuk alanında da felsefeden yararlanabileceğini ileri sürmüş, Wolff felsefesinin hukuğa uygulanması konusunda *Usus philosophiae Wolfianae in Jure* adlı bir çalışma yapmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Usus Philosophiae Wolfianae in Jure*, 1740, ("Hukukta Wolff Felsefesinden Yararlanma"); *Opusculae*, 4 cilt, 1742-1756, ("Kitapçıklar").
- **BAKINIZ:** C.WOLFF.

CRAMER, Wolfgang (1901-1974)

Alman, filozof. Özneci-varlıkbilimin savunucularındandır.

18 Ekim 1901'de Hamburg'da doğdu. 2 Nisan 1974'te Frankfurt'ta öldü. Ortaöğrenimini Hamburg'

da gördükten sonra, Breslau Üniversitesi'nde, o dönemin ünlü Yeni-Kantçı filozof ve bilginlerinden Hönlgswald'ın yanında felsefe okudu. Bir süre sonra hocasıyla beraber yeni-varlıkbilim üzerine çalışmaya başladı; onun önerisiyle üniversitede görev aldı. 1935'te Breslau Üniversitesi'nde doçent oldu. 1949'da Frankfurt'a gitti ve 1953'te burada profesör oldu.

Cramer, deneyüstü felsefeye ve öznelliğe dayanan geliştirilmiş bir varlıkbilim savunmuştur. Kant'ın dizgesine göre, varlık alanı deney ve deneyüstü (aşkın) olarak ikiye ayrılır. Her alanın kendine özgü yasaları vardır. Daha sonra yeni-varlıkbilimi geliştiren Hartmann, insanın da içinde bulunduğu dünyanın, ayrı yasaları ve yapıları bulunan, üstüste gelen dört varlık katından oluştuğunu; bu varlık ilişkilerini tanımadan da tarihsel gelişimin ve yaşamın toplumsal biçimlerinin anlaşılamayacağını önesürdü. Bu filozoflardan etkilenen Cramer, hocası Hönlgswald'ın, somut öznenin hem olgu hem ilke; ya da hem dünyanın bir ögesi hem de kendini dünyayla bağlantılı bir varlık diye gören düşüncesini benimsemiştir. Cramer'in benimsediği bu görüşe göre, insan biri doğa yasalarına, öteki kendi yapısına özgü yasalara bağlı iki ayrı varlık katından kurulu bir bütündür. İnsandaki yaratıcı yeteneğin ortaya koyduğu ürünler kendine özgü yasaları bulunan üst varlık katlarında ortaya çıkar. Bu yüzden deneyüstü felsefenin sorunlarının çözülmesi için, özneci, yani insan varlığından yola çıkmış bir varlıkbiliminin konu edilmesi gerekir.

- **YAPITLAR:** *Die Monade, das philosophische Problem vom Ursprung* 1954, ("Monadlar ve Kaynağın Felsefi Sorunu"); *Das Absolute und das Kontingente* 1959, ("Saltık ve Olumsal"); *Spinoza's philosophie des Absoluten*, 1966, ("Spinoza'nın Saltık Felsefesi"); *Die Absolute Reflexion*, 1969, ("Saltık Yansıma"); *Grundlegung einer Theorie des Geistes*, 1975 (3.basım), ("Bir Zihnin Kuramının Temellendirilmesi").
- **KAYNAKLAR:** D.Heinrich, "Über System und Methode von Cramer's deduktiver Monadologie", *Philosophische Rundschau*, 1958.
- **BAKINIZ:** KANT, N.HARTMANN, HÖNLGSWALD.

CRANACH, Lucas [Yaşlı] (1472-1553)

Alman, ressam ve gravürücü. Portreler, dinsel ve mitolojik konular ve her türlü klasik temayı özellikle üsluplaştırılmış bir açık-koyu karşıtlığıyla işlemiştir.

Bamberg yakınındaki Kronach'ta doğdu, 16 Ekim 1553'te Weimar'da öldü. Adını doğduğu kentten aldığı sanılmaktadır. Çocukluğu ve gençliğiyle ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Gravürü ve tahta baskıyı, 1498'e değin belli aralıklarla çalıştığı babası Hans Cranach'ın atölyesinde öğrendi. Stephan Reuss ve Johannes Caspian adlı hümanistlerin portrelerini yapmış olmasından, 1500-1503 arasında Viyana'da kaldığı anlaşılmaktadır. 1504'te Saksonya Elektörü

II.Ferdinand'ın çağrılısı olarak Wiltenberg'e geldi. Bu kentte yaptığı hizmetlerden ötürü 1508'de II.Ferdinand tarafından, zamanın gelenekleri uyarınca "Kanatlı Canavar Arması"nı kullanma hakkı ile ödüllendirildi. 1550'de Mühlberg Savaşı'nda yenilen Saksonya elektörü "Muhtşem" John Fredrick'e Augsburg'daki tutukluluğu sırasında eşlik etti.

1520'lerde zenginliği ve ünü iyice arttı. Martin Luther'le tanıştı. Yaptığı tahta baskılarla Protestanlık hareketinin yayılmasına yardımcı oldu. 1540'ta Wiltenberg kentinde bölge yöneticiliği yaptı. Ölümünden sonra atölyesini bir süre oğlu (Genç) Lucas Cranach (1515-1586) yönetti.

Cranach, *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi* ve *Mısır'a Kaçış* gibi bilinen ilk kompozisyonlarında dramatik bir etkiye dayanan duygusal bir anlatım geliştirmiştir. 1500'lerde yaptığı birçok mihrap resmi öncekilerine oranla daha usluşturulmuş bir biçimcilik taşır.

1506'da ilk örneğini verdiği ve 1530'ların başında pek çok kez işlediği mitolojik konulu çıplaklarında, kendine özgü yeni bir kadın tipi yaratmıştır. Zayıf ve uzun bir vücut, küçük ve yüksek göğüsler, uzun bir boyun ve badem gözlerle belirlenmiştir çocuksu

Tuna Okulu

Tuna Okulu, 1500-1650 arasında, Avusturya ile Bavyera arasındaki bölgede etkinlik gösteren bir grup ressam, grafik sanatçısı ve mimarın, sanatlarındaki ortak özellikler için kullanılan bir addır. Okulun üslubu Geç Gotik dönem sanatçılarının ve özellikle de (Yaşlı) Lucas Cranach'ın geliştirdikleri yeni biçim anlayışı üstüne temellendirilmiştir. Bu anlayış iyice genişleyerek 1620 ve 1630'larda Bohemya, Macaristan, Yukarı Ren ve İsviçre'yi de içine alan bölgelerde yaygınlık kazanmıştır. Tuna Okulu'nun en büyük temsilcileri resimde Altdorfer ile Wolf Huber (yık. 1490-1553) heykeldeyse Hans Leinberger'dir. (16. yy'n ilk yarısı).*

Tuna Okulu sanatçıları, doğayı topografik bir bağlılık ve şiirsel bir içtenlikle betimleyen özgün yöntemleri ile öteki sanatçılardan ayrılırlar. Bu sanatçılar için, bir doğa görüntüsü ya da manzaranın, cansız nesnelerin canlandırılmış bir biçimi olmanın ötesinde bir anlamı vardır. Doğa, kendini sürekli olarak yenileyen canlı bir organizmadır. Doğayı hareket ettiren temel güçler ise dinsel ve hümanist düşüncelerin en dolaysız anlatım araçlarıdır.

Tuna Okulu sanatçıları, bu bakış açısının geliştirilmesiyle manzarayı ilk kez temel bir sanat biçimi düzeyine getirmeyi başardılar. Manzara içinde ikinci derecede bir rol oynayan insan figürünü, bareketli bir biçimde betimlediler. Böylelikle figür kompozisyonunda klasik biçimciliğin sözcüsü olan Dürer'in karşıtı bir biçim anlayışı geliştirmiş oldular. Resimlerinde figürler ve manzarayı bütünleştiren tutumlarıyla bu dünyanın gerçeğini aşan kozmik bir duygu anlatımını gerçekleştirdiler.*

bir yüz, bu tipin başlıca özellikleridir. Figürlerinin çoğunlukla vücutlarının bazı bölümlerini örtmeye çalıştıkları şeffaf tüller, örtmekten çok çıplaklığa ilgi çekmeyi sağlar. Çıplakların çeşitli mücevherlerle ve günün modasına uygun büyük boyutlu şapkalarla verilmesi, erotik özellikleri ön plana çıkarır.

Portre, Cranach'ın en başarılı olduğu resim türüdür. Portrelerinin çoğu Cranach atölyesinin ortak ürünüdür, nitelik yönünden büyük farklılıklar göstermez. Bunun nedeni, Cranach'ın bu portreler için doğrudan doğruya model karşısında hazırladığı ön taslakların, karakteri belirgin kılan bir çizgi ustalığı ve hacimlendirme yetkinliği içermesidir. Onun boy ve yarım boy portrelerinde, giysilerin dekoratif özelliklerini en ince ayrıntılarına dek vurgulayan tutumu, bazen figürün yüzeyselleşmesi sonucunu doğurur.

Cranach, yağlıboyalı yanı sıra gravürün çeşitli dallarında da sayısız ürün vermiştir. Özellikle tahta baskılarında A.Dürer düzeyinde bir biçim anlayışına ulaşır. Reform hareketinin yayılmasını desteklemek için propaganda amacıyla yaptığı baskılarda daha anlatımcı ancak biçim açısından zayıf bir sonuç elde etmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi*, 1500, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana; *Dr.Stephan Renss'un Portresi*, 1503, Germen Müzesi, Nürnberg; *Dr.Johannes Caspian Portresi*, 1503; *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi*, 1503, Eski Pinakotek, Münih; *Kutsal Aile*, 1509, Stadel Sanat Enstitüsü, Frankfurt; *Davud ve Batşeba*, 1526, Yeni Müze, Wiesbaden; *Paris'in Kararı*, 1529, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Venüs*, 1530, Herzog Anton Ulrich Müzesi, Braunschweig; *Lucrecia*, 1530, Eski Pinakotek, Münih; *Venüs ve Aşk*, 1531, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel.

• **KAYNAKLAR:** H.Posse, *Lucas Cranach der Ältere*, 1942; J.Rosenberg, *Die Zeichnungen Lucas Cranach des Älteren*, 1960; E.Ruhmer, *Cranach*, 1963.

• **BAKINIZ: DÜRER.**

CRANKO, John (1927-1973)

İngiliz, dansçı. Koreograf ve bale yönetmeni. Çağdaş Stuttgart Balesi'ni bugünkü uluslararası üne kavuşturmuştur.

15 Ağustos 1927'de Güney Afrika'nın Rustenburg kentinde doğdu, 26 Haziran 1973'te öldü. İlk bale öğrenimini Cape Town Üniversitesi Bale Bölümünde gördü. İlk koreografisi olan Stravinski'nin *Askerin Oyküsü*'nü 1942'de burada öğrenciyken gerçekleştirdi. 1946'da öğrenimini sürdürmek üzere Sadler's Wells Okulu'na girdi ve okulun bale topluluğuna katıldı. 1956'da İngiliz Kraliyet Balesi adını alan Sadler's Wells Balesi'ndeki çalışmaları sırasında, dans-tan çok koreografiye ilgi duyarak bu alanda çalışmaya ağırlık verdi. 1960'ta İngiliz Kraliyet Balesi'nin Stuttgart turnesi sırasında topluluktan ayrıldı ve ertesi yıl Stuttgart Balesi'nin yönetmeni oldu. 1968-1971 arasında, bu grupla yürüttüğü çalışmaların yanında, Bavyera Devlet Operası başkoreograflığını da yaptı.

Topluluğuyla bir Amerika turnesinden dönerken uçakta öldü.

Cranko bir koreograf olarak her üslupda çalışmışsa da, asıl ününü, F.Ashton'ın etkisinin görüldüğü uzun yapıtlarıyla kazanmıştır. İngiliz bale disiplini Alman balesine aşılayarak Stuttgart Balesi'ni dünyanın en ünlü bale topluluklarının arasına sokmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Askerin Öyküsü*, 1942, müz. Stravinski; *The Prince of the Pagodas*, 1957, müz. Britten, ("Pagodaların Prensi"); *Daphnis ve Cloë*, 1962, müz. Ravel; *Romeo ve Juliet*, 1962, müz. Prokofiyev; *L'Estro Armonico*, 1963, müz. Vivaldi; *Kuşu Gölü*, 1963, müz. Çaykovski; *Ateş Kuşu*, 1964, müz. Stravinski; *Fındıklıran*, 1966, müz. Çaykovski; *Poème de L'extase*, 1970, müz. Scriabin, ("Vedal Şiiri"); *Ebony Concerto*, 1970, müz. Stravinski; *Carmen*, 1970, müz. Bizet/Fortner-Steinbrenne.

CRAPP, Loraine (1938)

Avustralyalı bayan yüzücü. Spor yaşamında 24 dünya rekoru kırmıştır.

1950'lerde adını duyurdu. 1956'da Melburn'da yapılan Olimpiyat Oyunları'nda 400 m serbest ve 4x100 m bayanlar bayrak yarışlarında iki altın madalya kazandı. 100 m serbestte ikinci oldu. 1960 Roma Olimpiyat Oyunları'nda 4x100 m bayanlar bayrak yarışında altın madalya kazanan Avustralya ekibinde yer aldı. Yüzme hayatı boyunca serbest stilde tam 24 yeni dünya rekoru kıran Crapp dünyanın en ünlü bayan yüzücülerinden biridir.

CRELLE, August Leopold (1780-1855)

Alman mühendis ve matematikçi. Ünlü matematik dergisi *Crelle's Journal*'in kurucusudur.

11 Mart 1780'de Prusya'da, Wriezen yakınlarındaki Eichwerder'de doğdu. 6 Eylül 1855'te Berlin'de öldü. Yoksul bir yapı ustasının oğluydu. Yapı mühendisliği öğrenimi gördükten sonra, İçişleri Bakanlığı'nda üst düzeyde görev alarak pek çok karayolunun ve Prusya'nın ilk demiryolu hattı olan Berlin-Potsdam hattının yapımına katıldı.

Öteden beri büyük ilgi duyduğu matematik konusunda üniversite eğitimi görmeksizin kendi kendini yetiştiren Crelle, Heidelberg Üniversitesi'nden matematik dalında doktora derecesini aldığı anda otuz altı yaşındaydı. 1826'da, kısaca *Crelle's Journal* olarak tanınan *Journal für die reine und angewandte Mathematik* ("Temel ve Uygulamalı Matematik Dergisi") adlı dergiyi çıkarmaya başladı. 1828'de Eğitim Bakanlığı danışmanı olarak lise, teknik okul ve öğretmen okullarında matematik eğitiminin geliştirilmesine ilişkin çalışmalar yaptı. Daha 1830'larda giderek bozulan sağlık durumuna aldırmaksızın çalışmalarını ve dergisinin editörlüğünü sürdüren Crelle, pek çok bilim

akademisinin üyeliğine seçilmiştir.

Crelle büyük bir matematikçi olmamasına karşın, henüz tanınmamış matematik dehalarını sezebilmekteki olağanüstü yeteneği ve bu dehaların çalışmalarını duyurabilmek için harcadığı yoğun çabalarla bilim tarihinde yer almaya hak kazanmıştır. Abel, Jacobi, Steiner, Dirichlet, Plücker, Möbius, Ferdinand Eisenstein, Kummer ve Weierstrass gibi matematikçilerin yeteneğini sezen ve dergisinde çalışmalarına yer vererek tanınmalarını sağlayan Crelle olmuştur. Ünlü dergisinin yanı sıra *Journal für die Baukunst* ("Yapı Sanatı Dergisi") adlı bir başka dergi de çıkaran Crelle, şimdilerde hemen hepsi unutulmuş olan pek çok matematik ders kitabı yazmış, Lagrange ve Le Gendre'in yapıtlarını Almanca'ya çevirmiştir.

Fransız eğitim sistemini uygulamalı matematiğe çok önem verdiği için eleştiren Crelle, matematiğin amacının akılcı düşüncüyü geliştirmek ve anlaksal aydınlanmayı sağlamak olduğuna inanıyordu.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Sammlung mathematischer Aufsaetze*, 1822, ("Matematik Makaleleri Derlemesi"); *Lehrbuch der Elemente der Geometrie*, 1827, ("Geometrinin Öğeleri Üzerine Ders Kitabı"); *Encyclopaedische Darstellung der Theorie der Zahlen*, 1845, ("Sayılar Kuramının Ansiklopedik Biçimde Ele Alınışı").

- **BAKINIZ:** N.H.ABEL.

CREMONINI, Cesare (1550-1631)

İtalyan, tanrıbilimci. Aristoteles'in düşüncelerinden yola çıkarak Hristiyanlık'ın Tanrı anlayışını yorumlamıştır.

Modena Dükalığı'na bağlı Cento'da doğdu. Padova'da öldü. Ferrara Üniversitesi'nde tanrıbilim, mantık ve felsefe öğrenimi gördü. Kısa bir süre sonra, 1571'de, okuduğu üniversitede öğretim üyesi oldu. Daha sonra Padova Üniversitesi'nde görev aldı. 1628 yılına dek süren öğretim üyeliği boyunca eski Anadolu-Yunan bilgelerini, özellikle Aristoteles'i yorumladı. Aristoteles'in metafiziği ile Hristiyan anlayışını uzlaştırmaya çalıştı. Çağının en çok ilgi uyandıran, en kalabalık öğrencisi bulunan bir tanrıbilimcisi olarak ün sağladı.

Cremonini tanrıbilimle ilgili çalışmalarına, Aristoteles'in gökbilim konularını içeren yazılarını yorumlamakla başlamıştır. Bu çalışmaların en önemli sorunları ruh, Tanrı, tanrı kayrası, devinme ve ölüm-süzlüktür. Cremonini'ye göre Tanrı, evrende, ilk devindirici güçtür. Bu yüce güç, kendi kendisiyle vardır, bütün düşünme olanaklarını içerir, kendi varlığındadır. başka bir nesneye ilgi duymaz. Onun yüce düşüncesi kendi varlığıyla yoğunlaşmıştır. Tanrı, özünde yoğunlaşan engin düşüncesiyle, kendi kendini bilir. Tanrı kayrası ise, ancak göksel varlıklar için söz konusudur, onun yeryüzünde bulunan varlıklarla ilgilenmesi söz konusu değildir. Evren, onun kapsadığı varlıklar Tanrı'nın yüceliğini kanıtlar. Buna karşılık, sınırlı bir usu olan insanın, Tanrı varlığını bir

bütün olarak kavrama, anlama olanağı yoktur.

Cremonini'ye göre, bütün yıldızları yöneten tanrısal yazgılar vardır, bu yazgılar gene tanrısal bir anlağa bağlıdır. Bir yıldızın yazgısı, öteki yıldızlarınkinden bağımsızdır. Bu yönetici güçler (anlaklar) ölümsüzdür. Bu ölümsüzlük de onların tanrısal oluşlarından kaynaklanır. Ruh, bir ısıdır, onun dirilik verici gücü ısı oluşundan dolayıdır. Bu da diri olanın belli bir ısıyı oluşundan anlaşılır. Tanrı etkin bir neden değildir, evrende olup bitenlere karışmaz, ancak bütün varlıkların ereğidir. Bu özelliği dolayısıyla da ereksel nedendir (*causa finalis*).

Cremonini'nin ahlak anlayışı da "görünüşe uy- ma" ilkesine bağlıdır. Ona göre, gönlünden geçeni yap, içinin çektiği gibi yaşa, ancak toplum içinde geleneklere bağlı kal, öyle görün. Bu davranış biçimi, kişiyi, suçlamalardan kurtarır. Ona göre bilimde en güvenilir yöntem deneydir, deneye dayanan tümevarımdır. Bu yöntem matematikte bile geçerlidir. Gerçek bilim fizik, matematik ve metafiziktir. Mantık kesin bilgi veremez, bilimlerin bir aracı olmaktan öteye de geçemez.

Cremonini, felsefe tarihinde, Aristoteles felsefesine dayanan yorumlarıyla etkili olmuş, özellikle Hristiyan inançlarıyla bu felsefeyi uzlaştırma konusundaki çalışmalarıyla ilgi çekmiştir.

• **YAPITLAR:** *Diatyposis Universae Naturalis Philosophiae*, 1587, "Evrensel Doğa Felsefesinin Tanımlanması"; *Tractatus Tres de Sensibus Externis*, 1596, ("Dış Duyu Verisi Üstüne Üç Araştırma"); *De Caelo*, 1603, ("Gök Üstüne"); *De Formis Quatuor Simplicium Quae Elementa Vocantur*, 1610, ("Dört Öge Denilenin Birleşme Biçimleri Üstüne").

• **KAYNAKLAR:** Mabilieu, *Études historiques sur la philosophie de la Renaissance en Italie*, 1881.

CRESWELL, Keppel Archibald Cameron (1879-1974)

İngiliz sanat tarihçisi. Çalışmalarını Mısır ve Suriye İslam sanatı üstünde yoğunlaştırmış, yapıtları bu konularda temel kaynaklar olmuştur.

13 Eylül 1879'da Londra'da doğdu. 8 Nisan 1974'te öldü. Daha ilkokulda bilime duyduğu büyük ilgiyle dikkati çekti. Yüksek eğitimini The City and Guilds Technical College'da tamamladı. Bu okulu bitirirken armağan edilen *Binbir Gece Masalları* ve George Rawlinson'ın *Seven Oriental Monarchies* ("Doğu'nun Yedi Monarşisi") adlı kitapları İslam kültürüne olan ilgisini artırdı. 1910'da İslam sanatı konusunda çalışmalara başladı. 1913'te Royal Asiatic Society'de (Kraliyet Asya Kurumu) ilk konferansını verdi. Bir yandan da İslam sanatıyla ilgili özel kitaplığını oluştuyordu. Çok istediği halde, parasızlık, ilgi duyduğu yörelere gitmesini engelliyordu. Bu olanağa 1916'da I.Dünya Savaşı sırasında kurmay subay olarak Mısır'da görevlendirildiğinde kavuştu. 1919'da *Bulletin de l'Institut Français d'Archeologie*

Oriente'in (Fransız Doğu Arkeolojisi Enstitüsü Dergisi) isteği üzerine *A Brief Chronology of the Monuments of Egypt* ("Mısır Anıtlarının Kısa Bir Kronolojisi") adlı çalışmasını tamamladı. 1919'da İşgal Altındaki Düşman Toprakları Müdürlüğü'nün Suriye Bölgesi müfettişliğine seçildi. Halep'te İslam yapılarının fotoğraflarını çekti, rölelerini yaptı. İngilizler Filistin topraklarından çekilince müfettişlik görevi son buldu. İngiltere'ye gitmek için Mısır'a geçti. Ancak, İngiliz askerlerinin boşaltılmasının doğurduğu ulaşım sorunu nedeniyle Mısır'da altı hafta kalması gerekti. Bu süre içinde İslam mimarlığını yerinde inceleme olanağını buldu. Sonunda bir gemi bularak İstanbul'a geçti. Ülkesine dönebilmek için burada da dört hafta bekledi. Bekleme süresini gene tarihsel yapıtları gezerek ve kentin çeşitli yerlerinden fotoğraflar çekerek değerlendirdi. Haziran 1920'de Londra'ya vardı. Aynı yılın Kasım'ında yirmi iki baval kitapla yeniden Mısır'a döndü. Süveyş Kanalı sorunu çıkıncaya değin kışları Londra'da, yazları Kahire'de yaşayarak çalışmalarını sürdürdü. Kahire'de kaldığı sürelerde fotoğraf çekimi ve yapıların rölelerinin çıkarılmasıyla uğraşıyordu. Bir yandan da 1912'de başladığı *A Bibliography of Architecture, Arts and Crafts of Islam* ("İslam Mimarlığı ve Küçük El sanatları Bibliyografyası") adlı yayınıyla ilgili belgeler topluyordu. 1931'de Kahire Kral Fuat Üniversitesi'ne İslam sanatı ve mimarlığı profesörlüğüne atandı. Aynı yıl Princeton Üniversitesi kendisine edebiyat dalında onur doktoru unvanı verdi. 1948'de Royal Central Asian Society tarafından Sir Percy Skkes Anı Madalyası ile, 1955'te de Kraliçe tarafından İngiliz İmparatorluğu Şeref Madalyası ile ödüllendirildi. 1956'da Kahire Amerikan Üniversitesi'nin Yakın Doğu Araştırmaları Okulu'na profesör oldu. 1959'da The Royal Asiatic Society'nin Altın Madalyası'nı aldı.

Archeological Survey of India, Deutsches Archacologisches Institut, The American Oriental Society of Egypt gibi birçok kurumların onur üyeliğini yapmış, ayrıca Kopt Müzesi'nin Arap Yapıtları Yüksek Kurulu üyesi olmuştur. Filistin Eski Yapıtlar Müzesi'nin yürütücü üyeliğine de seçilmiştir.

Creswell, erken İslam sanatı üstünde yoğunlaşmasına karşın, İslam sanatının başka alanlarında da araştırma yapmıştır. Özellikle yazdığı çok sayıdaki makaleleri bu çeşitliliği sergiler. Yapıları, tek tek ayrıntılarıyla belgelemesi dışında, belirli sorunlar üstünde tartışmalar açması da sanat tarihi açısından önemli yanlarındandır. İslam mimarlığındaki yapı öğelerinin kaynak ve kökenlerini araştırmış, bezeme öğelerinin gelişim çizgisini belirlemeye çalışmıştır. İslam sanatı konusunda derlediği geniş kaynakça, belli bir sistematik içinde tüm konuları ve yöreleri ele alan bir çalışmadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *A Provisional Bibliography of Painting in Muhammedan Art*, 1922, ("İslam Resim Sanatı Ön-Bibliyografyası"); *A Map of Cairo Showing Mohammedan Monuments to A.D. 1517*, ("İ.S.1517'ye Değın Kahire'deki İslam Anıtları Haritası"); *Early Muslim Architecture*, 2 cilt, 1932-1940, ("Erken Dönem İslam Mimarlığı"); *The Muslim Architecture of Egypt*, 1 cilt, 1952, ("Mısır İslam Mimarlığı"); *A Bibliography of Painting in Islam*, 1953, ("İslam Resim Sanatı Bibliyografyası"); *A Bibliography of the Muslim Architecture of*

Egypt, 1955, ("Mısır İslam Mimarlığı Bibliyografyası"); *A Bibliography of Arms and Armour in Islam*, 1956, ("İslam Silah ve Zırhları Bibliyografyası"); *A Short Account of Early Muslim Architecture*, 1958, ("Erken Dönem İslam Mimarlığının Kısa Bir Dökümü"); *The Muslim Architecture of Egypt*, 2 cilt, 1959, ("Mısır İslam Mimarlığı"); *Bibliography of the Architecture, Arts and Crafts of Islam to 1st Jan. 1960*, 1961, ("1 Ocak 1960'a Değin İslam Mimarlığı ve Küçük Eisanatları Bibliyografyası").

Francis Harry Crick

DNA'nın çifte sarmal modeli

CRICK, Francis (1916)

İngiliz biyoloji bilgini. Canlıların kalıtım malzemesi olan DNA'nın çifte sarmal yapısının, moleküler dizilimini çözümleyerek 1962'de Nobel Tıp Ödülü'nü almıştır.

Francis Harry Compton Crick 8 Haziran 1916'da Northampton'da doğdu. Londra'da University College'da fizik eğitimi gördü. 1937'de mezun olduktan sonra fizik dalında doktora çalışmalarına başladıysa da öğrenimini 1939'da, II.Dünya Savaşı nedeniyle yarıda kesmek zorunda kaldı. Savaşla birlikte Deniz Kuvvetleri'nde görev alarak sekiz yıl süreyle, başta mıknaatıslı mayınların üretimi olmak üzere çeşitli askeri konularda çalıştı.

Schrödinger'in *Yaşam Nedir?* adlı yapıtından oldukça etkilenen ve bu ünlü fizikçi gibi yaşamın gizeminin, kalıtsal mekanizmanın açıklanmasıyla aydınlanabileceğine inanan Crick, savaştan sonra biyoloji alanında uzmanlaşmaya karar verdi. Bu amaçla Cambridge'de Strangeway Laboratuvarı'nda iki yıl çalıştıktan sonra, 1949'da Cambridge'de Max F.Perrutz'un yönetimindeki Medical Research Council Laboratuvarı'na geçti. Bu laboratuvarı, fizikçi Maurice Wilkins'in öncülüğünde kristallografi teknikleriyle biyolojik açıdan önem taşıyan moleküllerin (nükleik asitler, hemoglobin vb.) yapıları inceleniyordu. Crick, X-ışınları kullanarak makromoleküllerin yapılarının biyolojik özelliklerini saptamaya çalıştı. Bu teknikte, X-ışınları incelenecek molekülün üzerine

düşürülür, molekülün iç yapısındaki dar aralıklardan geçen ışın, yayılma doğrultusunda ayrılarak ilerdeki bir ekran üzerinde aydınlık ve karanlık birçok çizgi oluşturur. Bu çizgiler kristal biçimindeki molekül sistemlerin yapılarına ilişkin önemli bilgi sağlar. Bu teknikte ekran yerine bir film kullanılırsa, film üzerinde molekülün bir kırınım deseni oluşur. Crick'in bu tekniği öğrenmesi bilimsel yaşamının ileriki yıllarında büyük yarar sağlamıştır.

Crick'in nükleik asitlere olan ilgisi, 1951'de Cambridge'e ABD'li biyolog James D.Watson'un gelmesiyle daha arttı. İki bilim adamı sürekli makromolekül modellerinden yararlanarak DNA'nın çifte sarmal yapısındaki moleküllerin nasıl dizildiğini ve bu dizilim biçimiyle DNA'nın işlevlerinin nasıl açıklanabileceğini araştırdılar. Sonuçta DNA molekülünün çifte sarmal yapısının molekül dizimini formüle eden Watson-Crick modeli ortaya çıktı. Crick, 1954'te Medical Research Council'in sürekli üyesi oldu. Aynı yıl Cambridge'den doktora derecesini aldı. 1959'da da Royal Society'nin üyeliğine seçildi. Daha sonraki yıllarda Cambridge'de Churchill College, ABD'de Salk Enstitüsü gibi kurumlarda görevler aldı. 1962 yılında DNA'nın yapısı konusunda birlikte çalıştığı Watson, ve DNA'nın X-ışını kırınımını ilk kez gerçekleştiren Wilkins ile Nobel Tıp Ödülü'nü paylaştı.

Watson ve Crick, DNA'nın yapısı konusunu araştırmaya başladıklarında, Avery'nin 1940'larda yaptığı araştırmalar sonucu kalıtımda önemli rol oynadığı kesinleşen DNA'nın kimyasal bileşiminin, 5 karbonlu şeker (dezoksiriboz), fosforik asit ve dört çeşit bazdan (adenin, guanin, sitozin, timin) oluştuğu biliniyordu. Bunun dışında elde iki önemli ipucu vardı. Bunlardan birincisi, Wilkins ve arkadaşlarının elde etmiş olduğu X-ışını kırınımı tekniğiyle belirlenmiş DNA deseni, ikincisi ise Chargaff'in DNA molekülündeki bazlardan timinin tüm moleküldeki sayısının adeninin sayısına, guanin sayısının da sitozin sayısına eşit olduğunu bulmasıydı. Bilinmeyen, bu moleküllerin çifte sarmal yapıda nasıl bir sıralama ve konumda olduğuydu. Ayrıca çifte sarmalın hangi bağlarla bağlı olduğu da açıklanamamıştı. Crick ve Watson bu soruların yanıtını bulmak amacıyla, daha önce elde edilen bulguların ışığında DNA'yı oluşturan moleküllerin her birinin kimyasal özelliklerini ve yan yana geldiklerinde birbirleriyle olan etkileşimlerini gözönünde bulundurarak çeşitli DNA modelleri denediler. Geliştirdikleri her modeli moleküllerin kimyasal özellikleri açısından inceleyerek, hataların nereden kaynaklandığını saptadılar. Böylece giderek daha geliştirilmiş bir modele ulaşılar. Aynı günlerde, başta ABD'li Linus Pauling olmak üzere birçok araştırmacı DNA'nın yapısını çözmek için adeta yarışa girmişlerdi. Watson ve Crick gerçek modele ulaşmadan bir önceki aşamada Chargaff'in bazların eşitliği bulgusunu kendilerine göre yorumlayarak, DNA'nın karşılıklı ipliklerinde her bazın aynen yinlendiğini düşündüler. Çok geçmeden bunun yanlış olduğu anlaşıldı. Bu modelin hatalarının anlaşılmasından kısa bir süre sonra adenin-timin baz çiftinin şekil olarak iki hidrojen bağı ile bir arada tutulan guanin-sitozin çiftiyle aynı olduğunugördüler. Bu modeldeki bazlar arasındaki hidrojen bağlarının

doğal koşullara uygun olması, modelin gerçek olabileceği düşüncesini doğurdu; Model, gerek Chargaff'ın adeninin, timine, guaninin sitozine eşitliği kuralına, gerekse Franklin'in bazların sarmalın içinde, şeker-fosfat iskeletinin de dışarıda olması gerektiği görüşüne uygundu. 1953'te *Nature* dergisinde yayımlanan bu model daha sonra Watson-Crick modeli adıyla kalıtsal mekanizmalar üzerine yapılan araştırmaların temelini oluşturmuştur.

Watson-Crick modeli, bilinen gerçeklere dayanarak bir hipotezi şekillendirmekten başka bir şey değildi. O güne değin DNA'ya ilişkin bilinen biyokimyasal ve kalıtsal özellikleri içeren bu modelde, DNA molekülü çift sarmal biçimde ip merdiveni şeklinde bükülmüş iki iplikten, her bir iplik de

nükleotit dizilerinden oluşur. Bir tek nükleotitte ise, bir fosforik asit, bir dezoksiriboz şekeri ve bir baz bulunur. Bu nedenle DNA'da 4 çeşit nükleotit vardır; örneğin adenin nükleotidi adenin, dezoksiriboz ve fosforik asitten oluşur. DNA zincirinde üstteki nükleotidin fosforik asidi bir sonraki nükleotidin şekerine bağlanmıştır. Bu bağlanma bir DNA ipliğinin başından sonuna kadar devam eder. DNA sarmalında bir iplikteki bazı karşı iplikteki bazlara hidrojen bağları zayıf olarak bağlarsa da, DNA'nın tümünde binlerce hidrojen bağı bulunduğundan iki iplik gerektiği kadar kuvvetle bağlanmış olur.

Watson-Crick modeli genetik biliminde birçok sorunun açıklanabilmesine olanak tanımıştır. Genetikte en önemli problem canlı türlerinde bireylerin

Nükleik Asitler

Canlıların kalıtım yükü değişik türler için belirli sayıda ve şekilde olan kromozomlar tarafından taşınır. Kromozomun kimyasal yapısı nükleik asit ve proteinden oluşur; işlevsel nitelikleri ise içerdiği nükleik asitlerden kaynaklanır. Nükleik asitler 1869'da ilk kez İsviçreli biyokimyacı Friedrich Miescher tarafından sperm çekirdeklerinde bulunan asitlerdir. Daha sonra yapılan çalışmalarda, nükleik asitlerin yalnızca çekirdekte değil, sitoplazmada da bulunduğu anlaşılmıştır. Hücrelerde iki çeşit nükleik asit vardır; kromozomlarda bulunan dezoksiribonükleik asit (DNA) ve hücrenin hemen her yerinde bulunan ribonükleik asit (RNA). DNA ve RNA'nın yapıtaşları çoğunlukla birbirleriyle ortak olmakla birlikte aralarında önemli farklar da vardır. Temel yapı her iki molekülde de 5 karbonlu şeker, fosforik asit ve bazlardan oluşur. 5 karbonlu şeker, DNA'da dezoksiriboz, RNA'da ise ribozdur. DNA ve RNA'da 3 baz aynı türdendir (adenin, guanin, sitozin), dördüncü baz ise değişiktir; DNA'da timin, RNA'da ise bunun yerine urasil bazı bulunur. DNA'nın çift sarmal yapısına karşılık RNA tek iplikçik şeklindedir.

Bir canlının şekil ve yapısını protein molekülleri oluşturur. Proteinlerin yapıtaşı ise aminoasitlerdir. Canlılardaki şekil ve işlev farkları, yapılarındaki proteinlerin farklılıklarından ileri gelir. Proteinlerin birbirlerinden farklı olması ise, yapılarını oluşturan aminoasit türlerinin farklı sayıda ve sırada olmasından kaynaklanır. Canlı hücrede, proteinlerin sentezlenmesi yani aminoasitlerin sıralarına göre dizilmesi, DNA ve RNA aracılığıyla gerçekleştirilir. Proteinin yapısında yer alan aminoasitlerin hangi türünün nereye yerleşeceği, o canlının taşıdığı DNA molekülü üzerinde kodlanmıştır. DNA, taşıdığı şifrenin sonuçlarını, bir canlının kendisinde gösterdiği gibi, o canlının yıllar sonra oluşacak yeni kuşaklarında bile gösterebilir. DNA iplikleri, taşıdıkları bazlarla kodladıkları mesajı, sentezlenmesi öngörülen proteinin haberini götürecektir.

bir RNA'ya (haberci RNA) dönüştürür. Mesajı alan haberci RNA, hücre çekirdeğinden ayrılarak sitoplazmada bulunan ribozomlara, yani protein sentez merkezlerine ulaşır ve bunlara bağlanır. Bu sırada yine sitoplazmada bulunan bir başka RNA tipi, taşıyıcı RNA da protein sentezine yardım eder. Taşıyıcı RNA'lar kendilerine özgü olarak bağladıkları aminoasitleri taşıyarak daha sonra eşleşebilecekleri bazların bulunduğu haberci RNA'ya bağlanır. Her taşıyıcı RNA'nın bağlandığı yerde haberci RNA'nın 3 bazı bulunur (kodon). Her kodondaki baz dört şaktan birini belirlediği için de kodonlarla toplam 64 ayrı "olasılığı" belirlemek olanaklıdır. Bu sayı da proteinleri oluşturan aminoasit türlerini belirlemek için fazlasıyla yeterlidir. Her taşıyıcı RNA'nın getirdiği aminoasit ya da bazlarla tepkimeye girer ve aralarında bağlar (peptid bağları) oluşturarak birleşir. Böylece son aminoasidin birleşmesiyle protein sentezi tamamlanmış olur.

Eğer iki canlının DNA'sındaki baz dizilimleri birbirine benzerse, o bazların sentezlediği haberci RNA da benzer olur. Sonuçta benzer haberci RNA'lara bağlanan taşıyıcı RNA'lar, kendilerine özgü aminoasitler taşıdıklarından, bu aminoasitlerin oluşturduğu proteinler de birbirleriyle benzerlik gösterir.

Bir canlı hücrenin bölünme zamanı geldiğinde, birbirlerini eşleyen bazların karşılıklı yerleşmesiyle yeni DNA ipliklerini sentezlenir. Çoğalan DNA iplikleri her iki hücreye paylaştırılır. Ayrıca canlılar, üreme hücreleri aracılığıyla taşıdıkları DNA'ları yeni kuşaklara aktarır. Bunun sonucu kendi özellikleri yavrularına geçer. Bazı RNA virüsleri dışında, bakterilerden insana dek tüm canlılarda DNA'nın bulunduğu anlaşılmıştır. Kalıtım ve protein sentez mekanizması bütün türlerde birbirinin benzeridir. DNA bu canlılarda 4 harfli alfabeyle yazılmış zengin bir çeşitlilik gösterir. Örneğin insan hücrelerinde bulunan DNA'nın bazlarıyla ciltler dolusu kitap yazılabilir.

hangi mekanizma aracılığıyla belirli özellikleri sonraki kuşaklara geçirebildiğidir. Bu problem DNA'nın yapısının çözülmesiyle DNA'nın çoğalma ve yeni hücrelere geçme mekanizmasının anlaşılmasıyla açıklanabilmektedir. Yalnızca değişmeden kalan kalıtsal yük değil, kalıtsal malzemede oluşan ve değişim (mutasyon) adı verilen kalıtsal değişimler de aynı yolla yeni döllere aktarılabilir.

Watson-Crick modelinin geçerliği daha sonra elektron mikroskobu ve radyoaktif işaretli bazlarla çalışan birçok araştırmacı tarafından doğrulanmıştır. Bu modelin bulgularından yararlanılarak geliştirilen yöntemlerle günümüzde gen mühendisliği alanında daha önceleri düşünölmeyecek ilerlemeler kaydedilmiştir.

DNA'nın sarmal yapısının ortaya çıkmasından sonra Crick'in ilgisini en çok çeken konu, DNA yapıtaşlarını tek tek değerlendirerek, protein moleküllerine nasıl dönüştüğü sorusunu yanıtlamaktır. 1954'te kurulan RNA Tie Club, protein yapısını oluşturan aminoasit moleküllerinin dizilim sırasını belirleyen mekanizmaya ilişkin araştırmaları güçlendirmek amacıyla kurulmuş bir kulüptü. Bu kulübün bir üyesi olarak Crick, aminoasitlerin nükleik asit molekülleri ile ilişkiye girmeden önce aracı moleküllere bağlandıkları savını önerdi. Bu, Zamendick ve Hoagland'ın 1956'da taşıyıcı (transfer) RNA moleküllerini bulmalarına ışık tutan bir öneriydi. Bu bulgu, hücrede protein sentez mekanizmasının çözümlenmesinde yararlı olmuş ve protein sentezinde kullanılan 20 çeşit aminoasitin protein molekülü içinde sayı ve sıralarının nasıl saptandığı sorusuna yanıtın bulunmasını sağlamıştır.

Crick virüslerin yapısı konusunda da çoğunlukla kuramsal çalışmalar yaptı. Özellikle kollagen gibi fibröz yapıli proteinlerin yapılarının incelenmesiyle ilgilendi. 1960-1964 yılları arasında Güney Afrikalı biyolog Sydney Brenner ile birlikte bakteriyel virüslerin genetiği konusunda araştırmalar yaptı. Tek bir aminoasiti taşıyan nükleotitlerin sayıları konusunda doğrudan bilgi edinmeye olanak sağlayan seçilmiş mutasyonlar üzerinde titiz incelemeler yaptı. Nükleotitlerin incelendiği ve özel mutasyonların değerlendirildiği bu çalışmalar sonunda temel bir sorunun yanıtı bulundu; her aminoasidi belirleyen özgün bir üçlü nükleotit grubu (kodon) bulunmaktadır. Crick, bu dönemde Marshall, Nirenberg ve Severo Ochoa'nın haberci RNA molekülü üzerindeki çalışmalarına da yardımcı oldu. Bu ve bundan sonraki çalışmalarda hangi kodonun hangi aminoasidi taşıdığının belirlenmesinde önerileriyle büyük katkılarda bulundu. Günümüzde bu konu hemen hemen tümüyle aydınlığa kavuşmuş, canlılarda 64 çeşit taşıyıcı RNA bulunduğ ve her taşıyıcı RNA'nın kodonuyla bir aminoasite özgü olduğu saptanmıştır.

Francis Crick, Watson ile birlikte DNA'nın yapısını çözümleyerek doğadaki yaşamın varlığının ve sürekliliğinin nasıl gerçekleştiğini, yeni türlerin ne şekilde oluşabileceğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Bu iki araştırmacının bulgularıyla DNA'nın evrensel bir molekül olduğu ve çifte sarmal yapısındaki bazların birbirlerini eşleyerek yeni hücre bölünmelerine hazırlandığı ve böylece kendisini bir katına çıkararak iki yavru hücreye pay edildiği, sonuçta kalıtsal sürekliliği sağladığı anlaşılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Molecules and Man*, 1966, ("Moleküller ve İnsanlar").

• BAKINIZ: AVERY, HOAGLAND, MENDEL, MIESCHLER, MORGAN, NIRENBERG, OCHOA, SUTTON, WATSON.

CRIPPS, Richard Stafford (1889-1952)

İngiliz devlet adamı. 1947-1950 arasında maliye bakanlığı yapmıştır.

24 Nisan 1889'da Londra'da doğdu, 21 Nisan 1952'de Zürih'te öldü. İngiliz hukukçu ve devlet adamı Charles Alfred Cripps'in oğludur. Oxford Üniversitesi'nde kimya öğrenimi gördü. Okuldaki çalışmaları ünlü kimyacı William Ramsay'nin dikkatini çekti ve Ramsay'nin isteği ile onun Londra Üniversitesi'ndeki laboratuvarında çalışmaya başladı. Bir yandan da hukuk öğrenimini tamamlayan Cripps, 1913'te baroya kabul edildi. I.Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra avukatlık yaptı. 1927'de kraliyet hukuk danışmanı, 1930'da da başsavcı oldu.

Cripps, 1931'de İşçi Partisi milletvekili olarak parlamentoya girdi. 1932'de İşçi Partisi'nin sol kanat üyeleriyle Sosyalist Birlik'i (Socialist League) kurdu. 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı aldığı hiçbir yaptırım gücü olmayan bir kararı İşçi Partisi destekleyince partinin yürütme komitesinden istifa etti. Artan faşizm tehlikesine dikkat çekerek 1936'da komünistlerle işbirliği yapılmasını, 1938'de de anti-faşist halk cephesi kurulmasını önerdi. Cephe konusundaki görüşleri nedeniyle partiden uzaklaştırıldı ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin bağımsız milletvekili olarak kaldı.

1940-1942 arasında Moskova büyükelçiliği yaptı. Şubat 1942'de özel sorumlulukla Winston Churchill başkanlığındaki savaş dönemi hükümetine girdi. Aynı zamanda Avam Kamarası başkanı oldu. Pearl Harbour baskınının ardından Japonya'nın Güneydoğu Asya'yı da tehdit etmesi karşısında İngiltere, Hindistan ile ilgili ivedi bir karar almak zorundaydı. Cripps, C.R.Attlee başkanlığında kurulan Hindistan Komitesi'nde yer aldı. Komite, İngiliz Uluslar Topluluğu içinde bağımsız bir Hindistan'ın kurulması doğrultusundaki hazırlıkların saptanması, Hindistan'ın savaş sırasında alacağı tutumun belirlenmesi için bir öneri hazırladı. Churchill, Cripps'in, Nehru'yu ve Cinnah'ı tanıması nedeniyle temsilci olarak Hindistan'a gitmesini uygun gördü. "Cripps teklifi" adıyla anılan önerilerle Hindistan'a giden Cripps bir sonuç elde edemedi İngiltere'ye döndü. Kasım 1942'de uçak üretim bakanı oldu ve bu işi savaşın sonuna dek sürdürdü.

İşçi Partisi Temmuz 1945'te iktidara gelince yeniden partiye kabul edildi ve hükümete bağlı Ticaret Kurulu'nun başkanlığına getirildi. 1947'de maliye bakanı oldu. İngiliz Ekonomisi, başta ödemeler dengesi açığı ve enflasyon olmak üzere savaş döneminin yarattığı çeşitli sorunlarla karşı karşıyaydı. Cripps, ekonomi üzerinde sıkı bir denetim uygulaya-

rak, dış borçların ödenmesi, yatırımların ve ihracatın artırılması, fiyatların düşürülmesi için önlemler aldı. Programın uygulanması konusunda sendikaların da desteğini sağladı ve sendikalar gönüllü olarak işçi ücretlerini dondurdular. 1950'de bakanlıktan ve parlamento üyeliğinden ayrıldı. Siyaseti, Hristiyanlık'ın uygulanması yolunda bir araç olarak gören Cripps'in bu konuda bir de kitabı vardır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Towards a Christian Democracy*, 1945, ("Hristiyan Demokrasisine Doğru").

• **BAKINIZ:** Winston CHURCHILL, CİNNAH, NEHRU.

CRISPI, Francesco (1819-1901)

İtalyan devlet adamı. İtalya'nın birleşmesi için çalışmış, 1887-1891 ve 1893-1896 arasında başbakanlık yapmıştır.

4 Ekim 1819'da Sicilya'nın Ribera kasabasında doğdu, 12 Ağustos 1901'de Napoli'de öldü. Çocukluğu Sicilya'da geçti. Palermo Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördükten sonra Sicilya'dan ayrılarak Napoli'ye gitti. Burada avukatlık yapmaya başladı. Aynı dönemde cumhuriyetçi düşünceleri benimsedi ve cumhuriyetin kurulması için başlatılan eylemlere katıldı. 1848'de Sicilya'daki devrimci harekete katıldı ve kurulan geçici hükümette görev aldı. 1849'da devrimci hükümet devrilince Napoli'den ayrılmak zorunda kaldı ve Torino'ya geçti. 1853'te kentte başgösteren bir ayaklanmadan sorumlu tutularak Torino'dan çıkarılınca Malta'ya daha sonra da 1855'te Londra'ya gitti ve burada İtalyan cumhuriyetçi hareketinin önderlerinden Giuseppe Mazzini ile tanıştı. 1857'de Paris'e gittiye de, Orsini suikastı nedeniyle kentten ayrılmak zorunda kaldı. 1859'da Sicilya'ya dönene dek çeşitli Avrupa kentlerinde dolaştı.

Crispi Sicilya'ya döndükten sonra, İtalyan Birliği'nin sağlanması yolundaki mücadelesini yoğunlaştırdı. Mayıs 1860'ta Garibaldi ile birlikte Cenova'dan Sicilya'ya düzenlediği Binler Sefer'i başarıya ulaştı, kurulan geçici hükümette içişleri bakanlığı görevini üstlendi. Crispi İtalyan Birliği'nin Piyemonte monarşisi dışında gerçekleşmesi gerektiğini savunuyordu. Sicilya ve Napoli Kasım 1860'da Piyemonte'ye bağlanınca hükümetteki görevinden ayrıldı. 1861'de Sicilya milletvekili olarak İtalyan Parlamentosu'na girdi. Crispi, milletvekilliğinin ilk yıllarında Başbakan Kont Cavour'a karşı yürütülen sol muhalefeten önderliğini yaptı. 1865'ten başlayarak monarşinin millî birliği pekiştireceğini ve birliğin cumhuriyetin kurulmasından daha önemli olduğunu savunmaya başladı. Bu düşünceleriyle Kral II. Vittoria Emanuele'nin desteğini kazandı.

Crispi 1876'da solcu Depretis iktidara gelince Millet Meclisi'ne başkan seçildi. 1877-1878 yıllarında Depretis hükümetinde içişleri bakanlığı görevinde bulundu. Bakanlıktan ayrılışını izleyen 9 yıl boyunca,

yayımladığı *Riforma* gazetesinde Depretis iktidarını eleştirdi. 1887'de yeniden siyasi yaşama atıldı ve içişleri bakanlığına getirildi. Aynı yıl, Depretis'in ölümü üzerine, başbakan oldu.

Başbakanlığın yanı sıra, içişleri ve dışişleri bakanlığı görevlerini de üstlenen Crispi kamu düzeni ile ilgili baskıcı önlemler aldı. Toplanma ve örgütlenme özgürlüklerini sınırladı. Afrika'daki İtalyan sömürge yönetimini güçlendirme ve sömürge topraklarını genişletme amacına yönelik yayılmacı bir siyaset izledi. Bu siyasetin, Üçlü İttifak'ın diğer üyesi Almanya ve Avusturya-Macaristan tarafından da onaylanmasını sağlamaya çalıştı. İtalya'nın Afrika'daki çıkarlarına engel olan Fransa'nın güçlenmemesi için Crispi 1887'de hükümeti Fransa ve İtalya arasındaki ticaret antlaşmasını bozmaya ikna etti. Bu karar, İtalya ile Fransa arasında 10 yıl sürecek olan gümrük savaşlarını başlattı ve sonuçta İtalyan ekonomisinin büyük zarar görmesine neden oldu. Artan mali güçlükler karşısında çalışanlar kesiminde hoşnutsuzluklar başgösterince hükümete karşı eylemler başladı. Crispi, Sicilya ve Luniglana'daki işçi ve köylü eylemlerini zor kullanarak bastırma yoluna gitti. Bu uygulamaların yarattığı hoşnutsuzluklar nedeniyle 1891'de başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı.

1893'te yeniden başbakanlık görevine çağrılan Crispi, ülkenin iktisadi durumunu düzeltmeye yönelik önlemler alırken, baskıcı yöntemleri de artırdı. Tüm sosyalist örgütleri ve işçi, köylü birliklerini kapattı, binlerce kişiyi vatandaşlıktan çıkardı. 1894'te Millet Meclisi'ni dağıtarak ülkeyi bir diktatör gibi yönetmeye başladı. Afrika'daki saldırgan siyasetini sürdüren Crispi, İtalyan ordusu 1896'da Adua'da Habeş ordusu tarafından bozguna uğratılınca bir kez daha başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı. Crispi'nin İtalya'yı büyük bir sömürgeci devlet yapma yolundaki düşünceleri, daha sonra Mussolini tarafından gerçekleştirilmeye çalışıldı.

• **KAYNAKLAR:** G.Castellini, *Crispi*, 1924; B.Croce, *Storia d'Italia dal 1871 al 1915*, 1928; M.Grillandi, *Francesco Crispi*, 1969; N.Inglese, *Crispi*, 1961; A.C.Jemolo, *Crispi*, 1922; G. Salvemini, *La Politica estera di Francesco Crispi*, 1919; W.J.Stillman, *Francesco Crispi: Insurgent, Exile, Revolutionarist and Statesman*, 1899; G.Volpe, *Francesco Crispi*, 1928.

• **BAKINIZ:** CAVOUR, DEPRETIS, GARIBALDI, MAZZINI, MUSSOLINI.

CRIVELLI, Carlo (ykş 1430-ykş 1495)

İtalyan, ressam. Venedik Okulu ile Padua geleneği özelliklerini bütünleştirmiştir.

Venedik'te doğdu. Jacopa Crivelli adlı bir ressamın oğlu olduğu sanılmaktadır. Venedikli Vivarini ailesinin atölyesinde resim öğrenerek yetişti. Gerçekte Venedik'te bulunması ile ilgili tek belge bir mahkeme kararıdır. Bir süre hapiste yattıktan sonra bir daha dönmek üzere Venedik'ten ayrıldı. Üslup etkilenmeleri ve yapıtlarının dağılımı nedeniyle, Padua'dan

Marches bölgesine kadar uzanan çeşitli kentlerde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Crivelli resimlerinin tümünde dinsel ve kutsal konuları işlemiştir. Bilinen yapıtları triptikon (üç parçadan oluşan) resimlerden, triptikon parçalarından, bir de küçük boyutlu resimlerden oluşmaktadır.

Üslubu 15.yy'ın ikinci yarısının süslemeci ve plastik özelliklerini yansıtır. Çıkış noktası Vivariniler'in katı ve açık seçik biçim anlayışıdır. Ancak bunu sonradan, Padua geleneğinden kaynaklanan arabeskler, zengin giysiler ve çeşitli meyve kümeleri gibi öğeleri işleme tutkusuyla birleştirmiştir. Özellikle gerçek boyutlarına oranla oldukça büyütülmüş meyve kümeleri hemen her resminde görülür. Parlak ve saf renkleri çok severek kullanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Demidoff mihrap resmi, 1476, Ulusal Galerî, Londra; *Pieta Panciatichi*, 1485, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston; *Meryem'e Müjde*, 1486, Ulusal Galerî, Londra; *Meryem, Çocuk ve Aziz Petrus*, 1488, Devlet Müzesi, Berlin; *Bakirenin Taçlandırılması*, 1493, Brera Müzesi, Milano.

- **BAKINIZ: GIORGIONE.**

Benedetto Croce

CROCE, Benedetto

(1866-1952)

İtalyan, tarihçi, filozof ve estetikçi. Hegel estetiğini yeni bir yorumdan geçirerek çağdaş felsefe anlayışına göre geliştirmiştir.

25 Şubat 1866'da Aquila eyaletindeki Pescasseroli'de doğdu. 20 Kasım 1952'de Napoli'de öldü. 1883'te Cassamicciola depreminde anne ve babasını yitiren Croce, 1876'da Katolik eğitim okuluna girdi. Roma'da başladığı üniversite öğrenimini Napoli'de sürdürdü.

Croce bu dönemde edebiyat, tarih ve felsefeyle

ilgilenmiş, Napoli arşivlerinde hiçbir kuruma bağlı olmaksızın araştırmalar yapmıştır. Çalışmalarına önce belgelere dayanan bir tarihçi olarak başlayan Croce, sonra Vico'nun etkisi altında kalmıştır. Vico'ya göre insan, tarihin yaratıcısıdır, bu nedenle onu bir bütün olarak anlayabilecek durumdadır. Croce de, tarihe bu açıdan bakmıştır. Ayrıca 1895'te, hocası Labriola aracılığıyla, Marxizmi inceleyen Croce, bu öğretinin yalnızca bir "tarihsel yorumlama yöntemi" olduğunu ileri sürmüş, tarihsel özdekliliğe karşı çıkmıştır.

Almanya, İspanya ve Fransa'ya geziler yaptıktan sonra 1900'de Napoli'ye yerleşen Croce, Napoli Üniversitesi'nde bir süre profesör olarak çalıştı. 1903'te yayımlamaya başladığı edebiyat, tarih ve felsefe sorunlarını işleyen *La Critica* adlı dergi İtalyan düşün alanında büyük bir önem kazandı. Croce 1910'da İtalyan parlamentosuna senatör olarak girdi. I.Dünya Savaşı sırasında Sorrento'da gözetim altına alındıysa da, İngilizler tarafından kurtarıldı. 1920-1921 yıllarında Giolitti hükümetince milli eğitim bakanı atandı.

Mussolini'nin güçlendiği dönemde, 1925'te "Anti-faşist Aydınlar Manifestosu"nu imzaladı. Önceleri faşizmi solun özgürlük anlayışına karşı olumlayan Croce, daha sonra anti-faşist düşünceleri benimsedi. 1925-1928 arasında Mussolini'nin diktatörlüğüne birkaç senatörle birlikte karşı çıktı. Faşizmin çöküşünden sonra Liberal Parti'nin başına geçti. 1944'te devlet bakanı oldu. 1946'da Sosyalistler'in kendisinin geçici cumhuriyetin başkanlığına gelmesi yolundaki önerilerini geri çevirdi. 1947'de, Istituto Italiano per gli studi Storici'yi ("İtalyan Tarih Araştırmaları Enstitüsü") kurdu. Yaşamının sonuna değin çalışmalarını burada sürdürdü.

Croce, evreni sürekli akış içinde bulunan bir olaylar dizisi olarak tanımlar. Bu akış, bir "oluş" anlamını içerir. Bu oluş ise türlü biçim ve evreler içinde, sürekli ve diyalektik bir ayrışmayla ortaya çıkar. Croce, Hegel'in karşıtların birleşimi görüşünü yadsıyarak, ayrımların birleşimini savunur. Ayrımlar, birleşim içinde, kendi yapılarını koruyarak yer alır. Her koşul, başka bir koşulu içerdiği için oluş çizgisel değil, dönüşlüdür. Evrensel oluş, tek gerçeklik olan "Tin" in görünüş alanına çıkışıdır. Tin, Croce'nin felsefesinin odak noktasını oluşturur. Özneye nesnenin, bireyselle evrenselin, kuramla kılğının birleştiği tin, evreni oluşturur. Bütün birleşimlerin deneyüstü birleşimi olan tin ile gerçeklik arasında bir ayrım yoktur; çünkü tinin özü varlık ve gerçekliktir. Tinin karşıtı ya da tin dışı bir gerçeklik de yoktur. Tin, sonsuz bir evrimdir, çünkü bütünü henüz ulaşılmamış aşamasını, geliştirici devrimin özü anlamına gelen *Actus Purus*'u içinde taşır. Birey, biricik gerçeklik olan tinin geçici uğrağından başka bir nesne değildir.

Bu nedenle Croce, tin felsefesinden başka felsefe olamayacağını savunur. Evrensel bir nitelik kazanmayan ve genel geçerlik taşımayan doğa bilimlerini "sözde bilim" olarak niteler. Ona göre metafizik ve din de, doğa bilimlerinin sağladığı gerçeğin bilgisinden fazlasını veremez. İnsanda anlık sezgi olmadığına göre, metafizik de olanaksızdır. Din ise bir "sözde felsefe"den öteye geçemez. Tin felsefesinden başka tüm bilgiler gerçek görüngüler olup, tinin uğrak

noktaları sayılmalıdır. Bu tür bilgiler, ancak, felsefeye ulaşmaya çalışan tinin basamakları oldukları için incelemeyi gerektirir.

Croce, kuramsal ve kılğısal etkinliklerin, birlikte, tinin özünü oluşturduğunu öne sürmüştür. Bu iki etkinlik, tin felsefesinin temel kategorileridir. Bunlar birbiriyle karşıtlık içinde bulunmaz; aralarında dōngüsel bir diyalektik ilişki vardır. Bu ilişkiler de kendi aralarında, nesnelerin bireysel ya da evrensel olması temelinde, ikiye ayrılır.

Croce, tin felsefesinde iki tür kuramsal bilgiye yer verir. Biri imgeler üreten düşgücü aracılığıyla elde edilen sezgisel bilgi, öteki kavramlar üreten us aracılığıyla sağlanan mantıksal bilgi. Croce'nin özellikle vurguladığı sezgisel, estetik bilgi, doğrudan doğruya mantıktan etkilenmeksizin, mantığı koşullayabilir. Bunun nedeni, kavramsız sezgi olabilmesine karşın, sezgisiz kavramın olmayışıdır. Sezgisel bilgi, duygulara dayanır, nesnesi de bireydir.

Estetik sezgi, anlatımdan ayrılmaz. Croce, sanatı da bu görüşüne göre açıklamıştır. *Breviario d'Estetica* ("Estetik'in Özü") adlı yapıtında sanatı, deney öncesi ikili bir bireşim olarak tanımlar. Bu bireşimin öğeleri, sezgisel imgelem bireşimi ve imgeyle duyumu bireşimidir. Fiziksel bir olgu değil gerçeklik olan sanat, bir " lirik sezgi"dir. Bu yüzden, ne kılğısal ne de ussal'dır. Sanat, felsefe ve bilim gibi, kavram ve önermeler sunmaz. Bilgisel sanat yapısı, insanı bilmediği yaşantılar, yeni duyular ve derin duygularla buluşturur. Sanat, bir bütün, deney öncesi bir içerik-biçim, sezgi-anlatım, anlatım-güzellik bireşimidir. Sanat etkinliğine denk düşen değer, "güzel"dir.

Sanatın özü, yaratma eyleminde yatar. Yaratma, duyguların anlatımıdır. Ancak bu anlatım, yalnızca duygunun adını vermekle olmaz. Çünkü adlandırmak, genelleme ve sınıflamadan öte bir anlam taşımaz. Oysa sanat, bireyseli tanımlar. Sanatçı, yapıtını oluşturmada önce, kendisini yönlendiren duygunun ne olduğunu bilemez, adlandıramaz. Yalnızca yaratma etkinliği sırasında, daha önce onda belirsiz olarak bulunan duygusal izler, bütünlenmiş, belirlenmiş duygular biçiminde ortaya çıkar. Böylece duygusalılığı dile getirmeye çalışan sanatçı, bireyselliğini yakalar, genellik ve evrensellikten sıyrılır. Sanat yapıtı oluşturulurken duygu, önce duyulup sonra dile getirilemez, şu ya da bu biçimde aktarılamaz.

İnsanları eğlendirmek, onlarda bir duygu uyanıdırıp belli bir davranışa yöneltmek, belli kavramları öğretmek amacıyla yapılan sanat etkinlikleri yalnızca "sözde-sanat"lardır. Yine de bunlar, genelde uygarlık için, yararlıdır.

Temeli us ilkeleri olan mantıksal bilgi ise, evrensel olanı içerir. Mantıksal etkinliğin öncülü tasarımlar ve sezgilerdir. Hiçbir şey tasarlayamayan insan, hiçbir şey düşüncem. İnsan, nesneleri kuramsal etkinlik aracılığıyla kavrar. Croce, kavramı yargıyla özdeş tutar ve iki tür yargı tanımlar: 1) Özneye yüklem tūmel kavramlar oldukları tanımsal yargılar, 2) Tūmel bir yüklem tikel nitelediği algı yargıları (tarihsel yargılar). Bu iki yargı, tūmelle tikelin, kavramla sezgiselin deney öncesi bireşimidir. Bireşimin iki öğesi, tek ve aynı tinin ayrı ama çelişmeyen görüngüleridir. Anlığın sezgisi yoktur, yalnızca duyulur sezgiler arasındaki bağlantıyı kurar. Nesnelerin öz-

nü kavrayamaz. Mantıksal bilgi, felsefe etkinliğine denk düşer ve ulaşmaya çalışacağı değer, "doğru"dur.

Tin felsefesinin ikinci kategorisi olan kılğısal etkinlik de kendi içinde ekonomi ve ahlak etkinliği diye ikiye ayrılır. Ekonomi etkinliği bireysel, ahlak etkinliği ise evrenseldir, "Bütün"e ve tine dönüktür. Ekonomi etkinliği olmaksızın ahlak olamaz; buna karşın ekonomi etkinliği ahlaktan bağımsızdır. Ekonomi etkinliğinin ulaşmaya çalıştığı değer "yarar", ahlak etkinliğinin ise "iyi"dir. Ancak bunlar birbiriyle çelişen kavramlar değildir. Ahlaklı insan evrensel ve tinsel bir ereğe yönelik davranışta bulunmakla birlikte, kendi yararını gözetmekten de kaçınmaz. Bu değerler arasındaki ayrım, ancak, anlık düzeyindedir. Bu anlamda Croce, eğilim-eylem, araç-erek ayrımlarına ve özdekçi ahlaka, dinsel yararcılığa ve özgeciliğe karşı çıkar.

Croce, tin felsefesinin dört kategorisine denk düşen bu dört değeri özerk, birbirinden bağımsız kavramlar olarak görmez. Ona göre bunlar, tin dizgesinin zorunlu birer bölümünü oluşturur.

Croce'ye göre tarih ikiye ayrılır: Kılğısal tarih ve kronolojik (ölü) tarih. Bütün gerçeklik bir oluşumdur, bu oluşum ise üstün ve karmaşık varlık aşamalarına doğru olayların, özgür yaratımıdır. Gerçek tarih, içinde yaşanan dönemin tinsel yapısından yola çıkan tinin oluşum ve yaratımıyla bağdaşan, bugünün tarihidir. Croce'ye göre tarih bireyi ilgilendirir, hem evrensel yüklemeleri içerir, hem de nesnesi evrenseldir. Bu nedenle de, tarih, bir bütün olarak felsefe ile özdeştir. Bunlar yalnızca öğretim amaçlarıyla ayrılabilir, çünkü bir insanın felsefesinde, o insanın tūm tarihi ve yaşamı bulunur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Materialismo storico ed economia marxista*, 1900, ("Tarihsel Özdekçilik ve Marksist Ekonomi"); *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, ("Anlatım Bilimi ve Genel Dilbilim Olarak Estetik"); *Ciò che è ciò che è morto nella filosofia di Hegel*, 1907, ("Hegel Felsefesinde Yaşayan ve Ölü Yönler"); *Logica come scienza del concetto Puro*, 1909, ("Salt Kavram Bilimi Olarak Mantık"); *La Filosofia di Giambattista Vico*, 1911, ("Giambattista Vico'nun Felsefesi"); *Breviario d'estetica*, 1913, ("Estetiğin Özeti"); *Teoria e storia della storiografia*, 1917, ("Historiografinin Kuram ve Öyküsü"); *Storia del Regno di Napoli*, 1925, ("Napoli Krallığının Tarihi"); *An Autobiography*, 1927, ("Bir Otobiyografi"); *La Storia Come Pensiero e come azione*, 1938, ("Düşünce ve Eylem Olarak Tarih"); *Opere complete*, 1965, ("Bütün Yapıtları").

• **KAYNAKLAR**: J.M.Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi* 1983; A.R.Capongiri, *History and Liberty: The Historical Writings of Benedetto Croce*, 1955; B.Cömert, *Croce'nin Estetiği*, 1979; A. Gramsci, *Il Materialismo storico e la filosofia de Benedetto Croce*, 1952; M.Mandelbaum, *The Problem of Historical Knowledge*, 1938; Arthur Hübschu, *Çağdaş Filozoflar* 1980; B.Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, 1974; C.Sprigge, *Benedetto Croce: Man and Thinker*, 1952; İ.Tunalı, *B.Croce Estetik'ine Giriş*, 1973.

• **BAKINIZ**: GENTILE, HEGEL, VICO.

CROMPTON, Samuel

(1753-1827)

İngiliz, mucit. Bulduğu iplik eğirme ve bükme makinesiyle pamuklu dokuma sanayiinde eğirme aşaması bütünüyle makineleşmiştir.

3 Aralık 1753'te Lancashire'da Firwood'da doğdu, 26 Haziran 1827'de Bolton'da öldü. Küçük yaşta ailesiyle birlikte iplik eğirme işinde çalışmaya başladı. Bu sıralarda İngiliz Sanayi Devrimi'nin öncü ve ilk makineleşen sanayilerinden biri olan pamuklu dokuma alanında buluşlar birbirini izlemekteydi. 1733'te John Kay'ın "uçan mekik" olarak anılan buluşuyla dokumacılık aşamasında üretim olağanüstü artmış, dokuma ve eğirme aşamaları arasında var olan uyumsuzluk daha da belirginleşmişti. Pamuk ipliğinin görelî kıtlığı, pamuk ipliği fiyatını ve eğirici ücretlerini yükseltirken, dokumacıların ücretleri de düşmüştü. Bu durum eğirme aşamasının makineleştirilmesi yolundaki çabaların yoğunlaşmasında etkili oldu. 1728'de Paul Lewis ve John Wyatt, değişik hızlarda dönen makara, silindir ve konilerden oluşan bir eğirme makinesi yaptılar. 1765'de Hargreave, bu makineyi geliştirerek pamuk eğirme makinesini yaptı. Bu makinenin en küçüğü bile 8 eğiricinin işini bir işçiyle çıkarabiliyordu. 1767'de Arkwright, Lewis ve Wyatt'ın buluşu üzerinde çalışarak su gücüyle işleyen tezgâhı buldu.

1779'da Crompton'un bulduğu iplik eğirme ve bükme makinesi, pamuk eğirme makinesiyle su tezgâhının bir karışımıydı. Bu son buluşla eğirme aşaması tümüyle makineleşmiş ve ev-sanayinin yıkımı hızlanmıştır.

Crompton'un buluşu 1780'lerde pamuk ipliği üretiminin hızla artmasına yol açmış bu kez dokumacılık aşamasının makineleşmesi çabaları yoğunlaşmıştır.

Buluşunun patentini alamayacak kadar yoksul olan Crompton, makinesinin sırrını kendisine para vereceklerini söyleyen birkaç sanayiciye açmış, bunun sonucu eline yalnızca 60 sterlin geçmiştir. Yıllar sonra, 1812'de 300 fabrikanın Crompton'un bulduğu makineyle donatılmış olduğu bir sırada parlamento kendisine 5000 sterling verince pamuk ticareti yapmak üzere iş hayatına atılmış, ancak başarılı olamamıştır.

• **KAYNAKLAR:** J.Kennedy, *Brief Memoir of Samuel Crompton*, 1849; G.J.French, *Life of Samuel Crompton*, 1860.

• **BAKINIZ:** ARKWRIGHT, E.CARTWRIGHT, HARGREAVES, J.KAY.

Oliver Cromwell

CROMWELL, Oliver

(1599-1658)

İngiliz asker ve siyaset adamı. İngiltere İç Savaşı'nda parlamentocu güçlerin önderliğini yapmıştır.

15 Nisan 1599'da Huntingdon'da doğdu, 3 Eylül 1658'de Londra'da öldü. Ailesi, servetini VIII.Henry tarafından bağışlanan bir rahibe manastırı etrafında oluşturmuş, ayrıca Cambridgeshire'da ve Huntingdonshire'da idari görev alarak yörenin geleneksel yöneticilerinden olmuşlardı. Ailenin çok eski bir parlamenterlik geleneği vardı. Oliver Cromwell'in babası Robert Cromwell de parlamento üyesiydi. Ancak Cromwell'in serveti bu kuşakta azalmış eski aile malikânesi satılmıştı.

Cromwell Huntingdon'da Grammar School'da okudu. Burada hocası Dr. Thomas Beard'ın etkisiyle Protestan görüşleri benimsedi. Dr. Beard koyu bir Puriten olarak ona tanrının her şeyin üstünde tarafsız ve ulaşılmaz bir varlık olmadığını aşıladı. 1616'da Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Burası Puriten ideolojinin önemli merkezlerinden biriydi. Cambridge'de çok kalmadı. 24 Haziran 1617'de babasının ölümü üzerine ailesinin yanına döndü.

İngiltere 17.yy'da önemli dönüşümler geçirmekteydi. Denizaşırı ticaret, toplumun her kesimini etkisi altına almış, İngiliz tüccarları Baltık Denizi, Akdeniz ve Atlas Okyanusu'na açılmışlar, dünya ticaretinde söz sahibi olmuşlardı. Denizaşırı ticaret alanında yünün önemli bir ağırlığı vardı. Toprak sahipleri giderek ekili alanları koyun yetiştirmek için meralara dönüştürüyorlardı. Kraliyet ailesinin elden çıkarmaya devam ettiği kilise toprakları da bu kesimin eline geçiyordu. Pazar ve kâr için üretime yönelen, servetlerini sermayeye dönüştüren soyluların bir bölümü ile tüccarların yükselişi giderek eski toplumsal değerlerin sarsılmasına, yeni değerlerin oluşmasına yol açıyordu.1640'ta 450.000 kişinin yaşadığı ve Avrupa'nın en büyük kentlerinden biri sayılan Londra, ülke ekonomisinin merkezi durumuna geliyordu.

İngiltere'nin
yükselişi

Pazar için üretim yapan büyük toprak sahiplerinin ve tüccarların siyasi gücü parlamentoda etkin bir biçimde temsil ediliyordu. İngiliz parlamentosu 17.yy'ın ortalarına doğru kraliyet karşısındaki siyasi gücünü artırmak istemekteydi. Parlamentonun Orta Çağ'dan beri bazı kazanılmış hakları ve yasa gücünde bir takım gelenekleri vardı. Bu kazanılmış hakların en önemlisi kralın uygulamaya koymak istediği vergileri onaylama hakkıydı. Tudorlar döneminde kral ile parlamento arasında oldukça hassas bir denge sağlanmıştı. Ancak 1603'te İngiliz tahtına geçen Stuartlar bu konuda gerekli duyarlılığı göstermiyor ve sürekli olarak getirdikleri yeni vergi istemleriyle parlamento-yu karşılarında buluyorlardı. 1625'te I.James'in ölümüyle tahta çıkan I.Charles parlamento onayı olmayan yeni vergiler almaya yönelik bir dizi yöntemler getirdi. Giderek gerginleşen bu siyasi ortamda Cromwell parlamento üyesi seçildi.

I.Charles'ın İspanya ve Fransa ile sürdürdüğü savaşların çok pahalıya mal olması, servet ve sermaye sahiplerinden zorla borç alması, parlamento ile arasındaki çelişkinin daha da artmasına yol açtı. Charles'ın uygulamalara karşı çıkan parlamenterleri tutuklatması İngiltere İç Savaşı'na yol açacak gelişmelerin başlangıcı oldu. Bu süreçte Cromwell parlamentoda sivrilme-yeye başladı. Parlamento Charles'a "Haklar Dilekçesi" adı altında bazı hakların güvence altına alınmasını isteyen bir belge sundu. Bu belgeyle parlamento onayı olmaksızın vergi uygulanmaması, özel orduların kaldırılması, hiç kimsenin nedensiz olarak ve yasaların öngördüğü biçimin dışında cezalandırılmaması, ve barış zamanında askeri yönetimin sona ermesi isteniyordu. Bu maddelerin oluşturulmasında Cromwell, etkileyici konuşmacılığıyla parlamento üyelerinin dikkatini çekti ve parlamentonun önderleri arasında girdi.

Charles bu dilekçeyi kabul etmedi. Parlamenter önderlerden Sir John Elliot'u da hapse attı. Elliot parlamentonun hapiste ölen ilk kurbanı oldu. 1629-1640 arasında Charles kişisel yönetimini güçlendirmeye çalıştı. Yasal olmayan yollardan koyduğu vergilerden en çok tepki göreni Gemi Vergisi oldu. 1637'de yürürlüğe giren bu vergiyle kıyı kentlerinin yanı sıra tüm kentler için bir tür kabotaj vergisi getirildi. Bu vergi ticaret kesiminin kazançlarını sınırlandırdığı için büyük bir muhalefete yol açtı. Cromwell'in varlıklı akrabası John Hampden vergiyi ödemediğinden kralın mahkemelerinde yargılandı ve suçlu bulunmasına karşın ülke çapında kahraman oldu. Kral ile parlamento arasındaki mücadelenin tırmanmaya başladığı bu günlerde, İskoç soyluları da başkaldırdı.

Stuartlar İskoç kökenli olmalarına karşın, İskoçlar özellikle dini konularda, Charles'a güvenmiyorlardı; Charles'ın başpiskopos Laud'un İskoçya'daki uygulamalarından, Protestan İskoçya'da Katoliklik'in yayılacağından korkuyorlardı. 1638'de ayaklanan İskoç soyluları, Charles'dan İskoçya Protestanlık'ını güvence altına alacak taahhütler istediler. İskoçlar'la kısa bir savaştan sonra uzlaşan Charles, hazinenin boşalmak üzere olduğunu anlayınca 1640'ta 11 yıldır toplanmayan parlamento-yu topladı ve ek kaynaklar istedi. Parlamento para vermeyi reddettiği gibi 11 yıl öncesinin isteklerini yineledi. Charles da buna karşılık parlamento-yu dağıttı. İskoçlar'la savaşın bundan son-

ra tekrar canlanması Charles'ı çok zor durumda bıraktı. Savaş için gereken parayı parlamento desteği olmadan ödeyemeyince tekrar parlamento-yu toplamak zorunda kaldı. Bu toplanan parlamento ise İngiliz İç Savaşı'nın ünlü "Uzun Parlamentosu" olacaktı.

Charles'ın Ocak 1642'de 5 parlamento önderini tutuklama girişimi gerilimi daha da artırdı. Artık her iki taraf da savaş hazırlıklarına girişmişlerdi. Ağustos 1642'de Cromwell kendi seçim bölgesi olan Cambridgeshire'in, parlamentonun yanında yer almasını sağladı. 22 Ağustos 1642'de, Charles'ın York kentinde kraliyet sancağına adamlarını toplamasıyla İngiliz İç Savaşı başlamış oldu. O günlerde üstteğmen rütbesine yükseltelen Cromwell, askerin eğitimi, morali ve disiplinine çok önem veriyordu. Savaşın ilk çarpışmalarında deneyimsiz askerlerle komutanlardan oluşan parlamento tarafı, Charles'ın profesyonel ordusunca yenilgiye uğratıldı. Ekim 1643'te Edgehill çarpışmasında Charles'ın süvari gücü üstündü. Parlamento aleyhine gelişen savaşın bugünlerinde bile Cromwell askeri yeteneği ile dikkat çekiyordu. 1644'te Cromwell'in doğum yeri Huntingdon'un en zengin kişisi Edward Montagu parlamento kuvvetlerinin başkomutanlığına atandı ve yardımcılığına da Cromwell'i getirdi. Kralın ordusu 2 Temmuz 1644'te Marston Moor savaşında ilk kez kesin bir yenilgiye uğratıldı. Cromwell ve sonraki günlerde yakın işbirliğine girişeceği arkadaşı Sir Thomas Fairfax bu çarpışmada parlamento tarafının galibiyetini sağlayan iki komutanı olarak isim yaptılar.

Parlamentonun sürekli olarak askeri işlere karışması, savaşı kazanmaya başlamış olan parlamentocu güçleri zor duruma düşüyordu. Cromwell, buna çözüm olarak Yeni Model Ordu'nun kurulmasını ve siyasi görevi olmayan bir başkomutanın emrine verilmesini önerdi. 1644 sonlarında kurulan bu ordunun başına Sir Thomas Fairfax getirildi. Cromwell ise ordudan ayrılma hazırlıkları içindeydi. Ancak Cromwell'in üstün askeri yeteneğini bilen Fairfax, onu başkomutan yardımcılığına getirdi. Cromwell'in eğittiği Yeni Model Ordu, 14 Haziran 1645'te, iç savaşın en kritik çarpışması olan Naseby çatışmasında, kralın ordusunu yendi. Artık savaşı parlamentocu güçlerin kazanacağı belli olmuştu. Savaşın son çatışmalarında Cromwell disiplin anlayışı ve acımasızlığı ile dikkati çekti. 1646'ya gelindiğinde İngiltere İç Savaşı'nın ilk aşaması parlamento lehine kapanıyordu. I.Charles 1647'de parlamento ordusu tarafından tutuklandı.

Parlamento, kral ile ne tür bir anlaşma yapacağına; ordunun dağılmasını nasıl sağlayacağına karar vermek zorundaydı. İrlanda'da, 1641'de başlayan ayaklanmalar sürüyordu. Parlametodaki değişik Protestan gruplar arasında çatışmalar başlamıştı. Bu arada Cromwell parlamento ile kral arasında bir uzlaşma arayışı içindeydi. Parlamento ise, kral konusunda ikiye ayrılmıştı. Bir kesim, Charles ile ılımlı bir anlayış içine girilmesini isterken, Levellers ("Eşitçiler") adını taşıyan radikal kanat ise krallığın kaldırılmasını savunuyordu. Bu arada parlamentonun çekışmelerinden yararlanan Charles, İngiltere ve Galler'de, krallık yandaşlarını yeniden harekete geçirince iç savaşın ikinci aşaması başlamış oldu. Bu kez Charles'ı destekleyen İskoç ordusu Kuzey İngiltere'ye girdi.

İç Savaş

Ordu ve Parlamento

Cromwell yeniden komutanlığa başladı. 16 Ağustos 1648'de Kuzey İngiltere'de Preston'da kralcıları yendi. İskoçlar geri çekilmeye zorlandı. Cromwell, 6.000 İskoçyalı esir aldı. 1648'in sonuna gelindiğinde İskoç tehlikesi atlatılmıştı.

I.Charles'ın idamı

Kuzey ve Güney İngiltere'de kraliyet orduları yenilirken, Charles 1647'de sığındığı Wight adasından parlamento ile görüşmelerini sürdürüyordu. Ancak Charles'ın İngiltere'ye bir İskoç ordusunu davet edişi parlamentonun tutumunu katılaştırmıştı. Cromwell daha önce ılımlı bir tavır içindeyken artık kraldan bir şey umulamayacağı görüşünü benimsedi. Charles, parlamento önünde yargılandı ve vatana ihanetten suçlu bulundu. Cromwell, genç yaştan beri edindiği Puriten görüşlerin de etkisiyle kralın suç işlemiş herhangi bir insan gibi mahkûm edilmesini savunuyordu. Bu arada Charles, parlamentodan gelen tüm teklifleri reddediyor, yazgısını benimsemiş görünüyordu. Cromwell Charles'ın idam kararını imzalaması için parlamentoya baskı yaptı. İngiltere Kralı I.Charles, 30 Ocak 1649'da "ülkenin yasalarını çiğnediği için" idam edildi.

Charles'ın ölümünden sonra İngiltere'de cumhuriyet kuruldu. Cromwell Devlet Konseyi başkanlığına getirildi. Bu sırada daha ileri toplumsal istemler isteyerek başkaldıran Eşitçiler'in önderi John Lilburne hapse atıldı ve bu hareket dağıtıldı. İrlanda'da süren ayaklanmalar İngiltere'nin kanayan yarası haline gelmişti. VIII.Henry döneminden beri süren bu sorun, İngilizler'in İrlandalılar'ı basit bir sömürge halkı olarak görmesinden kaynaklanıyordu.

Cromwell İrlanda'ya özgürlük verilmesine karşıydı. 13 Ağustos 1649'da ordusuyla Dublin'e gelen Cromwell acımasız bir bastırma harekâtına girişti. Dublin'in kuzeyinde Droghada kentinin surları arkasına çekilen İrlandalılar, 11 Eylül 1649'da kılıçtan geçirildi. Cromwell İrlandalılar'ı "barbar" olarak görüyor ve gene Puriten tanrısının yargılarına sığınarak "böylelikle bir daha günah işleyip ellerini kana bulamazlar" diyordu. Cromwell, Droghada'dan sonra 11 Ekim'de Waxford'da da acımasız yöntemlerini uyguladı. Mayıs 1650'ye gelindiğinde İrlandalılar'ın başkaldırısı tümüyle bastırılmıştı.

İngiliz cumhuriyet yönetimini kabul etmeyen İskoçyalılar'ın I.Charles'ın oğlu II.Charles'ı kral ilan etmeleri üzerine, parlamento, Cromwell yönetimindeki bir orduyu İskoçya'ya gönderdi. Cromwell, 22 Temmuz 1650'de, 10.500 piyade ve 5.500 süvari ile İskoçya üzerine yürüdü. Savaşın başlarında hastalık ve açlıktan ordusunun önemli bir bölümünü yitirmesine karşın İskoç ordusunu 2 Eylül 1650 Doon Hill savaşında yendi ve İskoçya'nın başkenti Edinburgh'a girdi. Cromwell, 1651 yazında İngiltere'ye kaçan II.Charles'ı Worcester'de kesin yenilgiye uğrattı ve İskoçya zaferini kazanmış oldu.

Cromwell, 1651'den sonra Devlet Konseyi'nin bir üyesi olmasına karşın İngiltere'nin en güçlü adamıydı. 12 Aralık 1651'de ordunun baskısıyla hazırlanan İngiltere'nin ilk yazılı anayasası (Instrument of Government) ona Koruyucu Lord unvanını verdi. Cromwell parlamento, anayasayı desteklemesi gerektiğine inandırmaya çalışıyordu. Ancak, parlamento, ordunun siyasi gücünü artıran bu anayasayı kabul etmedi ve yeni bir anayasa hazırlığına girişti. Bunun

üzerine Cromwell, Ocak 1655'te parlamento, Ocak 1655'te parlamento dağıttı. Monarşistler'in Mart 1655'teki ayaklanma girişimini fırsat bilerek bir askeri diktatörlük rejimi kurdu. Ülke 11 bölgeye ayrıldı, her bölge Cromwell'in güvendiği bir komutanın yönetimine verildi. Bunların emrinde süvari milis kuvvetleri bulunuyordu. Bunların giderleri Monarşistler'in ödemeye zorlandığı bir vergi ile karşılanıyordu. Askeri yönetim, yeni vergiler koyabilmek için 1656 Eylülü'nde toplamak zorunda kaldığı parlamento, Ocak 1658'de yeniden dağıttı.

İngiltere, 1650-1654 arasında Hollanda ile yaptığı savaştan güçlenmiş olarak çıktı. Bu dönemde İsveç, Danimarka ve Portekiz ile İngiltere'ye elverişli ticaret ortamı ve koşulları sağlayan antlaşmalar yapıldı. Bu yıllarda savaşan Fransa ile İspanya arasında bir seçim yapan İngiltere, Fransa'nın yanını seçti. Böylelikle hem Protestanlık davasına hizmet edecek hem de İspanyol sömürgelerinden kendisine pay çıkaracaktı. 1656-1658 arasındaki bu savaş sırasında İngiltere İspanya'dan Karaib Denizi'ndeki Jamaica Adası'nı aldı.

Cromwell'in ölümünden sonra, 1660'ta meşrutiyet idaresi kuruldu ve parlamento II.Charles'ı kral seçti.

• **KAYNAKLAR:** A.Dakers, *Oliver Cromwell*, 1925; J.Drinkwater, *Oliver Cromwell*, 1929; A.Fraser, *Cromwell: Our Chief of men*, 1973; J.V.Morley, *Oliver Cromwell*, 1923.

• **BAKINIZ:** ANNE STUART, CHARLES I, ELIZABETH I.

CROMWELL, Thomas

(? - 1540)

İngiliz devlet adamı. İngiliz kilisesinde Reform hareketinin öncüsü olmuştur.

Gençliği üzerine yeterli bilgi yoktur. 1485'te Putney'de doğduğu ve nalbantlık, biracılık, terzilik gibi çeşitli işlerle uğraşan Walter Cromwell'in oğlu olduğu sanılmaktadır.

Düzenli öğrenim görmedi. 1504-1514 arasında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde bulunduğu sırada ticaretle uğraştı. Avrupa'daki siyasi gelişmeleri de izledi. 1514'te İngiltere'ye döndükten sonra dinsel ve siyasi etkisi büyük olan Kardinal Wolsey'nin hizmetine girdi. Kısa zamanda Wolsey'nin en yakın yardımcısı oldu. Küçük manastırların kapatılarak gelirlerinin Ipswich ve Oxford'da kurulan yeni kolejlere aktarılması konusunda önemli rol oynadı. Bu yıllarda bir yandan da hukuk öğrenimi gören Cromwell, 1523'te parlamento, Wolsey, VIII.Henry'nin boşanmasını sağlamakta başarı gösteremeyince 1529'da gözden düştü. Bu durum Cromwell'e yaradı ve devlet yönetiminde hızla yükseldi. 1529'da çalışmaya başlayan ve VIII.Henry döneminde birçok reformun yasalaşmasını sağlayan Reform Parlamentosu'na seçildi. Aynı zamanda VIII.Henry'nin danışmanlarından biri oldu.

1532'den sonra hükümet içinde çeşitli sorumluluklar üstlenmeye başladı ve yetkileri gün geçtikçe arttı. Hazine sorumlusu, maliye bakanı, krala karşı sorumlu özel yetkili bakan ve hükümet içinde özel yargı yetkilisi oldu. Bir süre sonra da VIII.Henry Cromwell'e din alanındaki uygulamalara ilişkin tam yetki tanıdı.

Cromwell, 1533'te hazırladığı ve Reform Parlamantosunu onayladığı yasa tasarısıyla evlenme ve vasiyetname hazırlanması gibi işlerde Roma'dan izin alınmasını engelledi. Böylece VIII. Henry'nin boşanmasının önündeki engeller kalktı. Daha sonra hem siyasi, hem mali nedenlerle manastırların kapatılmasına ilişkin çalışmalarına başladı. 1540'a gelindiğinde tüm manastırlar ve bağlı kuruluşlar kapatılmış, mal varlıkları ve gelirleri saraya devredilmişti.

Cromwell, siyasi olarak egemen ulusal devlet yaratmak amacını güdüyordu. Papalık'ın krallık üzerindeki etkisini sınırlandırma yolundaki çalışmaları, bu amaca ulaşmak yolundaki ilk adımlardı. Yasaların mutlak üstünlüğünü savunuyordu. O yıllara dek ancak olağanüstü durumlarda toplanan Avam Kamarası'nın etkin bir kurum haline getirilmesine çalıştı. Toprak sahibi soyluların siyasi ve adli yetkilerinin sınırlandırılmasında ve bu yetkilerin Devlet Danışma Meclisi denetimindeki yargıçlara verilmesinde büyük etkisi oldu.

Cromwell'in din alanında ve buna bağlı olarak siyasi alanda yürüttüğü reformlar, İngiltere'nin dış ilişkilerinde bazı sorunlar yarattı. 1533-1536 arasında reformun en güç yıllarında Fransa ile İspanya arasındaki düşmanlık, bu ülkelerden gelebilecek bir dış müdahaleyi engellemişti. Ama 1536'dan sonra bu ülkelerin İngiltere'ye karşı bir ittifak oluşturmaları tehlikesi doğdu. Cromwell, VIII. Henry'nin Katolik dünya içinde kalma isteğine karşın, Lutherci Alman prensleriyle ittifak içine girmenin yararlı olacağını düşünüyordu. Bu amacını gerçekleştirmek için 1539'da VIII.Henry'nin Cleves'li Anne ile evlenmesini sağladı. Ama kral dördüncü karısından hoşlanmadı. Bir yıl içinde uluslararası siyasi durum değişince ve İngiltere açısından bir tehlike kalmayınca kral, Alman prensleriyle ittifakı simgeleyen evliliğini sürdürmedi ve bu evliliği hazırlayanları cezalandırdı. Cromwell, 10 Haziran 1540'ta tutuklandı. Sorgusu yapılmadan mahkûm edilerek 28 Temmuz'da öldürüldü.

• **KAYNAKLAR:** A.G.Dickens, *Thomas Cromwell and the English Reformation*, 1959; R.B.Merriman, *Life and Letters of Thomas Cromwell*, 2 cilt, 1902.

• **BAKINIZ:** HENRY VIII.

CRONIN, Archibald Joseph (1896-1981)

İngiliz, romancı. Toplumsal sorunları duygusal bir yaklaşımla ele alarak yazdığı çok satan romanları ve bunların sinemadaki uyarlamalarıyla ün kazanmıştır.

19 Temmuz 1896'da, Dumbartonshire'da doğdu, 1981'de öldü. Glasgow üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördükten sonra I. Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nde cerrahlık yaptı. Savaşı izleyen yıllarda, Güney Galler bölgesindeki kömür madenlerinde sağlık müfettişi olarak çalışırken kömür işçilerinin yaşamıyla yakından ilgilendi. 1926'da Londra'da doktorluk yapmaya başladı, ama sağlığının bozulması üzerine doktorluğu bıraktı. Doktorluk mesleğini bırakması onu yazarlığa yöneltti. 1931'de yayımlanan ilk romanı *Hatter's Castle* (Şapkacının Şatosu) baskıcı bir babanın ailesine çektiği acıları anlatan bir tür töre romanı idi. Bundan sonraki romanları ise kömür madenlerini ve maden işçilerini konu edinir. *The Stars Look Down* (Yıldızlar Bakarken), genç bir doktorun kendini kanıtlama çabalarını anlatan *The Green Years* (Yeşil Yıllar), bunu devamı olan *Shannon's Way* (Pembe Yıllar) hep bu çevrenin insanlarıyla ilgilidir. Aşk romanıyla töre romanını bağdaştırmaya çalışan *The Citadel* (Şâhika), yazıldığı günlerde cüretli bir toplumsal eleştiri olarak görüldü. Cronin, en çok satan romanı olarak kalan *The Keys of Kingdom*'da (Cennetin Anahtarları) Hristiyan hayırseverliği düşüncesini duygusallaştırarak ele alır, sömürgeciliğin dini boyutlarını işler. 1952'de yazdığı *Adventures in Two Worlds* (İki Dünyada Serüvenler) ise doktorluk mesleğini ele alır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Hatter's Castle*, 1931, (Şapkacının Şatosu); *The Stars Look Down*, 1935, (Yıldızlar Bakarken); *The Citadel*, 1937, (Şâhika); *The Keys of Kingdom*, 1942, (Cennetin Anahtarları); *The Green Years*, 1944, (Yeşil Yıllar); *Shannon's Way*, 1948, (Pembe Yıllar); *Adventures in Two Worlds*, 1952, (İki Dünyada Serüvenler).

CROOKES, William (1832-1919)

İngiliz, kimyacı. Spektroskopi alanında ve elektrik boşalım tüpleriyle yaptığı çalışmalarıyla tanınır.

17 Haziran 1832'de Londra'da doğdu, 4 Nisan 1919'da aynı kentte öldü. On altı kardeşin en büyüğü olan Crookes, babasının mimar olması için yaptığı önerilere karşın 1848'de Londra Kraliyet Kimya Koleji'nde okudu. 1850-1854 arasında organik kimya profesörü A.W.von Hofmann'ın asistanlığını yaptı. Bu dönemde tanıştığı Faraday'k kendisine örnek aldı. Crookes'un ilk yayını 1851'de organik kimya bilim dalında olmasına karşın, sonraki yıllarda bu

William Crookes

konudan uzaklaştı. Eğitimini tamamladıktan sonra 1854'te Radcliffe Gözlemevi'nde meteoroloji asistanlığına, 1855'te de Chester'de kimya hocalığı görevine atandı. Bu sırada babasından önemli bir servet kalınca, Londra'daki evinde özel bir laboratuvar kurarak zamanının önemli bir bölümünü bilimsel araştırmalara ayırmak olanağını buldu.

Crookes 1850'lerden başlayarak yaklaşık 60 yıllık bir dönemde kimya, fizik, fotoğrafçılık, tarım ve hatta ispiritizma üzerine araştırmalar yaptı, yüzlerce makale ve birçok kitap yazdı. 1859'da çıkarmaya başladığı *Chemical News* ("Kimya Haberleri") adlı derginin yayımlanmasını yaşamının sonuna değin kendi sürdürdü. Fotoğrafçılıkla da ilgilenerek, 1850'lerden başlayarak bu alanda da bir derginin yayımlanmasına katkıda bulundu. 1861'de talyumu buldu. 1863'te bu buluşu nedeniyle Royal Society üyeliğine seçildi. 1897'de de bilime katkılarından dolayı "Sir" unvanını aldı.

Crookes'un kimya dalındaki belki de en iyi bilinen çalışması olan talyumun keşfi, Almanya'da Kirchhoff ve Bunsen'in spektroskopiye ilişkin buluşlarından esinlenmişti. Daha önceki organik kimya araştırmalarında selenyum ve bileşiklerini inceleyen Crookes, bu elementi yeni geliştirilen spektroskopi yöntemleriyle araştırırken, selenyum ve sülfürik asit içeren bir çökelek örneğinde o güne değin bilinen elementlerinkine uymayan yeşil tayf çizgileri gözledi. Yaptığı analizler sonucu bulduğu yeni elemente bu yeşil tayf çizgilerinden dolayı Grekçe'de "yeşil çubuk" anlamına gelen "talyum" adını verdi. Talyumun ağırlığını çok duyarlı bir biçimde saptayabilmek amacıyla, tartma işlemini kendi geliştirdiği yöntemlerle vakumda gerçekleştirdi. Diğer kimyacılar da örnek olan bu yöntemle 200.04 g olarak bulmuş olduğu atom ağırlığı çağdaş yöntemlerle saptanan değerinden (204.37 g) çok az farklıdır.

Crookes vakumda ağırlık ölçümleri yaparken terazisinde zaman zaman anlam veremediği sapmalar gözledi. İlgisini çeken bu olayı incelerken elde ettiği bulgularla 1875'te radyometre adını verdiği aracı geliştirdi. "Işık değirmeni" olarak da bilinen radyometre, birbirlerine çapraz şeklinde bağlanan çok ince

cam çubukları içeriyordu. Cam çubukların uçlarına aynı tarafları siyaha boyanmış dört mika kanat bağlanmıştı. Bir yel değirmeni andıran bu sistem, dönme hareketini yapabilecek bir eksen ile birlikte havası boşaltılmış cam bir tüpe yerleştirilmişti. Kanatların siyaha boyalı yüzleri, Güneş ışığına ya da benzer bir ısıtımına tutulduğunda, ısıtımın şiddetine göre dönmeye başlıyordu. Crookes önceleri ışığın hareketi dönüştüğünü düşündüyse de daha sonra olayın cam kapta kalan az miktarda hava moleküllerinden kaynaklandığını anladı. Dönme, hava moleküllerinin kısmi basınçta kanatların siyaha boyanmış ve daha fazla ısınan yüzünden daha hızlı olarak zıplamalarından kaynaklanmaktaydı. Bu ilginç gözlem daha sonra Maxwell'in gazların kinetik teorisini açıklamasında önemli bir rol oynamıştır.

Bu dönemde vakum çalışmaları daha farklı alanlarda da sürdürülmekteydi. 1869'da J.W.Hittorf, vakum tüpünde ilk kez elektrik boşalım deneyini gerçekleştirmişti. Bu deneylerden haberi olmayan Crookes, on yıl sonra Hittorf'un kiyle aynı doğrultuda, ancak çok daha kapsamlı deneyler yaptı. Bu deneylerde Goldstein'in daha sonra katot ışınları diye adlandıracağı ısıtımın düz bir hatta gittiğini, yoluna yerleştirilen maddelerde flüorlaşma olayına neden olduğunu ve manyetik alan etkisi ile saptırılabildiğini gözledi. Bu deneyler sonucunda, katot boşalım ile oluşan ısıtımın elektromanyetik ısıtım olmayıp, eksi yüklü parçacıkların düz bir hatta hızla hareket etmelerinden kaynaklandığını kanıtladı. Bu parçacıkların niteliği Crookes'u yeni yorumlar yapmaya zorladı. Deney tüpünün maddenin "dördüncü hali" diye tanımladığı parçacıklarla dolu olduğunu ileri sürdüğü gibi, bu parçacıkları, bilinen gazlardan daha seyrek ve dokunulması olanaksız "olağanüstü" gazlar olarak tanımladı. Meslektaşlarından kimileri bu açıklamaya, karşı bir görüş öne süremedikleri için kabullenmiş görünmelerine karşın diğerleri yoğun eleştiride bulunmaktan geri kalmadılar. Bu açıklamadan yirmi yıl sonra Crookes'un yorumunda tümüyle yanılmadığı anlaşılabilecek ve J.J.Thomson'un deneyleri ile "elektron"un yüklü bir parçacık olduğu kanıtlanacaktı.

Röntgen ışınlarını da ilk kez gözleyen Crookes olmuştur. Crookes, bir atmosferlik basıncın milyonda biri kadar düşük bir basınca indirebildiği boşaltım tüpü ile yapmakta olduğu deneyler sırasında, tüpün yakınında bulunan fotoğraf kâğıtlarının etkilendiğini gözlemiş, ancak olaya herhangi bir yorum getirememişti. On yıl sonra Röntgen aynı tür çalışmalar sonucunda, boşaltım tüpünden çevreye, niteliğini tümüyle anlayamadığından X-ışınları diye adlandırdığı bir ısıtım yayıldığını gözleyince, kısa bir süre içinde, tıpta ve fizikte önemli kullanım alanları bulan bu ışınlar yoğun araştırma konusu oldu.

Crookes, Becquerel'in radyoaktifliği keşfetmesinden sonra uranyum tuzları üzerinde de araştırmalar yaptı. Bu alandaki çalışmalarında bazı yorum hataları bulunmakla birlikte, 1903'te alfa parçacıklarının incelenmesinde kullanılan spintariskop adlı aygıtı geliştirmesi önemli bir adımdı. Bu aygıt çinko sülfid kaplı bir ekranda alfa parçacıklarının çarpması ile oluşan parlamayı saptıyor, ekrana mikroskop ile bakıldığında bu parlamanın sayısız kıvılcımlardan oluştuğu gözleniyordu. Her kıvılcım tek bir alfa

parçacığının ekrana çarpmasından kaynaklanıyordu. Crookes bu aygıtı bazı elementleri eser miktarlarda tanımlayabilmek için kullandı.

Crookes, elementlerin atom yapısının tanımlanabilmesi amacıyla yürüttüğü çalışmalarının yanı sıra, çeşitli bilimsel bulgularının uygulamaları ile de ilgilendi. Spektroskopisi alanındaki çalışmaları sonucunda, cam sanayiinde çalışan insanların gözlerini mutlaka korumaları gerektiğini vurguladı. Erimiş camdan yayılan morötesi ve sıcak ışınların göz sağlığı için çok zararlı olduğunu saptayarak gözleri bu tür ışıınımdan koruyacak özel bir gözlük geliştirdi. Sağlık konularına özel bir ilgi göstererek fenol ve türevlerinin antiseptik olarak benimsenmesinde önemli bir rol oynadı. Dünyanın sürekli artan nüfusunu doyurabilmek için tarımda verimliliğin artması gerektiğini ve bunun da ancak tarımda azotlu gübrelerin kullanılması ile mümkün olabileceğini savundu.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Select Methods in Chemical Analysis*, 1871, ("Seçilmiş Kimyasal Analiz Yöntemleri"); *Re-*

searchs in the Phenomena of Spiritualism, 1874, ("İspirittizma Olayları Üzerine Araştırmalar"); *The Wheat Problem*, 1899, ("Buğday Sorunu").

- **KAYNAKLAR:** E.E.F.d'Albe, *The Life of Sir Wm Crookes*, 1923.
- **BAKINIZ:** BUNSEN, HITTÖRE, KIRCHHOFF, LAMY, J.J. THOMSON.

CROS, Charles (1842-1888)

Fransız, şair ve bilgin. Şiirleriyle sembolist (simgeci) ve gerçeküstücü şairleri etkilemiştir.

Émile-Hortensius-Charles Cros, 1 Ekim 1842'de Fabrezan'da doğdu, 10 Ağustos 1888'de Paris'te öldü. Kendi kendini eğitti; bir süre Sanskritçe ve İbranice'yle ilgilendi, daha sonra da mekanik ve fizik çalıştı. Paris'te yoksul ve bohem bir yaşam sürdü. Kahvelerde, kabarelerde öyküler, fıkralar anlatarak geçimini sağlamaya çalıştı. Rimbaud, Verlaine, Villiers de l'Isle-Adam gibi şairlerle dostluk kurdu. Şiir yazmanın yanı sıra bilimsel araştırmalar yaptı. Otomatik bir telgraf aygıtı gerçekleştirdi, "paleofon" adını verdiği fonografı, 1877'de, Edison'dan önce o buldu. 1869'da ise, renkli fotoğraf basma tekniğini Ducos de Hauron ile aynı yıl, ancak onun bu alandaki çalışmalarından habersiz olarak buldu. 1869'da yayımlanan *Études sur les moyens de communication avec les planetes* ("Gezegenlerarası İletişim Araçları Üzerine İncelemeler") adlı kitabında Yer ile öbür gezegenler arasında iletişim kurma amacıyla dev bir ayna tasarısı geliştirdi.

Şiirlerini 1873'te *Le Coffret de sandal*, ("Sandal Ağacından Kutu"), 1875'te de *Le fleuve* ("İrmak") adlı kitaplarında toplamıştır. Sembolist şiir anlayışına yakın bir tarzda yazdığı şiirleri şair Paul Verlaine tarafından beğenilmiş, Arthur Rimbaud'nun yanı sıra 20. yy sembolist şairleri için de esin kaynağı olmuştur. Cros, "Le Hareng saur" (Çirozname) ve "le Bilboquet" (Hacıyatmaz) gibi şiirleriyle komik monolog türünü geliştirmiş, canlı fantezi ve mizah gücüyle ilgi toplamıştır. *Le fleuve* adlı şiiri 1874'te Édouard Manet tarafından resimlenmiştir.

Cros'un şiiri 20. yy'da özellikle gerçeküstücü şairler tarafından yeniden değerlendirilmiş, düzyazı şiirlerinin Gerçeküstücü şiir anlayışını çağrıştırdığı düşünülmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca):** Şiir: *Le Coffret de sandal*, 1873, ("Sandal Ağacından Kutu"); *Le fleuve*, 1875, ("İrmak"); *Le Collier de griffes*, (ö.s.), 1908. **İnceleme:** *Études sur les moyens de communication avec les planetes*, 1869, ("Gezegenlerarası İletişim Araçları Üzerine İncelemeler").

Crookes Tüpü

Gazi kısmen boşaltılmış ve içine iki elektrot yerleştirilmiş kapalı cam sisteme Crookes tüpü denir. Bu araç William Crookes tarafından geliştirilmiş ve 1879 yılından başlayarak kendi laboratuvarında fiziksel deneylerde kullanılmıştır. Tübün içindeki elektrotlara (katot ve anot) yüksek gerilim verildiğinde elektrotlar arasında kıvılcımlar oluşur ve boşalım başlar. Normal atmosfer basıncında gazlar oldukça zayıf iletkenidir. Ancak 10 mm Hg ya da daha düşük basınçlarda gazların iletkenlikleri artar ve tübün içindeki gazın türüne göre belirli nitelikleri olan ışıkla dolar. 1 mm Hg basıncında ise tübün içinde aydınlık ve karanlık bölgelerden oluşan tabakalaşma başlar.

Katot ışınları tüb içindeki gazın yüksek gerilim nedeniyle iyonlaşmasından kaynaklanır. İyonlaşma ile gaz moleküllerinden ayrılarak serbest hale gelen eksi yüklü elektronlar, artı yük bulunan anota doğru düz bir hatta hızla ilerler ve yolu üzerinde bulunabilecek maddelerde flüorışı ve fosforışı olaylarına neden olur. Elektronların ayrılması sonucu artı yüklü parçacıklara dönüşen gaz molekülleri de ters yönde, eksi yük bulunan katot yönünde hızla ilerler. Moleküllerin oluşturduğu bu akıma artı ya da kanal ışınları adı verilir.

Katot ışınlarının manyetik ve elektrik alanlarda gösterdiği etkilerden elektronların yük ağırlık oranı J.J.Thomson tarafından bulunmuştur. Aynı tür deneylerle artı yüklü gaz iyonlarının da çeşitli özellikleri saptanabilmiştir. Crookes tübü ile daha sonra yapılan deneyler aracılığıyla 1895'te X-ışınları (Röntgen ışınları) ve 1897'de de elektronun keşfi gerçekleştirilmiştir. Bu tür tüpler halen fizik laboratuvarlarında kullanılan standart bir deney aracıdır.

CROSLAND, Charles Anthony Raven (1918)

İngiliz devlet adamı. İngiliz İşçi Partisi'nin önde gelen düşünürlerindendir.

29 Ağustos 1918'de doğdu. Highgate okulundan sonra Oxford Trinity College'da felsefe, siyaset ve iktisat öğrenimi yaptı. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine askere alınan Crosland, Kuzey Afrika, İtalya, Fransa ve Avusturya'da savaştı. Savaşın sona Oxford Üniversitesi Demokratik Sosyalist Kulübü'ne başkan seçildi. 1947-1950 arasında Trinity College'da araştırmacı ve iktisat okutmanı olarak görev yaptı. 1950-1955 döneminde Güney Cloucestershire'dan, 1959'da ise Grimsy'den İşçi Partisi milletvekili olan Crosland, o zamandan bu yana parlamentodadır. Crosland, 1961'de bir dönem evrimci bir sosyalizm anlayışını savunan Fabian Derneği'ne başkanlık yapmış, 1964 seçimlerinde İngiliz İşçi Partisi'nin iktidara geçmesi üzerine iktisat bakanı olmuştur. Daha sonra eğitim ve bilim, ticaret, mahalli yönetimler ve bölge planlaması ve çevre sorunları bakanlıklarında bulunmuştur. 1955 genel seçiminde İngiliz İşçi Partisi'nin yenilgiye uğraması üzerine, parti programında üretim ve değişim araçlarının ortak mülkiyetini savunan maddeyi değiştirmek isteyen yeni önder Hugh Gaitskell'in yanında yer alan Crosland, kapitalizmin refah dönemine girdiğini ve bu nedenle geleneksel tutumu sürdürmenin tutuculuk anlamına geleceğini savunmuştur. Bu konudaki tartışmaların sonunda tüzük değiştirilmemiştir.

Ortak ya da kamu mülkiyetinin sosyalizm için bir amaç ve araç oluşturmadığını savunan Crosland, İngiliz sosyalizminin amaçlarının daha çok toplumsal refahı artıracak önlemler, servet dağılımında eşitlik, kamu sektörüne daha çok kaynak ayrılması, eğitim düzeninde reform, hızlı iktisadi büyüme gibi konular olduğunu ileri sürmüştür. İdam cezasının kaldırılmasını, göçmenlere daha iyi davranılmasını savunan Crosland'e göre, İngiltere Avrupa'yla birleşme çabalarını sürdürmeli ve Batı ittifakında kalmaya devam etmelidir. Crosland, sosyalizmin bu tür hedeflerinin ancak İngiltere gibi gelişmiş Batı toplumları için geçerli olduğunu da önemle vurgulamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Future of Socialism*, 1956, ("Sosyalizmin Geleceği").

CROUSAZ, Jean Pierre (1663-1750)

İsviçreli filozof ve matematikçi. Estetikte deney bilimleri arasında bir bağlantının kurulması görüşünü savunmuştur.

12 Nisan 1663'te Lausanne'da doğdu, 22 Mart 1750'de, gene bu kentte öldü. Ortaöğrenimini Lau-

sanne'da gördükten sonra, 1682-1684 arasında Hollanda ve Fransa'da felsefe ve matematik konularında çalıştı. 1684'te Lausanne Üniversitesi'ne dönerek aynı alanlarda öğrenimini sürdürdü. Daha sonra, bu üniversitede öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1700'de matematik ve felsefe profesörü, 1706'da rektör oldu. Ardından Hollanda'nın Gröningen kentine giderek, buradaki üniversitede felsefe ve matematik okuttu. 1725'te Paris Bilimler Akademisi'ne seçildi. 1732'de Lausanne'a döndü, 1737'de yeniden felsefe profesörlüğüne getirildi.

Crousaz'ın felsefeye yaklaşımı, Kuşkuculuk konusundaki çalışmalarıyla olmuştur. İlk Sekstos Empeirikos ve Bayle'in yazılarını okudu, sonra Leibniz ile Wolff'u inceledi. Hepsinin de görüşlerine karşı çıktı. Descartes ve Locke'un görüşlerine yakınlık duydu. Felsefeye ilişkin düşüncelerini, daha çok, mantık ve estetik konularında yoğunlaştırdı. Ona göre mantık yalnız, doğru düşünmek, yanlıştan kurtulmak için gerekli kuralları öğretme bilgisi değil, gerçeği kavramada uygulanacak ilkeleri ortaya koyma bilimidir. Bu nedenle mantığı, uygulamaya elverişli olmayan bilgilerden arındırmak gerekir.

Estetik ise belli ölçülere, uyuma dayanan güzelin bilgisidir. Güzellik, yalnız bir "görünüş" değil, bütünü oluşturan bölümlerinin uyumudur, "çoklukta birlik"tir. Bu nedenle, güzel olmadığı ileri sürülen bir nesnede bile, bölümler arasındaki genel uyum yüzünden gerçek güzellik bulunabilir. Sanatçının ortaya attığı düşüncelerle yapıtı arasında bir genel uyum varsa, o yapıt, güzeldir. Güzeli yalnız duygulara dayanarak nitelendirilmez, us ölçülerine bağlanma gereği de vardır. Duyguyla us arasında bir uyum sağlamak gerekir. Bu uyumu sağlayacak ilkeler şunlardır: Oran, birlik, düzen, diziliş (sıralılık), türülük.

Estetikle ilgili ilkeler bilimler için de geçerlidir. Çünkü güzellik doğada vardır ve doğanın bütününe yayılmıştır. Bu nedenle fizik, gökbilim, matematik, tarih gibi bilimlerin güzellik sorunlarıyla ilgilenmesi gereklidir, doğaldır. Öte yandan, bütün bilimler "güzel"dir. İnsan davranışlarının, insanın özü ve davranışlarının amacıyla uyumu erdemün güzelliğini gösterir. Retorikteki güzellik, anlatım ve ses uyumundan, anlam bütünlüğünden doğar.

Ruh gövdeden ayrı bir tözdür, evrende Tanrı istenci egemendir. Gövdeye dirilik ve devinme olanağı sağlayan ruhtur ve Tanrı istencine bağlıdır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *La logique ou système de réflexion*, 1712, ("Mantık ya da Düşünme Sistemi"); *Traité du beau*, 1715, ("Güzellik Üstüne Deneme"); *De l'Esprit humaine*, 1741, ("İnsan Ruhuna Üzerine"); *Traité de l'éducation des enfants*, 1721, ("Çocuk Eğitimi Üstüne Deneme"); *Examen du pyrrhonisme ancien et moderne*, 1733, ("Eski ve Yeni Pyrrhonculuk Üstüne İnceleme").

- **BAKINIZ:** C.WOLFF.

CRUMB, Robert (1943)

ABD’li çizgi romancı. Yeraltı Çizgi Romanları adıyla bilinen türün öncülerindendir.

30 Ağustos 1943’te Philadelphia’da doğdu. Resim eğitimi görmemiş olmasına karşın kardeşleriyle birlikte kısa çizgi roman denemeleri yaptı. 1962’de Cleveland’a gitti, bir süre kutlama kartları basan bir yayınevinde çalıştı. 1964’te evlendi ve bir kentten ötekine giderek çeşitli gülmece dergilerine yapıtlar verdi. 1966’da San Francisco’ya yerleşti, özellikle *hippy*’lerin çoğunlukta olduğu çevrelerde çizgi romanların yayımlamaya başladı. Çizgi romanın alışılmış biçim ve içerik kısıtlamalarını yıkan yapıtlarıyla ün kazandı. Bir süre sonra bu uğraşı bıraktı. California’da büyük kentlerden uzak bir çiftliğe çekildi.

Avrupa kökenli olmasına karşın çizgi roman 20.yy başında ABD’de gelişmeye başlamış bir sanattır. Bu ülkede çizgi romanlar dağıtım şirketleri aracılığıyla basına iletilmektedir. Okuyucu sayısını olabilen en yüksek düzeyde tutmayı amaçlayan bu şirketler çizgi romanlara çeşitli kısıtlamalar koymaktadır. 1960’ların ortasında buna karşı çıkan kimi sanatçılar, özel yayınevleri aracılığıyla yayımladıkları yapıtlarıyla çizgi roman alanındaki tüm yasakları kıran bir akım başlatmışlardır. Olumsuz tipleri ve alışılmışın dışındaki çizim teknikleriyle politika, cinsellik, uyuşturucu madde kullanımı gibi konuları işleyen bu akım, ülkedeki kurulu düzeni, toplumsal zayıflıkları, hatta çizgi romanı bile çarpıcı bir biçimde eleştirmiştir. Yetişkinler için hazırlanmış olan bu tür çizgi romanların önceleri el altından satılması, onların Yeraltı Çizgi Romanları (Underground-Comix) olarak adlandırılmasına neden olmuştur. 1960’ların ikinci yarısında yükseköğrenim çevrelerinde, yerleşmiş toplumsal kurumları tartışan eğilimin sözcüsü duruma gelen ve 1970’lerin ortasına doğru hızını yitiren bu akımın en önemli temsilcisi Crumb olmuştur.

Crumb’ın kalın çizgilerle verdiği, biraz kaba, hatta çirkin, ama güçlü ve anlatmak istediğini doğrudan söyleyen bir üslubu vardır. Çizgi romanlarını kendi çıkardığı *Zap* (1967) ve *Smatch* (1968) adlı dergilerde yayımlamış daha sonra başka yerlerde de çizmiştir. Yarattığı tiplerden biri serbest cinsel davranışları ve kural tanımazlığı ön plana çıkarılmış saldırgan bir kedi olan *Fritz*’dir. Çizgi romanı, para kazanma aracı değil, düşüncelerini ve düş dünyasını özgürce dile getirebildiği bir anlatım biçimi olarak gören Crumb, karşı bir uç oluşturarak o zamana değin kimi konulara hiç değinmeyen çizgi romanın sınırlarını zorlamış, onu etkilemiştir.

CRUSIUS, Christian August (1715-1775)

Alman, filozof ve tanrıbilimci. Ontolojik kanıta karşı çıkmış, “belirleyici neden” kavramını geliştirmiştir.

10 Ocak 1715’te Saksonya’nın Leuna kasabasında doğdu. 18 Ekim 1775’te Leipzig’de öldü. Leipzig Üniversitesi’ndeki öğrenimini bitirdikten sonra, 1744’te felsefe, 1750’de tanrıbilim profesörü oldu. 1749’a kadar felsefe alanında yapıtlar veren Crusius, daha sonra çalışmalarını tanrıbilim alanında yoğunlaştırdı. Bağlı olduğu Piyetizm’den kimi konularda ayrılarak, kendi görüşlerine dayanan yeni bir okul kurdu. Bir ara, Meissen Tanrıbilim Fakültesi’nde yöneticilik yaptı. Ölümünden sonra uzun süre unutulmuş Crusius, Kant felsefesi üzerindeki etkileri nedeniyle yeniden gündeme getirilmiştir.

Crusius’un felsefe yaklaşımı tanrıbilim sorunlarına duyduğu ilgi nedeniyle. Onun yaşadığı dönemde, Wolff felsefesine karşı Piyetizm’i savunan bir eğilim doğmuştu. Reform’dan sonra gelişen bu akım dine aşırı bir bağlılığı öngörüyor, toplu olarak değil de bireysel olarak tapınmaya, kendini dine vermeye dayanıyordu. Crusius, bu yeni akımı benimseyerek, onunla uyumlu bir tanrıbilim geliştirmek istemiş, bu tanrıbilimle felsefe arasında da bağ kurmayı amaçlamıştı. Wolff’un görüşlerinden yararlanmasına karşılık, öğretisini bir bütün olarak tutmamış, özellikle mantık ve bilgi alanında ona karşıt bir tutumu benimsemiştir.

Crusius, bilgi ve yöntem bilim üstüne olan görüşlerini *Weg zur Gewissheit und Zuverlässigkeit der menschlichen Erkenntnis* (“İnsan Bilgisinin Kesinlik ve Güvenilirlik Yolu”) adlı yapıtında açıklamıştır. Felsefeyi, varolan nesnelerin ve us gerçeklerinin toplamı olarak görür. Wolff’un “olanaklı nesnelerin bilimi” biçimindeki tanımlamasını benimsemez. Crusius’un felsefesi temel olarak insan anlağının kısıtlılığı üzerine kurulmuştur. İnsan bilgisinin temelinde, insan anlağıyla sınırlı “düşünülebilirlik” (*cogitabilitas*) bulunur. Buna göre yanlış, insanın düşünemediği, doğru ise, yanlışlığını düşünemediğidir. Bilginin iç ve dış deneyle başladığını ve duyumlara dayandığını savunan Crusius, usun salt gerçeği kavramakta yetersiz kalacağı görüşündedir. Ayrıca felsefe, konuları ve yöntemiyle, özdeşlik ve tanıtlamaya dayanan matematikten ayrılır.

Metafizikle ilgili düşüncelerinin yer aldığı *Entwurf der nothwendigen Vernunftwahrheiten* (“Gerekli Us Gerçekliklerinin Taslağı”) adlı yapıtında, nedenellik, evren, Tanrı konularındaki görüşlerini açıklar. Leibniz’in geliştirdiği ve Wolff’un da savunduğu “yeterli neden” ilkesinin yalnızca özgür eylemleri açıklayabildiğini, doğal olguların ve us gerçeklerinin ise, ancak “belirleyici neden”le anlaşılabilirliğini ileri sürer. Crusius’a göre özdeşlik ve tinsel tözler etkileşim içindedir. Bundan ötürü, Leibniz’in geliştirdiği “önden kurulmuş uyum” gibi açıklamalara gerek yoktur. Uzak ve zaman töz değil varlıktırlar. Gerçek dünyanın dışında “olanaklı uzak ve zaman” vardır. O da, Tanrı’nın varlığıyla doludur.

Crusius'un, Wolff'a karşı çıktığı başka bir konu da Anselmus'un başlatıp Descartes ve Leibniz'in geliştirdikleri "ontolojik kanıt"tır. Crusius bu kanıt-lamanın us ilkelerine dayanması nedeniyle tutarsız olduğu kanısındadır. Ona göre, bütün ahlak yükümlülüklerinin kaynağı olan Tanrı'nın varlığı ancak ahlak bağlamında kanıtlanabilir. Us, tanrısal niteliklerle kavramada, yeterli değildir.

Crusius, tanrıbilim alanında, *İncil*'in en güvenilir kaynak olduğunu ve tanrısal gerçekleri yansıttığını savunur. Bunların yanı sıra, doğa felsefesi alanında mekanizmi benimseyen ilk piyetist filozoftur.

Crusius'un Alman felsefesinde, en önemli etkisi Kant'ta görülür. Kant da, Crusius gibi, ontolojik kanıtla karşı çıkmış, insan anlayışının sınırlılığı üzerinde durmuştur. Matematik ve felsefenin, ayrı yöntemleri olduğunu savunan Kant'ın özellikle son dönemlerinde, Crusius'un kine benzer bir tanrıbilim anlayışı geliştirdiği bilinir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Anweisung, vernünftig zu leben*, 1744, ("Usa Uygun Yaşama Kılavuzu"); *Entwurf der nothwendigen Vernunftwahrheiten*, 1745, ("Gerekli Us Gerçekliklerinin Taslağı"); *Weg zur Gewissheit und Zuverlässigkeit der menschlichen Erkenntnis*, 1747, ("İnsan Bilgisinin Kesinlik ve Güvenilirlik Yolu"); *Anleitung, über natürliche Begebenheiten ordentlich und vorsichtig nachzudenken*, 2 cilt, 1749, ("Doğal Olayları Düzenli ve Ölçülü Olarak Düşünme"); *Opuscula philosophico-Theologica*, 1751, ("Felsefe-Tanrıbilim Yazıları"); *Hypomnemata ad Theologiam prophetiam*, 1764-1778, ("Peygamberce Tanrıbilim Üstüne Açıklamalar").

• **KAYNAKLAR**: F.Delitzsh, *Die biblisch-prophetische Theologie, ihre Fortbildung durch Christian August Crusius, und ihre neueste Entwicklung seit der Christologie Hengstenbergs*, 1845; A.Marquardt, *Kant und Crusius*.

• **BAKINIZ**: KANT, LEIBNIZ, C.WOLFF.

CRUYFF, Johan

(1947)

Hollandalı futbolcu. Dünyanın en başarılı futbolcularındandır.

Ajax genç takımında yetişti. 17 yaşında birinci takıma girdi. 18 yaşındayken Hollanda milli takımında yer aldı. Son derece kıvrak futbolundan ötürü "sarı fare" adıyla ün yaptı. Ajax'ın en başarılı yıllarında bu takımın 6 kez lig, 2 kez Hollanda Kupası, 3 kez Avrupa Şampiyon Kulüpler şampiyonluğunu kazanmasında rol oynadı. Ajax'ın resmi maçlarında 253 gol attı. 1973'te Barcelona takımına transfer oldu. Bu takımın 1974'te İspanya şampiyonu olmasına katkıda bulundu. 1973 ve 1974 yıllarında Avrupa'da "yılın futbolcusu" seçildi. 1978'de ABD'ye giderek futbol yaşamını orada sürdürdü, sonra tekrar ülkesine ve eski kulübüne döndü. Başarılı futbol yaşamı boyunca 51 kez Hollanda milli takımında yer aldı, kaptanlık yaptı. Driplingleri, sıyrılışları, demarke kalışı, şutları ve gol yeteneği ile dünyanın en büyük futbol yıldızları arasında yer aldı.

CRUZ, Ramon de la

(1731-1794)

İspanyol şair ve oyun yazarı. İspanyol tiyatrosunun Fransız klasiklerinin etkisinden kurtulmasında ve ulusal bir akımın yaratılmasında etkili olmuştur.

Ramon de la Cruz Cano y Olmedilla, 28 Mart 1731'de Madrid'de doğdu, 5 Mart 1794'te aynı kentte öldü. Ailesi varlıklı değildi. 1744'te babası ölünce okuldan ayrıldı. On üç yaşında yazmaya başladı. On dört yaşında ilk trajedisini bitirdi. 1748-1759 arasında koşuk diliyle oyunlar yazdı. Voltaire ve Racine'den çeviriler yaptı. 1759'da devlet memuru olarak yaşamını güvence altına aldı. Hemen ardından Margarita Beatriz de Magan'la evlendi. Perde aralarında oynayan bir tür kısa oyun olan *sainete*'ler yazmaya başladı. Aydınların eleştirdiği bu oyunlar halkın en sevdiği türler arasındaydı. 1770'lerde ünü iyice yayıldı. Öylesine ki önceleri kendisini eleştirmiş olanların bile sevgisini kazandı. Öldüğünde, ardında, 300'ü *sainete* olmak üzere, 542 yapıt bıraktı.

Cruz'un *sainete* yazmaya başladığı dönemde bu tür oyunlar hor görülüyordu. Oysa o, İspanyol tiyatrosunun Fransız Neo-Klasizmi'nin (Yeni Klasikçilik) etkisinden kurtulmasını istiyor, Calderon de la Barca ve Lope de Vega gibi oyun yazarlarının temelini attıkları ulusal nitelikli tiyatronun, ancak halk tiyatrosu geleneğinden filizlenebileceğini düşünüyordu. Bu amaçla *sainete* ve bir başka tür kısa oyun olan *entremés* (önoyun) tarzının kimi öğelerini değiştirdi. Tanrıların ve tanrıçaların yerlerine günlük yaşamdan tipler ve kişiler koydu. Ayrıca üç birlik kuralına bağlı kalmadı.

Cruz'un İspanyol tiyatrosuna en önemli katkısı, günlük yaşamı sahneye getirerek, halkın tiyatroya sahip çıkmasını sağlamak olmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *La presumida burlada*, 1768, ("Kibirli Kadının Sonu"); *El fandango del candil*, 1770, ("Lambanın Dansı").

• **KAYNAKLAR**: E.Cotarelo, *Don Ramon de la Cruz y sus obras*, 1899; A.Hamilton, *A Study of Spanish Manners, 1750-1800, from the Plays of Ramon de la Cruz*, 1926; J.Vega, *Don Ramon de la Cruz, el poeta de Madrid*, 1945.

• **BAKINIZ**: CORNEILLE, RACINE, CALDERON, LOPE DE VEGA.

CUCİ

(1182-1227)

Moğol hanı. Moğollar'ın batı seferlerinde etkin görevler almış, daha sonra yörede kurulan devletleri onun soyundan gelenler yönetmiştir.

Cuci (Coçi, Cuçi) 1182'de doğdu, Şubat 1227'de öldü. Cengiz'in ilk oğludur. Annesi Börte'dir. Cen-

giz, Börte ile evlendikten bir süre sonra baskın yapan Merkitler, Börte'yi kaçırmışlardı. Börte, Merkitler'in önderlerinden Tokta'nın kardeşi Çileger ile evlenmek zorunda kalmıştı. Cengiz, Kereyit Toğrul Han ve Camuka ile birlikte Börte'yi Merkitler'in elinden kurtarmıştı. Aradan uzun bir süre geçmeden de Cuci doğmuştur.

Adına, Toşı diye de rastlanan Cuci, belki de Türkçe Yu-şı olabilir. Cuci'nin böyle doğması, sonraları kardeşlerince de iyi karşılanmamıştır. Cengiz Kağan, 1218'de Batı seferine hareket edeceği sırada, yerine geçecek kişiyi belirlemek istemişti. Bunun, için oğullarını toplayıp, bu konuda ne düşündüğünü öncelikle Cuci'ye sordu. Ancak derhal söze karışan ikinci oğul Çağatay onun "Merkitler'den esaretten geldiğini" söyleyerek karanlık geçmişini belirtti. Cuci buna tepki gösterince, iki kardeş arasında başlayan tartışma kavgaya dönüştü. Sonunda duruma el koyan Cengiz yerine geçecek kişi olarak öteki oğlu Ögedey'i seçerek sorunu çözdü.

Cuci 1200'den sonra babasının seferlerine etkin olarak katıldı. İlk önemli askeri görevi, 1207 Tavşan yılında oldu. Cuci, Cengiz'in sağ kanat ordusu ile Baykal Gölü'nün batı kıyısındaki Oyratlar ve öteki orman boylarına karşı gönderildi. Oyratlar, önemli bir direnme göstermeksizin boyun eğdikleri gibi, Cuci yöredeki öteki boyları da denetim altına alarak daha batıya yöneldi. Bu yöredeki Kırgızlar da direnmeksizin başeğdiler. Cuci'nin bu başarılı seferi üzerine babası onu çok övmüştür.

Cuci, Cengiz Kağan'ın, Kuzey Çin'deki Chinliler (Cürce) üzerine yaptığı seferlere de katıldı. 1211'de Şan-si, 1213'te Çih-li, Ho-nan ve Şan-si seferlerinde, öteki kardeşleri Çağatay ve Ögedey ile birlikte savaştı.

Cuci, 1216'da, batı yönünde çekilen Merkitler'in ardından gönderildi. Babası, yanına ünlü komutanlarından Söbütey'i de katmıştı. Cuci, Merkitler'i şimdiki Kazakistan'ın kuzeyinde yakalayıp kesin bir bozguna uğrattı.

Cuci, 1218'den sonra, Batı seferi sırasında, halef sorunu nedeniyle babasına ve kardeşlerine biraz kırık bulunuyordu. Özellikle, kardeşi Çağatay ile çekişmesi, sonradan oğulları ve torunları döneminde de etkisini gösterecektir.

Cuci, Türkistan seferinde de etkin bir rol oynadı. Cengiz ordusu, Otrar (Fârâb) kenti önlerine geldiğinde, burada Çağatay ve Ögedey bırakıldı, Cengiz asıl güçlerle Harezmşah ülkesinin içine doğru ilerledi. Bu arada Cuci yönetimindeki bir güç sağ kola, Sırt Derya boylarına gönderildi. Cuci, bu ordu ile, Sığnak, Özkent, Barçınlg-kent ve Aşnas'ı birbiri ardından ele geçirdi. Son olarak da, 1220 Nisanı'nda Cend kenti düştü. Cuci, babası kendisini çağırınca kadar buradaki hareketi yürütmekle uğraştı. Bu arada Harezmşah birlikleri, zaman zaman saldırıp başarılı da oluyorlardı. Örneğin Harezm'den yürüyen bir kol, Yeni-kend'i bir süre için de olsa almış, buradaki Moğol birliğini yok etmişti. Cuci, bu türden Harezmşah saldırılarını önledi.

Cengiz, Çağatay ile Ögedey'i, asıl Harezm yöresinin en önemli kenti, Gürgeç üzerine göndermişti. Cuci'yi de arkalarından oraya gönderdi. Gürgeç'i kuşatan birlikler, en büyük oğul olduğundan

onun komutasında idi. Bu arada, henüz Cuci'nin yurdu sorunu kesinlikle çözülmemişse de, Harezm'in ona verileceği anlaşıyordu. Bu nedendir ki, Cuci, ilerde kendisinin olacak bu kentin yakılıp yıkılmasını istemiyordu. Uzaktan hafif bir kuşatma ile yetinip kentin teslim olmasını istedi. Onun bu yumuşak davranışı, öteki kardeşler Çağatay ile Ögedey'in tepkisine yol açtı. Çağatay, ağabeyini savaşı uzatmakla suçladı. Cengiz kardeşler arasındaki çekişmeyi haber alınca, Ögedey'i komutan yaptı. Gürgeç üzerindeki baskı artırıldı ve şehir büyük yıkıma uğrayarak düştü (Nisan 1221). Bentleri bozulan Amu derya suları, yıkılmış kenti büsbütün yok etti.

Cengiz Kağan, daha hayatta iken, ülkesinin bazı parçalarını oğullarına vermişti. Gelenek, en büyük oğula, baba yurdunun en uzak yerlerini vermeyi gerektiriyordu. En küçük oğul ise, baba ocağında kalacaktı. Bu nedenle Cuci'ye İrtiş ırmağının batısında kalan ve "Moğol atlarının gittikleri yere kadar" diye tanımlanan tüm bozkır verildi.

Cuci, Gürgeç'in ele geçmesinden sonra, öteki kardeşleri babalarının yanına dönerken, Harezm'de kaldı. Buralarını kendi toprakları sayıyordu. Bu arada atlarının yemini karşılamak üzere tüm Harezm yöresini de kendisi topraklarına katmıştı. Cuci, böylece 1222'den sonra hep kendi topraklarında kaldı. Ülkeyi yeniden bayındırlaşma hareketine girişti. Öyle ki, Gürgeç'in yanında, yepyeni bir kent ortaya çıktı; Gürgeç adını alan bu kent, kısa sürede önemli bir ticaret merkezi durumuna geldi.

Cuci, babasının öteki savaşlarına katılmadı. Ancak dönüşü sırasında, kendisinden istenen yaban eşeklerini getirdi. 1222 sonbaharında Kulan-başı ovasında babası ile buluştu. Ona armağan olarak 20.000 kır at verdi. Yaz mevsimini sürekli av yaparak geçirdiler. Babası daha sonra, öteki kardeşleri ile birlikte doğuya hareket etti. Cuci'nin toprakları Batı Sibirya, Kıpçak arazisi ve Harezm'i içine alarak, Karadeniz kıyılarına kadar uzanıyordu. Karargâhı, uzun süre İrtiş Irmağı boylarında kaldı. Cuci 1225 sonlarındaki Tangut seferine katılmadı. Bu sırada baba ile oğulun arasının açıldığı sanılıyor. Cuci'nin kendi topraklarında ayrı bir yönetim kurması hoş karşılanmamıştı. Öteki kardeşleri de, bu sorunda babalarının yanında yer aldılar. Cengiz Kağan'ın bir ara Cuci üzerine yürümeyi düşündüğü, hatta hazırlıklar yaptığı bilinmektedir. Ancak Cuci'nin ölüm haberi gelince, durum değişti. Cuci, bir av sırasında attan düşüp omurgasını kırmış, bu da ölümüne neden olmuştu.

Cuci'nin pekçok çocuğu olmuştu. Ancak hatunlarından olanlar 18 tanedir. Yerine geçmek için, Orda ile Batu arasında bir çekişme oldu; Cengiz, Cuci ulusunun (kabileler birliği) başına Batu'yu getirdi. Doğuda Gök Orda adını alan yerler Orda'nın, batısı Ak Orda adıyla Batu'nun oldu. Ak Orda'ya, daha sonra Altın Orda (Altınordu) dendi.

Cuci, Cengiz'in oğulları arasında, etkisi bakımından en önemlilerinden birisidir. Onun bazı bakımlardan öteki kardeşlerine benzemediği de anlaşıyor. Örneğin kentlerin kuşatılmasında fazla sertlik yanlısı olmadığı gibi, oğullarından birisinin Muhammed adını taşıması da dikkati çeker. Gerçi, savaşlarda yedikleri düşmanın adını, oğullarına vermek Moğol-

Seferlere katılması

Harezm'e yerleşmesi

Etkisi ve soyu

lar'da yaygın bir gelenektir. Muhammed, bu açıdan yorumlanabilirse de, Cuci'nin bir oğlu, Berke'nin Müslüman olması anlamlıdır. Cuci, Cengiz'in oğulları arasında İslamiyet'e en çok yakınlık göstereniydi.

Cuci, babasının sağlığında, onun üstün kişiliği ve etkisi altında asıl gücünü ortaya koyamadı. Bununla birlikte önemli izler bıraktı. Onun Müslümanlar'ın, Türkler'in yoğun olduğu topraklar üzerinde kalması, Cuci ulusunun kısa zamanda hem Müslüman, hem de Türk özellikleri almasında etkili oldu.

Cuci ile öteki kardeşleri arasındaki çekişme, oğulları döneminde de sürdü. Çekişme, en açık örneğini, Batu'nun yönetiminde gerçekleştirilen Doğu Avrupa seferinde gösterdi. Çağatay'ın oğlu Börü ile Ögedey'in oğlu Güyük, açıkca Batu'ya karşı çıktılar. Bu çatışmayı Ögedey çözümlledi ise de, sonradan ayrılık daha da belirginleşti.

Cuci'nin sayısı bir hayli çok olan oğulları ve torunları, Batı Asya ile Doğu Avrupa'da birçok devletin kurucusu oldular. Bu açıdan da Cengiz'in Soy, en etkili olarak Cuci ile sürmüştür. Bunların en önemlisi Altın Orda olup, ayrıca Kırım, Kazan, Astrahan hanları ile Batı Sibirya ve Orta Asya Şeybanileri'nin ataları da Cuci'dir.

- **KAYNAKLAR:** V.Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, 1975; V.Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 1981; R.Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 1980; M.Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 1976; A.N.Kurat, *Rusya Tarihi*, 1948; H.N.Orkun, *Türk Tarihi*, 1946; Z.V.Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 1970; A.Y.Yakubovski, *Altınordu ve Çöküşü*, 1976.

- **BAKINIZ:** BATU, CENGİZ, ÇAĞATAY, ÖGEDEY.

CÜDA, Mahmut Celâlettin (1904)

Türk, ressam. Natürmort türündeki resimleri ve sanatçıları örgütleme çabalarıyla tanınmıştır.

Fethiye'de doğdu. 1909'da Üsküplü Mahalle Mektebi'ne girdi. 1912'de Fatih Merkez Rüştiyesi'ne başladı. Ortaöğrenimini Darüşşafaka'da tamamladı. 1918'de girdiği Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Hikmet Onat ve İbrahim Çallı atölyelerinde resim öğrenimi gördü. 1923'te Münih'e gitti. Orada Ali Çelebi ve Zeki Kocamemi ile birlikte 18 ay süreyle Hans Hoffman'ın (1880-1966) atölyesine devam etti. 1925'te İstanbul'a döndükten sonra yine Çallı atölyesinde çalıştı. Resim öğrenimi için açılan bir yarışmada kazandığı bursla Paris'e gitti. École des Beaux-Arts'da Lucien Simon'un öğrencisi oldu. 1928'de yurda dönünce İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde Namık İsmail'in yanında yardımcı öğretmen olarak göreve başladı. 1929'da Bursa Kız Öğretmen Okulu'nda resim öğretmenliğine atandı ve aynı yıl Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin kuruluşunda görev aldı. 1931'de Kırklareli'nde ortaokul

resim öğretmenliği yaptı. 1935'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü'nde kartograflığa başladı. CHP'nin kültür programı çerçevesinde 1938'de Trabzon'da, 1943'te Bitlis'te resim çalışmalarında bulundu. 1949'da Büyük Millet Meclisi için, yurdun çeşitli yörelerinin manzaraları ısmarlanan resamlardan biri olarak Edirne'de resimler yaptı.

Sanatçılar arasında her zaman birliği sağlamak için çaba gösterdi. 1942'de Türk Ressamlar ve Heykeltıraşlar Cemiyeti'nin kurulması için çalıştı. 1950'de Türk Ressamlar Derneği'ni kurdu. 1952'de sekiz sayı kadar çıkan *Güzel Sanatlar* dergisini yayımladı. 1969'da İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü'nden emekli oldu. Resim çalışmalarını bundan sonra da sürdürdü.

Kişisel sergiler açan ve çeşitli karma sergilere katılan Mahmut Cüda'nın 1976'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde bir toplu sergisi düzenlendi.

En çok işlediği konu natürmorttur. Az sayıda manzara, portre ve figürlü kompozisyon da yapmıştır. Natürmortlarındaki nesneleri doğal görünümüler içinde, biçimsel bir yorumlama olmaksızın betimler. Işık ve gölge dağılımından bağımsız olarak nesnelerin kendine özgü lokal renkleriyle boyadığı elma, kavun, vazo, masa örtüsü gibi nesneleri yine aynı renklerin koyu tonlarıyla hacimlendirir. Hem nesneleri, hem de ayrıntıları, resim yüzeyine gelişigüzel değil, düşünülmüş bir düzen içinde yerleştirir. Bu nesnelerin doğal dokusunu tüm ayrıntılarıyla görülebilecek biçimde verir. Ama bu natürmort öğelerinin maddeleri arasındaki doku farklılığı boya tekniğine yansımaz. Boyayı tüm tuvale hemen hemen aynı kalınlık ve düzlükle sürer. Resimlerinin her noktasına eşdeğerde yaydığı ışık ise bir çeşit tekdüzelige yol açar. İllüstrasyonlarında ve desen portrelerinde daha değişik bir tutumu vardır. Kişilerin karakterlerini natürmortlarında görülmeyen deformasyonlarla (biçim bozma) verir.

Cüda bu çalışmalarından başka aralıksız olarak yirmi beş yıl boyunca İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun çıkardığı *Yeni Adam* dergisine kapak resimleri de yapmıştır.

- **YAPITLAR** (başlıca) Resim: *Heykelli Natürmort*, 1942; *Saksılar*, 1946; *Paşa Çadırı*, 1955; *Edirne'deki Eski Cami, Kapısı*, 1956; *Suzan Karamanlıoğlu'nun Portresi*, 1960; *Torsolu Natürmort*, 1960; *Yeşil Bezli Natürmort*, 1965; *Elmalar*, 1966; *Aynalı Natürmort*, 1970; *Elmalar*, 1970; *Natürmort*, 1971; *Bebekli Natürmort*, 1972; *Oya*, 1976. **Kitap:** *Kulavuzun Böylesi*, 1973; *Bir Bardak Yağmur Suyu İçiverin Gitsin*, 1973.

- **BAKINIZ:** ÇELEBİ, KOCAMEMİ, H.ONAT, NAMIK İSMAİL.

CUDWORTH, Ralph (1617-1688)

İngiliz, filozof. Cambridge Platonculuğu akımının en önde gelen temsilcisi. Tanrıtanımazlığı yıkmaya çalışmıştır.

Somerset'deki Aller köyünde doğdu, Cambridge'de öldü. Babası Cambridge Üniversitesi'nde hoca-

Ralph Cudworth

lık yapmış ve Kral I. James'in yanında çalışmış bir din adamıydı. Beş yaşındayken babasını yitiren Cudworth'a ilk eğitimini üvey babası verdi. 1632'de Cambridge'de okumaya başladı. Yedi yıl sonra burada eğitim görevi üstlendi. 1645'te bu üniversitedeki Clare College'ın başına getirildi. Aynı yıl profesör oldu. 1654'te bu kez Christ's College'a başkan olarak atandı. Geçinmesi güç bir kişi olan Cudworth, bu nedenle edindiği düşmanlarının sık sık hücumuna uğramıştır. Kimilerinin kendisini üniversiteden attırmaya çalışmalarına karşın, görevini ölümüne dek sürdürmüştür.

Deneycilik, İngiliz felsefe geleneğinin belirgin bir özelliğidir. Ancak, özgün düşüncelerin üretildiği bu doğrultu yanı sıra, İngiliz düşüncesinde deneycilik ve özdekçiliğe bir tepki olarak çıkan usçu akımlara da rastlanır. Bunlar daha çok, üniversitelerde kök salmış Orta Çağ Skolastiği'nin yeni düşüncelere usçuluk yoluyla saldırısıdır. Cudworth'un, Henry More ve John Norris ile birlikte içinde bulunduğu Cambridge Platonculuk akımı işte böyle bir tepkinin ürünüdür. Cudworth, Descartes'in usçuluğunu benimser, ancak onun mekanik doğa kuramını, tanrıtanımazlığa yol açacağı düşüncesiyle, yadsır. Descartes'in "açık ve seçiklik" ilkesini evrensel doğrulara götüren tek yol olarak görür. Ona göre, evrensel doğrular doğuştan bilinir, ancak bunlar insanların varlığından bağımsızdır. Tüm insanlarda özdeş olan bu kavram ya da ulamlar (kategoriler), tümel us olan Tanrı'nın zihninde evrensellik kazanır, yine bundan ötürü nesnelerin özünü oluştururlar. Descartes'çı usçuluğu Platonculuk doğrultusunda geliştiren Cudworth'a göre ahlakın temelindeki "iyi" kavramı böyle bir evrensel öz niteliği taşır. Kimi eylemlerin "iyi" oluşu, evrensel ve değişmez bir niteliktir. İyiliği Tanrı oluşturmaz. O, zaten "kendiliğinden iyi" olanı yapar. Yoksa bir eylem, onu Tanrı meydana getirdiği için iyi olamaz. Dolayısıyla temel ahlak ilkeleri, bu Platoncu evrensellikleriyle, insanı olduğu ölçüde, Tanrı'yı da bağlayıcıdır.

Cudworth'e göre tanrıtanımazlığa yol açan felsefi tutum özdekçiliktir. Tanrıtanımazlığı yıkmak amacıyla yazdığı *The True Intellectual System* ("Doğru Düşünce Dizgesi") adlı yapıtında Thomas Hobbes'u hedef alır. O yıllarda yeni duyulmaya başlamış olan Spinoza'nın görüşleri de, Cudworth'e göre, tanrıtanı-

mazlığa götürmekteydi. Bu nedenle o, Hobbes'un özdekçiliği yanı sıra, Strato'ya bağladığı canlı özdekçiliğe (hylozoizm) de karşı çıkmıştır. Bunu yaparken Spinoza'nın henüz yayımlanmamış olan yapıtındaki tümtanrıcılığı (pantheizm) canlı özdekçiliğin bir türü olarak yorumlamaktaydı.

Cudworth'e göre, eğer zihin, Hobbes'un düşüdüğü gibi özdeğin bir niteliği olsaydı bundan çelişik sonuçlar doğardı. Çünkü, özdekçiliğe göre nesneler, boşluk içinde yer kaplayan, ya devinim durumunda ya da durağan olan, atomların bir araya gelmesinden oluşur. Bu atomlar edildir. Kendiliklerinden durağanlıktan devingenliğe, veya devinimden durağanlığa geçemezler. Oysa, doğasından ötürü, tin ya da zihin bir etkinlik odağıdır. Tanımsal olarak edilgin olanın, etkin olanı, bir nitelik biçiminde taşımasının çelişkiye götürdüğü açıktır. Bu açıdan, canlı özdekçiliğe de yer yoktur, çünkü edilgin olanın canlı olduğunu söylemek de aynı çelişkiyi doğuracaktır. Cudworth'un bu uslamalarından Descartes'in "düşünce-uzam" ikiciliğini "etkinlik-edilginlik" olarak yeniden yorumladığı görülmektedir. Böylece, ona göre, tanrıtanımazlığı yenmenin en doğru yolu atomculuğa bir göz atmadır. Atomculuğun çelişkisi özdekçi ve canlı özdekçiliğin çelişkisidir. Cudworth'e göre gerçekte atomculuk önce Musa Peygamber tarafından öne sürülmüştür, ancak, onun atomculuğu tutarlı olarak Tanrı'cıdır.

Zihnin özdeğe indirgenemeyeceği, algı sürecinden de anlaşılabilir. Fizyolojik açıdan algı, bir "basınçlar süreci" olarak görülebilir. Oysa algı sonucunda elde edilen deney içeriği bir basınç değildir. Bunu kavramak, zihnin özdeksel olmadığını anlamaya yeterlidir. Öte yandan, Cudworth algı konusu ile bilgi felsefesi bağlamında da ilgilenmiştir. Ona göre duyum bize yalnız başına bilgi veremez. Bilgi, zihnin ancak kendi içerikleri üzerine dönmesiyle olanaklıdır. Ayrıca, düzen, oran, araç, amaç, neden, sonuç gibi kavramların duyumlarla elde edilmesi olanaksızdır. Duyum, doğası gereği eksik ve bölük pörçüktür. Duyumların görevi kavramların ortaya çıkmasına yardım etmektir. Bilgi ancak kavramların bilgisi olabilir. Kalıcı ve tutarlı olan kavramlardır. Geçici ve sürekli değişen duyumun bilgisi olamaz. Duyumun bu değişkenliği ve bölük pörçüklüğü içinde, ondan tutarlı bir algı oluşturmak için yine kavramlar gereklidir. Kavramlar bu anlamda, duyumu düzene sokar, ona belirli bir tutarlılık verir. Platon'daki bilgi-kanı (*epistemedoxa*) karşıtlığından esinlenmiş görünen bu duyum-kavram ikilemi bilginin değişmez ve evrensel oluşuna bağlanmaktadır. Kavramlar doğustandır, ancak, duyumlar yoluyla belirginleşirler. Böylece ortaya çıktıktan sonra da bilginin içeriğini, nesnesini oluştururlar.

Cudworth'un zihin felsefesi alanında ileri sürdükleri arasında, istenci, tinle özdeşleştirdiği insana bağlayışı sayılabilir. Ona göre istenci taşıyan insan olduğuna göre, özgürlüğünden söz edilebilecek olan da istenç değil, insanın kendisidir. Eylemlerin nedenleri arasında usun sayılamayacağını, insanları davranışa sürükleyenlerin, güdüler ve eğilimler olduğunu savunmuştur. Bellek, imgelem gibi zihin yetileri, zihin içinde birer varlık değil, zihnin eylemlerindendir. İnsan ruhunun karşısında bulunduğu seçim bencil

Algı

Özdekçiliğin eleştirisi

Zihin

Etkinlik- Edilginlik

Descartes'ın* töz ikiciliği fiziksel ve tinsel alanlar arasındadır. Varolan her şey ya fiziksel ya da tinsel tözdür. Bu tözler, birbirlerinden tam anlamıyla bağımsız olarak varlık taşırlar. Bunun nedeni, tözlerin özniteliklerinin (attributum) hiçbir bağlam ve boyutta çakışmamasıdır. Fiziksel tözün birinci özniteliği uzama (extensio) sahip olmak, yani uzayda yer kaplamak, tinsel tözün birinci özniteliği ise düşünmek (cogitare) veya bilinçtir. Tinsel töz için uzam söz konusu değilken fiziksel töz için de düşünmek söz konusu değildir. Descartes'çı ikiciliği temellendiren bu ayrım birçok felsefi görüşte bugün için bile canlılığını sürdürmektedir. Öte yandan, aynı görüş, daha henüz Descartes'ın yaşadığı dönemde, kimi düşünürlerce eleştirilmiş ve yadsınmıştır. Bu eleştiriler çeşitlidir. Örneğin Spinoza,* iki özniteliği bir tek tözün değişik boyutları olarak yorumlarken, daha sonraları Leibniz,* uzamın bir öznitelik olarak görülmesine karşı çıkmıştır. Ona göre uzam doğası yalın olan bir ilke değil, bir bileşiktir. Bu, onun parçalara ayrılabilmesinden bellidir. Bundan ötürü öznitelik gücü (force) ya da erktir (enerji). Descartes'ın 21 yaş genç bir çağdaşı olan Cudworth, bu büyük düşünürden derin bir biçimde etkilenmiş olması yanı sıra, onun öğretileri üzerinde kimi değişiklikler de yapmıştır. Cudworth ikiciliği kabul eder, ancak öznitelikleri değiştirir. Ona göre fiziksel olanın, yani özdeğin özniteliği uzam değil edilginliktir. Bu yine Descartes'ın felsefe dizgesiyle tutarlı bir görüştür. Çünkü bu dizgenin fiziğinde özdeksel evrendeki devinim niceliği değişmezdir. Bundan ötürü hiçbir özdeksel varlık devimden durağanlığa, ya da durağanlıktan devime kendiliğinden geçemez. Çarpma ya da basınç gibi bir dış etki gereklidir. Edilgin olan fiziksel nesnelere karşılık tin etkindir. O, kendiliğinden düşünür, ister. Varlığı bu etkinlik-edilginlik karşıtlığıyla ikiye ayıran Cudworth, böylece Berkeley'e esin kaynağı olmuştur. Berkeley* için, algılayan ve algılanan olmak üzere iki tür varlık bulunur. Algılayan etkin, algılanan ise edilgindir. Ona göre nesneler ide, yada algı öbekleri olarak edilgindir. Çünkü onlar algılananlar arasındadır. Algılayan tin ise etkindir. İşte bundan ötürü, Berkeley'e göre Descartes ve Locke'un düşündükleri gibi fiziksel dünyadaki nesneler algılara neden olamazlar. Edilgin olan özdek, etkin olan tin üzerinde etkili olamaz. Tinde oluşan bir şeyin nedeni algılananlar arasında değildir. Bu neden olsa olsa yine etkin olan bir ilkedir. Berkeley sonuçta algının nedenini Tanrı olarak belirler.

ve hayvansı bir yaşamla tinsel bir yaşam arasındadır. Özgürlük de, tinsel yaşamın hayvansı olana ne ölçüde yeğlendiğine bağlıdır.

Cudworth, ortaya attığı "biçimlenebilir tinsel güçler" kavramıyla, Darwin'cilik dönemine kadar, biyolojinin felsefi boyutu üzerinde etkili olmuştur. Bu güçler, ona göre, amaç ve etkinlik taşıdıkları halde bilinci olmayan tinsel varlıklardır. Tin üzerinde etkili olabildikleri, sanrı ve düşlere neden oluşlarından bellidir. Canlı varlıkların ruhları olmadan davranış yetisi taşımaları, Descartes'ın dediği gibi birer "otomaton" ya da robot olmalarıyla değil, biçimlenebilir tinsel güçlerle açıklanmalıdır. Birçok biyologun benimsediği bu kavramı Pierre Bayle eleştirmiş ve kabul edilmesinin tanrıtanımazlıkla sonuçlanacağını göstermeye çalışmıştır. Locke ve Shaftesbury, Cudworth'ün ahlak öğretisinden belirli bir ölçüde etkilenmişlerdir. Berkeley ise ontolojisinin kimi önemli kanıtlarını daha önce Cudworth'ün kullandığı etkin - edilgin varlıklar ayrımına dayandırır. Bir tepki akımı olarak usçu İngiliz felsefesi 18. yy'da Samuel Clarke tarafından sürdürülmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The True Intellectual System*, 1671, ("Doğru Düşünce Dizgesi"); *A Treatise Concerning Eternal and Immutable Morality*, (ö.s.), 1731, ("Evrensel ve Değişmez Ahlak Üzerine Bir İnceleme"); *A Treatise on Free Will*, (ö.s.), 1838, ("Özgür İstenç Üzerine Bir İnceleme").

• **KAYNAKLAR:** L. Gysi, *Platonism and Cartesianism in the Philosophy of Cudworth*, 1962; J.Passmore, *Ralph Cudworth*, 1951.

• **BAKINIZ:** BAYLE, S.CLARKE, DESCARTES, HOBES, H.MORE, PLATON, SPINOZA, N.STRATO.

CUELLAR, Perez de (1920)

Perulu diplomat. 1982-1986 dönemi Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'dir.

Javier Perez de Cuellar, 19 Ocak 1920'de Peru'nun başkenti Lima'da doğdu. 1940'ta Peru Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1943'te Lima Katolik Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1944-1964 arasında Fransa, İngiltere, Bolivya ve Brezilya'daki Peru elçiliklerinde çalıştı. 1964-1966 arasında İsviçre'de, 1969-1971 arasında da Peru'nun ilk SSCB büyükelçisi olarak görev yaptı.

1971'de Peru'nun Birleşmiş Milletler'deki (BM) daimi temsilcisi oldu, 1973 ve 1974 yıllarında Güvenlik Konseyi'nde ülkesini temsil etti. Temmuz 1974'te Kıbrıs'taki gelişmeler sırasında Güvenlik Konseyi başkanlığını yürütmekte idi. Eylül 1975 - Aralık 1977 arasında Birleşmiş Milletler genel sekreterinin Kıbrıs özel temsilcisi olarak görev yaptı. Bundan sonra bir yıl kadar ülkesinin Venezuela büyükelçiliğini üstlenen Cuellar, Şubat 1979'da BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'in özel siyasi işler yardımcısı oldu. Nisan 1981'de genel sekretere bağlı Afganistan Özel Temsilciliği'ne getirildi. Mayıs 1981'de genel sekreterin

siyasi işler yardımcılığından ayrılarak bir dönem Peru Dışişleri Bakanlığı yaptı. Bir yandan da Afganistan özel temsilciliği görevini sürdürdü.

1 Ocak 1982'de Birleşmiş Milletler genel kurulu tarafından beş yıllık dönem için Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne seçildi.

Cuellar, Peru'da bulunduğu yıllarda Academia Diplomatica del Peru'da diplomatik hukuk, Academia del Guerra Aerea del Peru'da da uluslararası ilişkiler profesörü olarak ders vermiştir.

CUFAELER, Abraham (17.yy sonları)

Hollandalı doğa bilgini ve filozof. Spinoza'nın görüşlerini benimseyerek, istencin insan varlığının bir süreci olduğunu ileri sürmüştür.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Amsterdam yakınlarında küçük bir kasabada doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Orta ve yükseköğrenimini Amsterdam'da görmüş, önce tanrıbilim, matematik, fizik ve mantık okumuş, sonra bütün çalışmalarını felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Cufaeler'in felsefeye yaklaşımı Spinoza'nın yapıtlarını incelemekle başlamıştır. Ona göre bütün felsefe sorunlarına fizik ve matematik yöntemlerine dayanarak çözüm arama gereği vardır. Felsefenin ilgilendiği konular, gerçekte, fizik ve matematiğin ilgi alanı içindedir. Felsefe, başlangıçta, bütün bilimleri kapsıyordu. Uygarlığın gelişmesi, bilimlerin ilerlemesi sonucu uğraşı alanları ayrıldı, böylece değişik bilim dalları ortaya çıktı. Buna karşın yine de tek geçerli ve güvenilir yöntem, fizik ve matematiğin uyguladığıdır.

Cufaeler'e göre gerçek varlık özdür (*essentia*), öz kendi kendine vardır, varlığını başka bir nesneye borçlu değildir. Bütün varlık türleri bu özün, değişik biçimlerde, kipleşmesinden (*modificatio*) olmuştur. Cufaeler'in öze ilgili yorumu Spinoza'nın töz (*substantia*) kavramından kaynaklanır. Cufaeler'in yorumuna göre ruh, bilincin bir kipi (*modus*) olmaktan öteye geçemez. Bütün düşünceler, duygular, yetiler bilincin değişik kipleridir. Bu kipler zorunlu olarak, belli bir düzen içinde sıralanır ve birbiriyle bağlantılı olur. Bu kiplerin bir bölümü gövdeye, bir bölümü de anlağa bağlıdır. Anlağa bağlı olanların, gövdeye bağlı olanlarla ilgisi yoktur. Bu tür kipler ya doğuştandır ya da anlağın ürünleridir.

Cufaeler için, istenç insan varlığının süre gitmesi ni istemektir, kendini sürdürme isteğidir. Özgürlük de bütün engelleri ortadan kaldırma isteğidir. Ruhla gövde ayrı nitelikler taşıyan varlıklardır. Ruh, gövdeden ayrılınca bütün duyarlığını, kavrayış yetisini yitirir, soyut bir düşünce olarak kalır. Öte yandan usavurma da toplama ve çıkarma gibi bir matematik işlemi olmaktan öteye geçemez.

Cufaeler'in yapıtları, Spinoza'nın görüşlerini anlamak ve açıklamak için başlıca kaynak niteliğindedir. Kimi düşünürler, onun yazılarını, "Spinoza felsefesi-ne giriş" olarak nitelemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ratiocandi Naturalis et Artificialis* ("Doğal Olanın ve Sonradan Yapılanın Düzenlenişi"), 1684; *Principiorum Pantosophiae Pars Secunda et Pars Tertii* ("Tüm-bilgelik İlkelerinin İkinci ve Üçüncü Bölümleri"), 1684.

• **BAKINIZ:** SPINOZA.

CUGNOT, Joseph (1725-1804)

Fransız, mühendis. Buharla işleyen ilk karayolu taşıtını geliştirmiştir.

Nicholas Joseph Cugnot 25 Eylül 1725'te Void'da doğdu. 2 Ekim 1804'te Paris'te öldü. Mühendis olarak girdiği Fransız ordusu için yeni bir tüfek geliştirdi. Yedi Yıl Savaşları'nda Avusturya ordusunda hizmet ettikten sonra, 1763'te eğitim subayı olarak Paris'e döndü. Savaş deneyimlerinden kaynaklanan kitaplar yazdı, yeni savaş araçları geliştirmek amacıyla çalışmalar yaptı. Dönemin savaş bakanının desteğiyle 1770'te saatte yaklaşık 3900 m hız yapabilen buharla işleyen dört kişilik bir otomobil yapmayı başardı. Otomobilden çok bugünkü kamyonların ilk örneği sayılabilecek bu taşıtı daha da geliştirerek, 1771'de "Cugnot yük arabası" diye anılan daha büyük bir modeli gerçekleştirdi.

Cugnot'nun yapmış olduğu yük arabası 3 tekerlekti; öndeki tekerlek hem yönlendirme hem de çekme işlevini görüyordu. Taşıtın önünde iki silindirli motoru çalıştıran bir buhar kazanı vardı. Bu kazanın geliştirilmesinde Cugnot Fransız fizikçi Denis Papin'in kuramsal tanımlamasından esinlenmişti. Piston ve silindirleriyle buhar kazanı bakırdan yapılan taşıt saatte yaklaşık 3 km hız yapabiliyordu; ancak, yedek su ve yakıt sağlayabilecek bir donanımı olmadığından pratik değildi. Araç izleyicilere binek otomobili olarak sunulmuştu; gerçek amaç ise top ve savaş gereçleri taşıyacak daha büyük bir taşıtın geliştirilmesiydi. Söz konusu taşıt daha sonra gerçekleştirildiyse de projeyi destekleyen savaş bakanının görevden ayrılması nedeniyle denenmeden Paris'te Conservatoire National des Arts et Métiers'ye konuldu.

Cugnot, buhardan geniş ölçüde yararlanabilmeyi sağlayan teknolojinin geliştirilmesinden bir yüzyıl sonra pistonların alternatif hareketini döner harekete çevirmeyi başarmış, buharın çekici güç olarak kullanılabileceğini kanıtlamıştır. İlk örneklerini ürettiği otomobilin pratik bir taşıt aracı olarak geliştirilmesi ise bir yüzyıl sonra gerçekleşecektir.

• **BAKINIZ:** K.BENZ, NEWCOMEN, PAPIN, J.WATT.

CUI, César Antonoviç (1835-1918)

Rus besteci ve müzik eleştirmeni. Rus Beşleri arasında yer almış, özellikle yazılarıyla, ulusal müziğin gelişiminde rol oynamıştır.

18 Ocak 1835'te Vilna'da doğdu, 24 Mart 1918'de St. Petersburg'da öldü. Babası, 1812'de Napoleon'un Rusya seferine katılmış, ancak, geri çekilen orduyla birlikte dönememiş, daha sonra da Polonya'da kalmayı yeğlemiş bir Fransız'dı. Küçük yaştan başlayarak düzenli sayılamayacak müzik dersleri alan Cui, ortaöğrenimini Vilna'da tamamladı. 1850'de ailesinin isteği üzerine, St. Petersburg'daki Askeri Mühendislik Okulu'na girdi. 1857'de bitirdiği bu okulda aynı yıl öğretmenliğe başladı. Gene o yıl içinde Balakirev'le tanıştı ve müzikle ilgisi yeniden yoğunlaştı, özellikle, Rus ulusal müziğinin gelişmesi için çalışmalarına girişti. Bu iki etkinlik, Cui'nin yaşamında hemen her zaman bir arada yürümüştür.

1864'ten başlayarak yazdığı, Rusya, Fransa ve Belçika'da yayımlanan yazılarıyla Cui, ulusal müzik akımının etkin bir savunucusu oldu. Aynı zamanda İtalyan operasının etkilerini sert bir dille eleştirdiği bu yazılarla, Rus Beşleri'nin Avrupa'da tanınmasında önemli bir rol oynadı.

Rus Beşleri'nin. Balakirev'le işbirliği yapan ilk üyesi olan Cui, kendi kendini yetiştirmiş bir müziktir. Ancak, ürünleri sayıca çok olmakla birlikte, bugüne değin fazla ilgi görmüş değildir. Ulusal müziği savunmasına karşın Rus müziğinin öğelerinden fazla yararlanmaması; vokal müzik ve operaya yatkınlık göstermesine karşın Liszt, Chopin, Schumann gibi çalgı müziği bestecilerinden etkilenmiş olması; müziğinde genellikle ince bir duyarlılığın egemen olması karşın operalarında yoğun trajik konular seçmesi gibi, çelişki denebilecek özellikler, bu ilgisizliğin başlıca nedenlerindendir. Bestecinin, daha çok, küçük boyutlu çalışmalarda, özellikle operalarındaki aşk düetlerinde başarılı olduğu gözlenir.

Cui, müzik tarihinde, besteciliğinden çok müzik eleştirmeni olarak önemi kazanmıştır. Yazılarında Rus müziğinin bütününe irdelemiş olmasa da, ulusal müziğin gereksindiği bir bakış açısının geliştirilmesinde rol oynamıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Opera*: William Ratcliff, 1869; *Angelo*, 1876; *Kafkasya'daki Tutsak*, 1883; *Veba Salgınında Şenlik*, 1901. *Vokal Müzik*: Kadın-korusu için *Mistik Koro*, 1885; solo kadın sesi ve kadınlar korusu için *Ave Maria*; çocuklar korusu için *Les Oiseaux d'Argenteau*, (Argenteau'nun Kuşları). *Orkestra Müziği*: *Scherzo No.1*, 1857; *Scherzo No.2*, 1857; *Tarantella*, 1859; *Marche solennelle*, 1881, (Tören Marşı); keman ve orkestra ya da piyano için 12 minyatür; 4 süit. *Oda müziği*: Keman ve piyano ya da yalnız piyano için 7 minyatür; *Do Minor Yaylılar Dörtlüsü*; keman ve piyano için *Kalaydoskop*. *Piyano müziği*: *Valse-Caprice*; *Deux Bluettes*; 2 polonez; 3 vals; 3 empromptü; *Tema ve Çeşitlemeler*; şarkılar.

• **BAKINIZ: BALAKİREV, MUSSORGSKİ.**

CUJAS, Jacques (1522-1590)

Fransız, hukukçu. Roma hukukunda Hümanist Okul'un en önemli temsilcisidir.

Iacopus Cuiacius Jacques Cujas 1522'de Toulouse'da doğdu, 4 Ekim 1590'da Bourges'da öldü. Hukuk öğrenimi gördü, Latince ve Yunanca öğrendi. 1547'de Toulouse, 1555'te Bourges, 1567'de Valance üniversitelerinde ders veren Cujas'ın, tüm Avrupa ülkelerinden gelen öğrencileri arasında İtalyan hümanisti Scaliger ve Fransız hukukçu Pithou da bulunmaktaydı. IX. Charles ve III. Henri'nin himayesine giren Cujas, 16.yy'daki din savaşları sırasında tarafsız kalarak kendisine "Roma Hukukçularının Prensi" unvanını kazandıran yapıtlarını yazdı.

Cujas, Roma hukukunda Hümanist Okul'un en büyük temsilcisidir. Hümanist Okul, Roma hukukunda kendisinden önceki Glossatorlar ve Postglossatorlar okullarından çok farklı bir yönde gelişmiştir. Glossatorlar, bilimsel bir yöntemle çalışmalarının yanı sıra, Roma hukukunun meriyette bir hukuk olması nedeniyle uygulamaya da ilgilenmişlerdi. Aynı şekilde Postglossatorlar da, uygulamaya önem vermişler ve Roma hukuku kurallarını kendi zamanlarındaki gereksinmelere yanıt verecek biçimde yorumlamışlardı. Oysa Hümanist Okul'un başlıca amacı, İustinianus yasalarını, filoloji ve tarih bilimlerinin yardımı ile anlamak ve araştırmaktı. Hümanist Okul'un temsilcileri, Glossatorlar'ın ve Postglossatorlar'ın Roma hukukunu zamanlarına uygulamak için yaptıkları yorumları gereksiz görerek reddetmekteydiler. Hümanist Okul için, Roma hukukunu uygulamak sorunu yoktur ve o devirde Fransa'da egemen olan anlayışa göre, her ülke kendi ulusal hukukunu uygulamalıdır. Hümanist Okul'un kurucusu Alciati'den sonra en önemli temsilcisi olan Cujas, İustinianus yasalarındaki hukuk kurallarını asıllarına döndürmüştür. Roma hukukunu tarihsel açıdan inceleme yöntemini ilk kez kullanan Cujas, Alciati'nin yolundan giderek Digesta metnlerinin yorumlamalı incelemesi üzerine çalışmıştır. Ancak bunu, İustinianus Hukuku'nu incelemekten çok, metnlerin ilk anlamlarını ortaya çıkarmak amacıyla yapmış, böylece Roma'nın çeşitli devirlerindeki hukuk öğretilerini sistematik bir biçimde yeniden ortaya koymuştur.

Yapıtlarında duru ve açık bir biçimin egemen olduğu Cujas'ın edebi ve tarihsel bir olgu olarak ele aldığı Roma hukuku çalışmaları klasik kültürün hümanizmacı canlanmasının bir parçasıdır. Cujas, başta Ulpian'ın *Regulae*'si, *Consultatio* ve Paul'un *Sententiae*'sinden parçalar olmak üzere çok sayıda bilinmeyen belgeyi buldu ve aralarında Theodosius Codex'in de bulunduğu çok sayıda metni yeniden yayımladı. Feodal hukuk ve kilise hukuku üzerine kitaplar yazdı. En önemli yapıtı olan *Observationum et emendationum libri XXVIII*, 1556'dan ölümüne değin yayımlandı. Son 4 kitabı ise, Pithou, Cujas'ın ölümünden sonra yayımlandı. Digesta'yı çeşitli başlıklar altında özetleyen ve yorumlayan Cujas, İustinianus metnlerini özgün biçim ve anlamına kavuşturma-

yı amaçlamaktadır. Papinianus üzerine yazdığı yorum ve eleştiri kitabı ölümünden sonra yayımlandı. Roma hukuku konusunda çok sayıda öğrenci yetiştiren Cujas'ın toplu eserleri ise yine ölümünden sonra 1648'de Charles Annibal Fabrot tarafından yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): C.A. Fabrot, *Opera Omnia*, 1658, ("Bütün Eserler").

• BAKINIZ: İUSTİNİANUS I, ALCIATI, J.PAULUS.

CUKOR, George (1899-1983)

ABD'li sinema yönetmeni. Ticari sinema kalıpları içinde sanatsal varlık göstermiş, özellikle kadın oyuncularını yönetmekteki ustalığıyla tanınmıştır.

7 Temmuz 1899'da New York'ta doğdu. 24 Ocak 1983'te Los Angeles'ta öldü. 1919'da sahne amiri olarak tiyatro çalışmalarına başladı. 1926'da ünlü yıldızları yöneten bir tiyatro yönetmeni olmuştu. Bundan üç yıl sonra Hollywood'a giden tiyatro yönetmenleri kafilesine katılarak o da sinemaya başladı.

Hollywood'da önce diyalog yazarı ve diksiyon öğretmeni olarak çalıştı. Bu alanlardaki başarısı, başrolünü tiyatro kökenli bir yıldız olan Tallulah Bankhead'ın oynadığı *Tarnished Lady* ("Lekeli Kadın") filminin yönetmenliğini üstlenmesine yol açtı. Bu filmi çektiği Paramount'dan ayrılarak, arkadaşı, bağımsız yapımcı Selznick'le birlikte önce RKO, daha sonra da MGM şirketine girdi. *A Bill of Divorcement* (Boşanma Faturası), *Dinner at Eight* ("Sekizde Akşam Yemeği"), *Little Women* (Küçük Kadınlar), *David Copperfield*, *Sylvia Scarlett*, *Romeo and Juliet*, *Camille* (Kamelyalı Kadın), *Holiday* (Tatil), Cukor'un 1932-1938 arasında yaptığı ve yetkin bir profesyonel olarak ününü pekiştiren filmlerdir. Edebiyat uyarlamalarında kaynağa bağlılığı ön planda tutan Cukor gene de *David Copperfield* ve *Küçük Kadınlar* gibi romanların sinemasal olanaklarını araştırmaktan geri durmadı. Bu filmlerde Katharine Hepburn gibi kendi bulup çıkardığı yeni oyuncularını ya da Greta Garbo, Gary Grant, Jean Harlow gibi ünlü oyuncularını büyük başarıyla yönetti. Ele aldığı sosyal çevreleri keskin bir gözlem gücüyle incelemesi ve diyaloglarında ölçülü bir nükte tutturabilmesi tiyatro deneyiminden edindiği en önemli özellikleridir. 1940 ve sonrasında, Cukor'un, filmlerinde kadın-erkek çekişmelerinin güldürüsünü amaçlayan *screwball comedy* tarzına ve kadın yaşamını konu alan melodramlara yöneldiği görülür. Örneğin Clare Boothe Luce'ın tiyatro oyunundan uyarladığı *The Women* ("Kadınlar") sosyete ve meslek kadınları arasındaki çekişmeleri ele alan bir sosyal panorama filmidir. Ingrid Bergman'ın oynadığı *Gaslight* (Işıklar Sönünce) bir gerilim filmi olarak, Joan Crawford'un oynadığı *A Woman's Face*'de ("Bir Kadının Yüzü") bir melodram olarak çok başarılıdır. 1942-1949 arasında

ise Katharine Hepburn-Spencer Tracy çiftinin oynadığı *screwball comedy* filmlerine yönelmiştir: *Keeper of the Flame* ("Meşaleyi Götüren"), *Adam's Rib* (Adem'in Kaburga Kemliği), *Pat and Mike*.

Cukor 1950'lerde, değişen kültürel kaygılara uymayı ama öte yandan da kişisel konularından vazgeçmemeyi başarmıştır. Örneğin, 1956 tarihli *A Star is Born* (Bir Yıldız Doğuyor) adlı filminde müzikal türünün gereklerini yerine getirirken bir Hollywood çiftinin yıkılmakta olan evliliğini de inceler. 1957'deki *Les Girls* (Üç Dünya Güzeli) ise Hollywood müzikallerinin en olgunlarından biri, renkli sinemanın en iyi örneklerindendir. Cukor, bu filmlerde ve *Heller in Pink Tights* ("Gezginci Oyuncular") gibi tiyatro çevresini ele alan güldürülerde, kendine özgü hafif üslubuyla gerçek ve yanılsama konularını ele alır. 1960'lar ve sonrasında ise Cukor toplumsal değişimlerin sanat etkinliklerine yansımalarıyla seyircinin değişen beğenisinin gerisinde kalır. Gene nükteli bir diyalog ustası, profesyonel bir sinemacıdır ama çağdaş sorunlara bakışı derinlikten uzaktır. 1962'deki *The Chapman Report*'ta ("Chapman Raporu") kadın cinselliğine bakışı yüzeyseldir. 1969'daki *Justine* filminde ise yazar Lawrence Durrell'in yarattığı kahramanı gereğince canlandıramaz. 1964'te Oscar Ödülü aldığı *My Fair Lady*, *Travels with my Aunt* ("Teyzemle Yolculuklar"), ilk Sovyet-Amerikan ortak yapımı *The Blue Bird* (Mavi Kuş) ve 1982'deki son filmi *Rich and Famous* ("Zengin ve Ünlü") ise artık geçerliliği kalmamış bir profesyonelliği çağırıştır.

Cukor, ticari sinemanın yaratıcılığa koyduğu sınırları zorlayan, kimi zamanlar bu sınırlar içinde bile başarılı filmler yapan yönetmenlere bir örnektir.

• YAPITLAR (başlıca): *Tarnished Lady*, 1930, ("Lekeli Kadın"); *A Bill of Divorcement*, 1932, (Boşanma Faturası); *Dinner At Eight*, 1933, ("Sekizde Akşam Yemeği"); *Little Women*, 1933, (Küçük Kadınlar); *David Copperfield*, 1934; *Sylvia Scarlett*, 1935; *Romeo and Juliet*, 1936; *Camille*, 1936, (Kamelyalı Kadın); *Holiday*, 1938, (Tatil); *The Women*, 1939, ("Kadınlar"); *A Woman's Face*, 1941, ("Bir Kadının Yüzü"); *Keeper of the Flame*, 1942, ("Meşaleyi Götüren"); *Gaslight*, 1944, (Işıklar Sönerken); *Adam's Rib*, 1949, (Adem'in Kaburga Kemliği); *Born Yesterday*, 1950, (Dünkü Çocuk); *Pat and Mike*, 1952; *A Star is Born*, 1954, (Bir Yıldız Doğuyor); *Les Girls*, 1957, (Üç Dünya Güzeli); *Heller in Pink Tights*, 1959, ("Gezginci Oyuncular"); *The Chapman Report*, 1962, ("Chapman Raporu"); *My Fair Lady*, 1964; *Justine*, 1969; *Travels with my Aunt*, 1972, ("Teyzemle Yolculuklar"); *The Blue Bird*, 1976, (Mavi Kuş); *Rich and Famous*, 1982, ("Zengin ve Ünlü").

• KAYNAKLAR: G. Lambert, *On Cukor*, 1972.

CUMALI, Necati (1921)

Türk şair, öykü, roman ve tiyatro yazarı. Yalın bir duyarlıkla yazdığı şiirleri, Ege yöresi kırsal kesim insanının sorunlarını anlatan öykü ve romanlarının yanı sıra çağdaş Türk tiyatrosuna kazandırdığı oyunlarıyla da tanınmıştır.

Yunanistan'da, Florina'da doğdu. İlkokulu, Kurtuluş Savaşı sonrası yerleştikleri Urla'da okudu; ortaöğrenimini İzmir Erkek Muallim Mektebi ve İzmir Atatürk Lisesi'nde tamamladı. 1941'de Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1945-1948 arasında Ankara'da M.E.B. Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nde çalıştı. 1950-1957 arasında İzmir ve Urla'da avukatlık yaptı. Paris Basın Ateşliği'nde memurluk, İstanbul Radyosu'nda redaktörlük görevlerinde bulundu. 1963-1965 arasında eşinin görevi nedeniyle İsrail ve Paris'te kaldı. Dönüşünde, yazarlık tek uğraşı oldu.

Yazın yaşamına şiirle başladı. 1939 yılından başlayarak, ilk şiirleri Urla Halkevi dergisi *Ocak*'ta ve *Yeni İnsanlık, Küllük, Servet-i Fünun, Varlık* dergilerinde yayımlandı. Gençlik dönemi şiirlerini 1943'te ilk kitabı *Kızılçullu Yolu*'nda topladı. Şiirini, "Garip" ve "1940 Kuşağı"nın etkilerinden arındırarak kurmaya çalıştı ve yalın, aydınlık bir duyarlılığı lirik şiirlerle yansıttı. Başlıca konuları bireyin güncel kaygıları, seveleri, sevinç ve özlemleri, ayrılık ve acılarıyla birlikte çağın sorunlarıdır.

1955 sonrası öykü, roman ve tiyatro türündeki çalışmalarına yöneldi. İlk öykülerinin toplamı *Yalnız Kadın*'ı 1957 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazanan *Değişik Gözle* kitabı izledi. Öykücülüğünün ikinci evresini oluşturan gerçekçi çizgiye yönelişinin ürünlerinde, taşra ve kırsal kesim insanının sorunlarına yöneldi. Romanlarında da bu temayı, özellikle Ege yöresi çerçevesinde işledi. *Tütün Zamanı, Yağmurlar ve Topraklar, Acı Tütün* bu çizgisinin başarılı ürünleri olarak nitelendirildi. Akıcı, şiirsel bir dil kullanması dikkati çekti.

Çağdaş Türk edebiyatının verimli yazarlarından biri olan Cumalı, tiyatro türündeki çalışmalarıyla da başarı sağladı. Oyunları, çeşitli tiyatrolar tarafından sahnelendi. Öykü, roman ve oyunlarından bazıları sinemaya uyarlandı. *Yağmurlu Deniz* kitabıyla 1969 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü, *Makedonya 1900*'le de 1977 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı ikinci kez kazandı. L.Hughes'in ve Apollinaire'in şiirleri; P.Merimée, T.Storm ve G.Keller'in oyunları, Türkçe'ye kazandırdığı yapıtlar arasındadır.

- YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Kızılçullu Yolunda*, 1943; *Harbe Gidenin Şarkıları*, 1945; *Mayıs Ayı Notları*, 1947; *Güzel Aydınlık*, 1951; *İmbatla Gelen*, 1955; *Güneş Çizgisi*, 1957; *Başaklar Gebe*, 1970; *Ceylân Ağacı*, 1974; *Aç Güneş*, bütün şiirleri, 1980; *Bozkırda Bir Atlı*, 1981; *Yarasın Beyler*, 1982. Öykü: *Yalnız Kadın*, 1955; *Değişik Gözle*, 1956; *Susuz Yaz*, 1962; *Ay Büyürken Uyuyamam*, 1969; *Makedonya 1900*, 1976; *Kente İnen Kaplanlar*, 1976; *Dilâ Hanım*, 1978; *Revizyonist*, 1979; *Yakubun Koyunları*, 1979; *Aylı Bıçak*, 1981. Roman: *Tütün*

Zamanı, 1959, (Zeliş adıyla 1971); *Yağmurlar ve Topraklar*, 1973; *Aşk da Gezer*, 1975. Oyun: *Mine*, 1959, *Nalınlar*, 1962; *Derya Gülü*, 1963; *Oyunlar 1: Boş Beşik, Ezik Otlar, Vur Emri*, 1969; *Oyunlar 2: Susuz Yaz, Tehlikeli Güvercin, Yeni Çıkan Şarkılar*, 1969; *Oyunlar 3: Nalınlar, Masalar, Kaynana Çiğeri*, 1969; *Oyunlar 4: Derya Gülü, Aşk Duvarı, Zorla İspanyol*, 1969; *Oyunlar 5: Gömü, Bakamı Bekliyoruz, Kristof Kolomb'un Yumurtası*, 1973; *Oyunlar 6: Mine, Yürüyen Geceyi Dinle, İş Karar Vermekte*, 1977; *Yaralı Geyik*, 1981. Deneme: *Niçin Aşk*, 1971; *Şenin İçin Ey Demokrasi*, 1976; *Etiler Mektupları*, 1982. İnceleme: *Muzaffer Tayip Uslu*, 1956.

CUMBERLAND, Richard (1631-1718)

İngiliz, filozof ve tanrıbilimci. 18.yy İngiliz ahlak felsefesinin gelişmesinde etkili olmuştur.

15 Temmuz 1631'de Londra'da doğdu, 9 Ekim 1718'de Peterborough'da öldü. St.Paul's School'dan sonra 1648'de Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Magdeline College'a girdi. Başarıyla sürdürdüğü tıp öğrenimini, papaz olmak için 1658'de bırakınca, önce Northamptonshire'ın Bramton kasabasına bölge papazı olarak atandı. 1661'de Cambridge Üniversitesi'nin on iki resmi vaizinden biri oldu. 1667'de Stamford'daki Allhallows kasabası kilise yöneticiliğine getirildi. Katoliklik'i seçen Kral II. James dönemindeki mezhep çatışmalarında, inatçı bir Anglikan olarak tutumu, Kral III. William tarafından ödüllendirilmek istendi ve 1691'de ölünceye dek görevde kaldığı Peterborough piskoposluğuna getirildi.

Cumberland, *Tevrat* ile tarihsel olaylar arasındaki bağlantıyı incelemek amacıyla, Yahudi tarihini konu edinen çalışmalara başladı. Üç kitap tutan bu araştırmalarını ölümünden sonra, damadı Squire Payne yayımladı. Cumberland'ın felsefesini açıkladığı ve Hobbes'a yazılı ilk karşı çıkışı olarak önem taşıyan tek yapıtı *De Legibus Naturae* 18.yy'a kadar pek ilgi görmedi.

Aydınlanma öncesinde, 17.yy İngiliz felsefesi iki yolda gelişmiştir. Bunlardan biri gerek yaşadığı dönemde gerek ölümünden sonra yoğun tartışmalara yol açan Hobbes'u izleyen, öteki de Hobbes'a karşı olan görüşlerin yoğunlaştığı ve reformcu kilise çevresine bağlı kalarak 18.yy İngiliz ahlak felsefesinin gelişmesini sağlayan akımdır. Bu ikincisinin öncülerinden olan Cumberland, ahlak ve devlet öğretisini, insanın kendi varlığını koruma güdüsü üzerinde temellendiren Hobbes'a karşı çıkarken, bir ölçüde Hugo Grotius'a dayanır. Grotius, *De Iure Belli et Pacis* ("Savaş ve Barış Hukuku Üzerine") adlı yapıtında insan doğasının bir özelliği olduğunu varsaydığı "toplumlaşma eğilimi"ni toplumun temeli saymaktadır.

Cumberland ahlak öğretisini, tüm ahlak yasalarının kaynağı olan tek bir doğa yasası üzerine kurar. Bu yasaya göre kişi, eylemleriyle doğal olarak "en yüksek iyi"ye yönelmiştir. Kendi "iyiliği" ancak, parçası olduğu bütünün (toplumun) "iyiliği" ile gerçekleşebilir. Burada Cumberland, tıp bilgisinin de etkisiyle insan gövdesini örnek alır. Bir organ, nasıl

gövdeyi, en iyi konumda tutmaya yönelik bir nitelikte çalışırsa, insan da içgüdüsel olarak "türdeşlerinin iyiliği"ni öyle ister. Gövdedeki bu uyumlu işleyiş zaman zaman bozulabilirse de, genel eğilim, organların tüm gövdeyi daha sağlıklı yapmak üzere işlemeleiridir. İnsan bu işlevine karşı yönde davrandığında acı çeker, yerine getirdiğinde ise mutluluk duyar. Yani, ödül ve ceza ahlaki davranışın kaynağı değil, ilaç gibi, doğal olan bu uyumlu yapıdaki bozuklukları düzeltmeye yarayan öğelerdir. Devletin ve toplum yaşamının kökeni, türdeşlerinin iyiliğini istemek ve "en iyi"ye varmak çabasıdır. Yoksa Hobbes'un savunduğu gibi devlet insanın varlığını korumak çabasından kaynaklanan sürekli savaş durumunun yarattığı güvensizlik ortamına çözüm olarak ortaya çıkmamıştır.

Cumberland'a göre bir davranış, "bütünün iyiliği"ne yönelikse "doğal olarak iyi"dir. Bu ereğe ulaşmanın en kısa yolu "doğru davranış"tır. "Doğa yasası" na tam anlamıyla uyum gösteren davranışsa, "ahlak yönünden iyi"dir. "Doğa Yasası"nın tümüyle dency, gözlem ve usa dayandığını savunan Cumberland, kendi yaklaşımını bilimsel ve metafizikdişi diye niteler. Bir din adamı olmasına karşın, görüşlerine *Kutsal Kitap*'ta kaynak aramamıştır. Tanrı'yı insanları toplumda uyum içinde tutan ve doğa yasasına uymadıklarında, onlara karşı yaptırımlar uygulayan, gene bu yasa bağlamında, bir us varlığı olarak görür.

Ralph Cudworth, Francis Hutcheson, Shaftesbury ile türlü benzerlikleri olan Cumberland, ahlak felsefesini tam anlamıyla bir dizge durumuna getirememişse de, Bentham ile başlayan İngiliz Yarırcı Okulu üzerinde etkili olmuştur. Ahlak ilkelerini matematiksel önermelere benzettği için Samuel Clarke'ı etkilediği söylenebilir. Yarı -matematiksel mantığı geliştiren ilk filozoflardan biri olarak da anılmaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *De Legibus Naturae, Disquisitio Philosophica*, 1672, ("Doğa Yasaları Üstüne Felsefe Araştırmaları"); *Origines Gentium*, 1724, (ö.s.), ("İnsan Soyunun En Eski Kaynakları").
- **KAYNAKLAR:** E.Albee, *A History of English Utilitarianism*, 1902; S.Payne, *Life of Cumberland*, 1750; D.D.Raphael (der.), *British Moralists: 1650-1800*, (2 cilt), 1969.
- **BAKINIZ:** S.CLARKE, CUDWORTH, GROTIUS, HOBBS, HUTCHESON, LEIBNIZ, SHAFTESBURY, SPINOZA.

cummings, e.e. (1894-1962)

ABD'li şair, ressam. Görsel aykırılıklarıyla dikkati çeken deneyci şiirleriyle tanınmıştır.

Edward Estlin Cummings 14 Ekim 1894'te Massachusetts Eyaleti'nde, Cambridge kentinde doğdu, 3 Eylül 1962'de New Hampshire'da, North Conway'de öldü. Babası Harvard Üniversitesi'nde vaiz ve öğretim üyesi olduğu için üniversiteyi burada okudu. 1916'da master derecesini aldı ve bir yıl sonra

savaş nedeniyle cankurtaran şoförlüğüne gönüllü yazıldı. Altı ay Fransa'da bu görevi yaptıktan sonra bir yanlış anlama sonucu Fransız makamları tarafından tutuklanıp hapse atıldı. Üç aylık hapis cezası sırasında, 1922'de, ilk ürünü *Enormous Room* ("Büyük Oda") ortaya çıktı.cummings, her yerde savaşın yıkımının duyulduğu bir sırada, tıpkı bir gözlemci gibi yazdığı bu kitapta askeri bir hapishanenin gündelik yaşamını acınma duygusu uyandırmadan, alaycı bir dille anlatmıştır. Daha sonra onun hem şiirine hem de yaşama ilişkin tutumuna yansıyan "resmi yaşama karşı tepki"si bu sırada belirlenmiş olmalıdır.

1920-1930 yıllarını Paris - New York arasında gidip gelerek geçirdi. Paris'te resim çalışmaya başlamıştı. Hem şair, hem ressam olarak tanınıyordu. Bu dönemin sonunda New York'a yerleşmeye karar verdi. İlk şiir kitabı *Tulips and Chimneys* ("Lalele ve Bacalar") 1923'te basıldı. 1925'te yayımlanan *XLI Poems* ("XLI Şiirler") ile şair olarak ün kazandı. 1952'de Harvard Üniversitesi'nde şiir üzerine bir dizi ders vermeye çağrıldı, ancak derslerini değişik bir başlıkla uyguladı: *i:six nonlectures* ("ben: ders olmayan altı ders"). Bu derslerde cummings kendini anlattı ve şiirlerini okudu. Daha sonra ders notlarını kitap haline getirdi. Şiirlerinin yanı sıra oyunları, bir de SSCB üzerine gezi kitabı vardır.

1925'de Dial Şiir Ödülü'nü, 1955'te toplu şiirleriyle National Book Awards Committee'nin özel ödülünü, 1957'de de Bollingen Şiir Ödülü'nü aldı.

cummings, şiirin yüksek sesle okunduğu bir çağın kapandığının bilincinde bir şair olarak, sessizlik ve yalnızlık içinde okunacak bir şiirin arayışına yöneldi. Bunun için biçimsel deneylere girerek sözcük ve dize yapısıyla oynadı, görsel aykırılıklarıyla dikkat çeken şiirler yazdı. Gerçekte, aşk, doğa gibi konuları işleyen geleneksel lirik şair niteliğini de korudu. Başvurduğu biçim bozmalarının en önemlisi noktalama işaretlerini kaldırması ve sürekli olarak küçük harf kullanmasıdır. Dilbilgisi kurallarını alt üst ederek sözcüklerin işlevlerini değiştirdi, fonetik yazım (sözcüğü işitilen sese göre yazma) kullandı, satır ve kelimelerin arasını açarak harfleri sayfa üzerine dağıttı ve böylece, görülmeye anlama anlaşılan ama telaffuz edilemeyen şiirler yazdı. Müstehcen anlamlı sözcük ya da dizeleri görünür bir biçimde örttü ve bütün bu biçimsel deneylerle şakacı, zekice söyleyişler buldu. Bu arada adını da, resmen değiştirerek, küçük harflerle yazdı.

Eleştirmenler cummings'in şiirini, gizlemeye çalıştığı yalın lirik duyarlılığı açısından değerlendirirler. Her zaman bir şaka daha yapmaya yatkın olması, deneyci tutumunu uç noktalara zorlaması bakımından zaman zaman şairliğini zedelediği görüşü de yaygındır. Şair bu tutumuyla yoğun bir bireyciliği yansıtmış ve savunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Şiir: Tulips and Chimneys*, 1923, ("Lalele ve Bacalar"); *XLI Poems*, 1925, ("XLI Şiirler"); *Is*, 1926; *Christmas Tree*, 1928; *W. Seventy New Poems*, 1931, ("W: Yetmiş Yeni Şiir"); *No Thanks*, 1935, ("Hayır Teşekkürler"); *Poems: 1923-1954*, 1954, ("Şiirler 1923-1954"). *Oyun: Him*, 1927; *Tom: A Ballet*, 1935; *Santa Claus: A Morality*, 1946. *Çeşitli: Eimi*, 1933; *i: six nonlectures* 1953, ("ben: ders olmayan altı ders").

CUNHAL, Alvaro (1913)

Portekizli siyaset adamı. 1961'den beri Portekiz Komünist Partisi'nin genel sekreteridir; 1974'te devlet bakanı oldu.

Alvaro Barrierinhas Cunhal 11 Kasım 1913'te Coimbra bölgesindeki Sé Nova kasabasında doğdu. Babası Evelino Cunhal, avukat, tarih profesörü ve yazardı. Koyu bir Katolik olan annesi orta tabakadan gelmekteydi. Cunhal on yedi yaşında Lizbon Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi ve çok parlak bir dereceyle fakülteyi bitirdi. Öğrenciliği yıllarında, öğrenci örgütlerinde çalıştı, üniversite senatosuna öğrenci temsilcisi olarak katıldı. 1931'de, o dönemde yasadışı olan PKP'ye (Portekiz Komünist Partisi) girdi. 1934'te Lizbon bölgesi ve Güney Portekiz'de Komünist Gençlik Federasyonu'nu kurmakla görevlendirildi. Cunhal bu dönemde, Mario Soares'in ailesinin sahip olduğu bir kolejde, edebiyat, tarih ve felsefe dersleri verdi. 1935'te Komünist Gençlik Federasyonu'nun genel sekreterliğine seçildi. 1936'da PKP merkez komitesi üyesi oldu. 1937'de tutuklandı ve iki yıl hapis yattı. Hapishanede hukuk doktora sınavlarını almasına izin verildi ve daha ilerde Salazar'dan sonra başbakan olan hocası Dr. Marcello Caetano tarafından verilen sınavları başarıyla tamamladı. 1941'de PKP'nin yeniden örgütlenme çalışmalarına katıldı ve partizan grupları örgütledi. 1949-1960 arasında 8 yılı hücrede olmak üzere yeniden hapsedildi. Ocak 1960'ta, diğer parti yöneticileriyle birlikte, hapsedildiği Peniche Kalesi'nden PKP tarafından kaçırıldı.

Mart 1961'de PKP merkez komitesi genel sekreterliğine getirildi. Yaşamının 14 yılını ülkesi dışında sürgünde geçiren Cunhal'ın 1963'te hazırladığı ulusal devrimin koşullarını inceleyen çalışması, 1965'teki VI. PKP Kongresi tarafından parti programı olarak kabul edildi. Bu çalışma 1967'de *Zafer Yolu: Demokratik ve Ulusal Devrimde Parti'nin Sorunları* adı ile Moskova'da kitap olarak yayımlandı.

Nisan 1974'te SKH'nin (Silahlı Kuvvetler Hareketi) Caetano diktatörlüğünü devirmesinden sonra ülkesine dönen Cunhal'ı, Lizbon'un Portela havaalanında binlerce Portekizli coşkuyla karşıladı. Yeni askeri yönetimce PKP yasal olarak kabul edildi ve Cunhal 15 Mayıs 1974'te kurulan, Soares'in de katıldığı, yeni rejimin ilk hükümetinde devlet bakanı oldu. Ülkenin demokratikleştirilmesinde ve sömürgelere bağımsızlıklarının verilmesinde etkin bir rol oynadı.

Cunhal dış politikada, NATO ve Azor adalarındaki ABD üsleri konusunu, şimdilik kaydıyla gündeme getirmeyeceklerini belirtmiş, buna karşı Portekiz'in sömürgelerine tam bağımsızlık verilmesini ısrarla savunmuştur. İç politikada SKH ile halk arasındaki işbirliğinin, demokratikleşmenin yaygınlaşmasıyla güçleneceğine inanan Cunhal, işçi ve diğer emekçilere maceracı grupların eylemlerine kapılmamalarını ve sabırlı olmalarını salık vermiştir. PKP Mayıs 1974'te "daha iyi bir yaşam için mücadele" sloganını benim-

seyerek, iktisadi ve demokratik hedefleri birinci plana çıkarmıştır.

"Karanfilli Devrim" olarak da adlandırılan Nisan 1974 darbesinden sonra, bankalar ve büyük işletmeler kamulaştırıldı, ekilebilir toprakların 1/5'i üstünde 550 kolektif kuruldu. Nisan Devrimi'nin ilkeleri 1976 anayasasında yer aldı. Ancak 1976'da Sosyalist Parti'nin tek başına iktidar olmasından sonra kamulaştırılan işletme ve toprakların eski sahiplerine geri verilmesine başlandı.

1920'de kurulan, 1929'da 29 üyesi kalan PKP, Cunhal'ın yönetimi altında 1978'de 143.000 üyeye sahip oldu ve Avrupa'nın en uzun ömürlü faşist yönetiminin devrilmesinde ve sonrasında önemli bir rol oynadı; 1976 seçimlerinde ise 40 milletvekili çıkardı.

● **YAPITLAR (başlıca):** *Les Lutttes de classe au Portugal à la fin du moyen âge*, 1967, ("Orta Çağ Sonunda Portekiz'de Sınıf Savaşları"); *Put'k pobede Zadachi partii v demokratičeskoj i natsional'noj revoliutsii*, 1967, ("Zafer Yolu: Demokratik ve Ulusal Devrimde Parti'nin Sorunları"); *A questao agrária em Portugal*, 1968, ("Portekiz'de Tarım Sorunu").

CUNNINGHAM, William (1849-1919)

İngiliz iktisat tarihçisi. İktisat tarihini akademik bir dal olarak kurmaya çalışanların ilkidir.

29 Aralık 1849'da Edinburgh'da doğdu. 10 Haziran 1919'da Cambridge'de öldü. Katolik bir rahibin oğludur. Edinburgh Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördü. 1868'de Tübingen'e gitti. Burada dinsel konulardaki görüşleri değişti, Anglikan Kilisesi'nin öğretilerini benimsedi. Bu değişiklik Cunningham'ın milliyetçilik konusundaki görüşlerini de etkiledi, millî bir devlet anlayışını benimsedi.

Cunningham, daha sonra İngiltere'ye döndü, Cambridge Üniversitesi Trinity College'da gördüğü din ve felsefe öğrenimini 1873'te tamamladı. 1874'te Anglikan Kilisesi rahipliğine kabul edildi. Aynı yıl Cambridge Üniversitesi tarih okutmanlığına atandı. 1884'te iktisat tarihi dersleri vermeye başladı.

Cunningham, Cambridge'de iktisat tarihini akademik bir dal olarak kurmaya çalıştı ama bu çabaları A.Marshall tarafından sınırlandı. Bunun üzerine üniversiteden ayrılan Cunningham, Trinity College üyeliğine seçildi. 1891'de Londra Üniversitesi King's College'da ekonomi-politik profesörlüğüne atandı, 1897'de bu görevinden ayrıldı. 1899'da William J.Ashley'in çağrılısı olarak Harvard Üniversitesi'ne gitti; Ashley'le birlikte, Orta Çağ iktisat dersleri verdi. İngiltere'ye döndü ve bir süre Trinity College'da çalışmalarını sürdürdükten sonra 1906'da emekliye ayrıldı. 1880-1908 arasında birçok kilisede rahiplik yapan Cunningham, 1908'de Ely papazlığına atandı, ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Cunningham, tarih okutmanlığı yaparken, iktisat tarihini bir ders olarak vermeyi amaçlıyordu. Böyle bir ders için kaynak olarak kullanılabileceği bir kitabın

olmaması onu *The Growth of English Industry and Commerce* ("İngiliz Sanayi ve Ticaretinin Gelişimi") adlı kitabını yazmaya yöneltti. Daha sonraki eklemelerle üç cilde ulaşan kitap, İngiltere'nin iktisat tarihini sistemli bir biçimde inceleyen ilk yapıtlardan biridir.

Cunningham İngiltere'nin milli bir devlet olmasını, 16. ve 18. yy'larda uygulanan merkantilist politikalara bağlamış, bu düşüncesiyle de Marshall ve Rogers gibi döneminin klasik iktisatçılarıyla ters düşmüştür. Merkantilizme olan hayranlığı nedeniyle bu konuda geniş kapsamlı birçok araştırma yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Growth of English Industry and Commerce*, 1882, ("İngiliz Sanayi ve Ticaretinin Gelişimi"); *Christian Opinion on Usury*, 1884, ("Hristiyanlık'ın Tefecilik Konusundaki Düşüncesi"); *Politics and Economics: An Essay on The Nature of the Principles of Political Economy*, 1885, ("Siyaset ve Ekonomi: Ekonomi Politikasının İlkeleri Üzerine Bir Deneme"); *The Rise and Decline of Free Trade Movement*, 1904, ("Serbest Ticaret Hareketinin Yükselişi ve Düşüşü"); *The Progress of Capitalism in England*, 1916, ("İngiltere'de Kapitalizmin Gelişimi").

• **BAKINIZ: A. MARSHALL.**

CURIE, Marie (1867-1934)

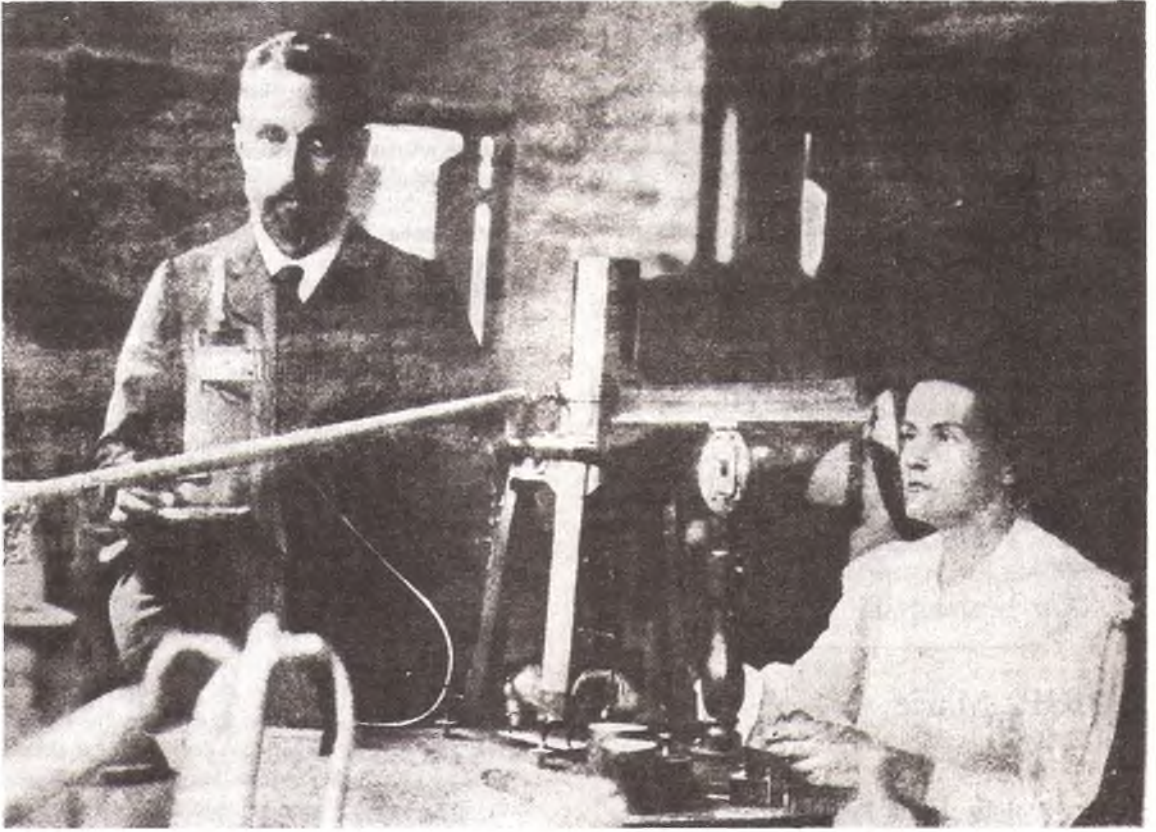
Polonya asıllı Fransız fizik ve kimya bilgini. Kocasını Pierre Curie ile birlikte doğal radyoaktifliği, radyum ve polonyumu keşfetmiş, radyumun tedavi amacıyla kullanılmasına öncülük etmiştir.

7 Kasım 1867'de, Rus işgalindeki Polonya'nın Varşova kentinde doğdu. 4 Temmuz 1934'te Fransa'nın Haute-Savoie idare bölgesindeki Sallanches kasabasında öldü. Evlenerek Fransız uyruğuna geçmeden önceki adıyla Maria Skłodowska, orta halli, aydın bir ailenin çocuğuydu. Bir süre yatılı bir kız okulunun yöneticiliğini yapan annesi, Maria on bir yaşındayken veremden ölüncü, dört kardeşin bakımını bir lisede matematik ve fizik öğretmeni olan babaları üstlendi. Okulun Rus yöneticilerinin uyguladığı baskı ve eğitim programına sık sık karşı çıktığı için müfettiş yardımcılığından alınarak geliri azaltılan, üstelik birikmiş paralarını da yanlış bir yatırım sonucu yitiren babası, ailenin geçimini sağlayabilmek için eve pansiyoner öğrenciler almıştı. Bir yatılı okul havasındaki evlerinde güç, ama mutlu bir çocukluk dönemi yaşayan, babasının her Cumartesi gecesi kendileri için düzenlediği edebiyat söyleşileriyle büyüyen Maria Skłodowska, Rusça öğrenim gördüğü liseyi 1883'te üstün başarıyla ve altın madalya ödülüyle bitirdi. Çocukluğundan beri en belirgin özelliği tükenmek bilmeyen öğrenme isteği ve inanılmaz derecede güçlü belleği idi. Ne çare ki, o dönem Polonyası'nda kadınlara üniversitede öğrenim hakkı tanınmadığından, babasının geliri de yabancı bir ülkedeki öğrenim giderlerini karşılamaya yeterli olmadığından, hemen üniversite öğrenimine başlayamadı. Özel dersler vererek aile bütçesine katkıda bulunurken, bir yandan da

Leh gençlerinin gönüllü öğretmenlerden anatomi, doğabilim ve sosyoloji dersleri aldığı "gezgin üniversite"nin gizli toplantılarına katılarak bilgisini artırıyordu. Daha sonra, tıp öğrenimi için Paris'e giden ablası Bronia'ya para gönderebilmek amacıyla Varşova'dan ve ailesinden ayrılarak, yıllarca varlıklı ailelerin yanında özel öğretmenlik yapan Maria Skłodowska, öğrenimini bitirerek sınıf arkadaşı Polonyalı bir gençle evlenen Bronia'nın çağrısı üzerine 1891'de Paris'e gitti. Yiyecek ve yakacağa ayıracak parası olmadığından çok güç koşullar altında, yoksul bir öğrenci yaşamı sürdürmesine karşın 1893'te Sorbonne'dan fizik lisansını birincilikle almayı başardı. Maddi olanakları tükendiği için, çok istediği matematik öğreniminden vazgeçmek üzereyken, bir arkadaşının girişimiyle karşılıksız bir burs alan ve başka bir yoksul öğrenci yararlanabilsin diye, yıllar sonra kazandığı ilk parayla borcunu ödeyen Maria Skłodowska, 1894'te matematik lisansı sınavını ikincilikle verdi. O yıl Pierre Curie ile tanıştı, bir yıl sonra, 1895 Temmuzunda da evlendiler. Marie ile Pierre Curie'nin evliliği, 1897'de ilk kızları Irène'in, 1904'te ikinci kızları Eve'nin doğumuyla güçlenen mutlu bir beraberliğin olduğu kadar, çağdaş fiziğe çok şey kazandıracak verimli bir işbirliğinin de başlangıcıydı.

Evlendiklerinin ertesi yılı çok parlak bir sınavla yüksek öğretmen okullarında ders verme hakkını kazanan ve 1900'de Sèvres'deki École Normale Supérieure'nün kız öğrencilerine fen dersleri vermeye başlayan Marie Curie, bu eğitim kurumunun ilk kadın öğretmeni olmuştu. Bir yandan da, Pierre Curie'nin Fizik ve Kimya Okulu'ndaki barakadan bozma laboratuvarında sürdürdüğü yoğun araştırmalarla doktorasını hazırlıyordu. Çalışma koşullarının ağırlığına ve geçim güçlüklerine karşın radyoaktifliğin gizlerini çözen iki fizikçi, 1903'te M. Curie'nin *Recherches sur les substances radioactives* ("Radyoaktif Maddeler Üstüne Araştırmalar") adlı doktora tezini savunmasından hemen sonra Londra'daki Royal Society'nin Davy madalyasını aldılar, aynı yılın Nobel Fizik Ödülü'nü de Becquerel ile bölüştüler. 1904'te Marie Curie kocasının Sorbonne'daki kürsüsünde baş asistanlığa getirilmiş, böylece çok daha iyi koşullarda gene birlikte çalışma olanağına kavuşmuşlardı. Ne var ki, Pierre Curie'nin 1906 Nisanı'nda bir trafik kazasında ölmesi Marie Curie'nin yaşama sevincini de, birlikte çalışıp birlikte başarıya umutlarını da alıp götürmüştü. Gene de yılmadı, kocasına verdiği sözü tutarak ailenin ve bilimsel çalışmalarının sorumluluğunu tek başına üstlendi. Bir ay sonra Pierre Curie'nin Sorbonne'daki fizik derslerini vermekle görevlendirilen Marie Curie'nin 5 Kasım 1906'daki ilk dersini yalnız öğrencileri değil, basın, bilim adamları ve Sorbonne'un kürsülerindeki ilk kadın fizikçi görmek isteyen kalabalık bir meraklı topluluğu ilgiyle izledi. Marie Curie, bu tarihi olayın değerlendirmesini yapmaksızın ve görevini devraldığı fizik bilgininin anısından söz etmeksizin, dersine Pierre Curie'nin som tümcesiyle başladı. 1908'de de aynı kürsüde profesörlüğe atanarak, o dönemde dünyanın başka hiçbir üniversitesinin programında yer almayan radyoaktiflik konusundaki derslerini sürdürdü. Ne var ki, Sorbonne'un fizik profesörlüğünü onaylamasına karşın, Fransız Bilimler Akademisi 1911'de, Nobel

◀ **Sorbonne'un ilk kadın profesörü**

Pierre ve Marie Curie

►
**Radyoaktiflik
konusunda
Pierre Curie ile
ortak
çalışmaları**

Kimya Ödülü verileceğinin bildirilmesinden kısa bir süre sonra, Marie Curie'nin üyeliğini özellikle kadın olduğu için iki oy farkla geri çevirdi. 1913'te Varşova'da kendi adına kurulan Radyoaktiflik Araştırma Laboratuvarı'nın açılışını yapan Marie Curie, o tarihten sonra çalışmalarını radyumun tedavi edici özellikleri ve tıptaki uygulamaları üzerinde yoğunlaştırarak 1914'te Paris Radyum Enstitüsü'nün kurulmasını sağladı. I. Dünya Savaşı boyunca da, röntgen araçlarıyla donatılmış ambulanslarla sürekli olarak cepheleri dolaşıp, Fransız ordusunda radyoloji servislerinin örgütlenmesine öncülük etti. 1918'de Paris Radyum Enstitüsü'nün tüm hazırlıkları bitmiş ve yöneticiliğine Marie Curie getirilmişti. Ancak, enstitünün yalnızca 1 gr'lık radyum stoku araştırmaların yürütülmesini ve tedavi uygulamasına geçilmesini geciktiriyordu. 1921'de, Mrs. Meloney adında ABD'li bir kadın gazetecinin önyak olduğu yardım kampanyasında toplanan parayla satın alınmış 1 gr radyumu başkan Warren G. Harding'den törenle devralan Curie, ABD gezisini rahatsızlığı yüzünden tamamlayamadı. Fransa'ya döndü. Polonya'nın bağımsızlığına kavuşmasından sonra, Varşova'da bilimsel araştırma ve kanser tedavisi merkezi olarak bir radyum enstitüsü kurmak en büyük düşü olmuştur. Ablası Bronia'nın başlattığı "Radyum Enstitüsü için bir tuğla satın alın" kampanyasıyla 1925'te enstitünün temelini attı ve gene Mrs. Meloney'in girişimiyle ABD'nin armağanı ikinci 1 gr radyumu 1929'da bu kez başkan Herbert Hoover'dan aldı. 1932'de Varşova Radyum Enstitüsü'nün açılışını yapma mutluluğunu tadan Marie Curie'nin sağlığı giderek bozuluyordu. 1934'te Fran-

sız Alpleri'ndeki Sallanches Sanatoryumu'na verem tanısıyla yatırıldıktan bir süre sonra, yıllardır iç içe yaşadığı radyoaktif ışınların neden olduğu kan kanserinden öldü.

Lippmann'ın Sorbonne'daki laboratuvarında bazı çelik türlerinin mıknatıslanma özelliklerini inceleyerek ilk deneysel araştırmalarına başlayan Marie Curie, Pierre Curie ile evlendikten sonra çalışmalarını kocasının Fizik ve Kimya Okulu'ndaki laboratuvarında sürdürmek için izin almıştı. Doktora tezi için konu ararken, 1896'da Becquerel'in keşfettiği ve aradan iki yıl geçmesine karşın niteliği açıklanamayan uranyum ışıması ilgisini çekti. Becquerel'in deneylerini yineleyerek işe başlayan ve uranyumdan yayılan ışınların havayı iyonlaştırdığını anlayan Marie Curie, bu iyonların yarattığı çok zayıf akımları Pierre Curie'nin buluşu olan piezoelektrik yöntemle ölçüyordu. Bir süre sonra, bu ışımanın uranyumda gözlemlenmiş olmasının yalnızca bir rastlantı olabileceğini düşünmeye başladı ve bilinen tüm elementlerle aynı deneyi uygulamaya girişti. İlk gözlemi, toryumun da aynı özellikleri gösterdiğini, dolayısıyla bu tür ışımanın yalnızca uranyuma özgü olmadığını saptamak oldu. "Radyoaktiflik" adını verdiği bu olguyu bileşiminde uranyum ve toryum bulunan tüm maden filizlerinde araştırırken, bazı uranyum filizlerinin, özellikle uranyum oksit yapısındaki pekkblendin metal uranyumdan daha etkin olduğunu görmek araştırmalarına yeni bir yön vermişti. Bu durumda, incelediği filizlerin bileşiminde, uranyumdan çok daha etkin olan ve o güne değin bilinmeyen yeni bir radyoaktif elementin varlığı söz konusuydu. Bu yeni elementi

pekleblendin bileşiminden ayırıp tanımlayabilmek için gerekli işlemleri, okulun bahçesindeki bir sundurma da çok güç koşullar altında yürüttüler. O aralar Pierre Curie de kristaller üzerindeki araştırmalarına ara verip Marie Curie ile birlikte çalışmaya başlamıştı. 18 Temmuz 1898'de Akademi'ye bildirdikleri ilk buluşları, bizmuta benzeyen ve etkinliği uranyumunkinden dört yüz kat fazla olan bir elementti. Marie Curie'nin anayurdunun anısına saygı olarak "polonyum" adını vermeyi tasarladıkları bu elementin spektroskopik saptaması başarılı olmadı, çünkü ne ellerinde çözümlemeye yetecek kadar pekleblend vardı, ne de bu değerli maden filizinden tonlarca satın almaya Curie'lerin bütçesi elverirdi. Nihayet, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgalindeki Bohemya'nın St.Joachimstahl uranyum madenlerinden işlem artığı bir ton pekleblend, Viyanalı fizikçi E.Suess'in aracılığıyla Curie'lere armağan edildi. Pierre Curie'nin ölümüne değin, aynı kanaldan sağladıkları ve taşıma giderlerini

bile güçlüklerle karşılayabildikleri sekiz ton pekleblend artığını ayırıştırıp çözümleyen iki fizikçi, 1898'in son günlerinde uranyum filizinin bileşiminde polonyumdan başka, kimyasal özellikleri baryumu andıran ikinci bir radyoaktif elementin bulunduğunu Akademi'ye bildirdiler. "Radyum" adını verdikleri bu yeni elementin spektroskopik çözümlemesini Demarçay aynı yıl başardı ama, atom ağırlığını saptamak için dört yıl, metal halindeki arı radyumu elde edebilmek için de daha on iki yıl beklemek gerekecekti. 1900'de Marie Curie, birçok kimyasal işlemden geçirilmesine karşın yok olmayan ve radyoelement arıtıldıkça güçlenen radyoaktifliğin "... maddenin (atomun) temel özelliği" olduğunu ileri sürdü. Daha atomun varlığı kanıtlanmadan, elektronun varlığı ise J.J.Thomson tarafından yeni ortaya atılmışken, atom çekirdeğine ilişkin bir özelliğin gözlemlenip tanımlanması demekti bu.

1902'de, çalışmalarının beşinci yılında Curie'ler, tonlarca pekleblend ayırıştırarak bir gramın onda biri kadar arı radyum klorür elde edebilmişlerdi. Bu örnek üzerinde çalışan Marie Curie, kimyasal tepkime çözümlemeleriyle radyumun atom ağırlığını 225,35 olarak saptadı (sonradan kesinleşen değeri 226'dır). 1910'da Debierne ile birlikte arı radyum metalini ayırmayı başardı ve tedavi amacıyla kullanılacak bu elementin dozunun ve radyoaktiflik derecesinin en duyarlı biçimde ölçülebilmesi için, 21 miligram arı radyum klorürü cam bir tüp içinde Uluslararası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu'na verdi. O güne değin hiçbir bilim adamı iki kez Nobel Ödülü almamışken, 1911'de Marie Curie bu kez kimya dalında ikinci bir Nobel Ödülü kazanıyordu. Aynı yıl sunulan Légion d'honneur nişanını ise, daha önce Pierre Curie'nin yaptığı gibi o da kabul etmedi. Tüm araştırmalarını salt bilim uğruna gerçekleştiren Curie'ler, pek çok ülkede onların bulduğu yöntemlerle çalışan ticari amaçlı radyum arıtma tesisleri kurulmasına ve "Curie tedavisi"nin uygulanmasına karşın, buluşlarından maddi çıkar sağlama düşüncesine ve patent önerilerine hiçbir zaman yanaşmadılar. Einstein'ın "ünün yozlaştıramadığı tek ünlü kişi" diye tanımlayacağı Marie Curie, bilimsel buluşların hiçbir karşılık beklemezsizin insanlığın hizmetine sunulması gerektiğini ölünceye değin inançla savundu.

◀ **Radyumun bulunuşu**

Radyoaktiflik

Doğal radyoaktif çekirdekler, "kararlı" atomlarda bulunmayan bir "enerji fazlası" ile yüklüdür. Doğada "bağlı" olan her şey bu bağlanma için bir enerji tüketeceğinden, çekirdekleri oluşturan nötron ve protonlar da, tüm bağlı fiziksel sistemler (atom, molekül, kristal, vb.) gibi bu bağ enerjisini, Einstein'ın dile getirdiği kütle-enerji eşdeğerliliği uyarınca kendi kütlelerinden verir. Kararlı bir çekirdeğin kütlesi, kendisini oluşturabilecek her türlü parçanın ayrı ayrı kütleleri toplamından her zaman daha küçüktür. Oysa radyoaktif çekirdeklerde, bazı parçalanma biçimlerine göre, çekirdeğin kütlesi parçaların kütlelerinden daha büyüktür. Bu büyüklüğün değeri, Heisenberg'in* "belirsizlik ilkesi"ne göre, radyoaktif çekirdeğin ortalama "yaşam" süresini belirler. Enerji ya da kütle fazlası arttıkça bu süre kısalır. Enerji fazlası (e) ile ortalama "yaşam" (t) arasındaki ilişki, h, Planck'ın eylem sabiti olmak üzere, $e \cdot t = h$ biçimindedir. Enerji fazlası çoğunlukla, çekirdeğin + 2 yüklü alfa ışını (helyum çekirdeği) ya da - 1 yüklü beta ışını (elektron) salmasıyla giderilir. Çoğu kez bu ışınların yanı sıra yüksüz gamma ışını (elektromanyetik dalga kuvantumu) da salan çekirdek, böylece başka bir atomun çekirdeğine dönüşür. Doğada bulunan radyoaktif elementlerin hemen hepsi, birbirlerine dönüşerek kararlı çekirdeklerde son bulan üç "aile"den gelir. ²³⁸U ile başlayan radyum ailesi, ²³⁵U ile başlayan aktinyum ailesi ve ²³³Th ile başlayan toryum ailesi. Her üç ailenin de son üyesi bir kurşun izotopudur. Bir çekirdeğin başka bir çekirdeğe dönüşmesi için gereken ortalama yaşam (yarılanma süresi), bozulan çekirdeğin tanınmasında en güvenilir veridir. Bu nedenle, örneğin bir doğal kaynaktaki radyum miktarı, başlangıçta o kaynaktan ne kadar uranyum bulunduğuna bağlıdır.*

• **YAPITLAR** (başlıca): *Recherches sur les substances radioactives*, 1903, ("Radyoaktif Maddeler Üstüne Araştırmalar"); *Traité de radioactivité*, 2 cilt, 1910, ("Radyoaktiflik Üstüne İnceleme"); *Sur les rayonnements des corps radioactifs*, 1913, ("Radyoaktif Cisimlerin Işıması Üstüne"); *L'isotope et les éléments isotopes*, 1922, ("İzotop ve İzotop Elementler"); *Pierre Curie*, 1924; I. ve F.Joliot-Curie (yay.), *Radioactivité* (ö.s.), 2 cilt, 1935, ("Radyoaktiflik").

• **KAYNAKLAR**: E.Cotton, *Les Curie et la radioactivité*, 1963; E.Curie, *Madame Curie*, 1939, (Türkçe çevirisi 1946); C.Regaud, *Marie Skłodowska Curie*, 1934.

• **BAKINIZ**: BECQUEREL, P.CURIE, EINSTEIN, HEISENBERG, F.ve I.JOLIOT-CURIE, G.LIPPMANN, H.POINCARÉ, RAMSAY, RUTHERFORD, SODDY, J.J.THOMSON.

CURIE, Pierre (1859-1906)

Fransız fizik bilgini. Piezoelektrik olayını, bakışımın fizikteki önemini ve manyetizmanın sıcaklıkla değişme biçimini keşfetmiş, karısı Marie Curie ile birlikte doğal radyoaktiflik olgusunu gözlemlemiştir.

15 Mayıs 1859'da Paris'te doğdu. 19 Nisan 1906'da aynı kentte öldü. Aydın ve özgür düşünceli bir hekimin ikinci oğluydu. Kuralcı ve sistemli çalışmaya uyum sağlayamadığından okula gönderilmedi; önce babasının, sonra bir matematik öğretmenin gözetiminde özel eğitim gördü. On beş yaşındayken Sorbonne Fen Fakültesi'nde öğrenime başladı ve iki yıl içinde lisans diplomasını aldı. Ertesi yıl da Desains'in aynı üniversitedeki ders laboratuvarına asistan oldu. O dönemde, metalürji enstitüsünde kimya asistanı olan ağabeyisi Jacques Curie ile birlikte kristaller üzerindeki ilk araştırmalarına başlayan Pierre Curie, 1882'de, yeni kurulan Paris Belediyesi Fizik ve Kimya Okulu'nda laboratuvar öğretmenliğine kabul edildi. Ağabeyisinin başka bir kente atanması üzerine araştırmalarını tek başına sürdürerek, 1895'te bakışım ve manyetizma konulu doktora tezini hazırladı. O yılın Temmuz ayında da, bir yıl önce tanıştığı, Sorbonne'da fizik ve matematik okumak için Fransa'ya gelmiş Polonyalı bir genç kızla, Marie (Maria) Sklodowska ile evlendi. 1898'de, ilk kızları Irène'in (Irène Joliot-Curie) doğumundan bir yıl sonra Pierre Curie, Sorbonne'da boşalan bir fizik kürsüsüne profesörlük görevi için başvurdu. Böylece, Becquerel ışınlarının niteliğini açıklayabilmek için Fizik Okulu'nun bahçesindeki eski bir barakada karısıyla birlikte sürdürdükleri araştırmaların giderini karşılayabilecek, en önemlisi de daha iyi bir laboratuvara kavuşabileceklerdi. Başvurusu kabul edilmeyen ve Fransa'da daha iyi çalışma koşulları bulmaktan umudunu kesen Pierre Curie, 1900'de Cenevre Üniversitesi'nden gelen fizik profesörlüğü çağrısına uyarak İsviçre'ye gitmek üzereyken, Poincaré'nin önerisiyle Sorbonne'daki F.K.B. (fizik, kimya, biyoloji hazırlık dersleri) öğrencilerine ders vermekle görevlendirildi. Ancak, istedikleri laboratuvar verilmediği için araştırmalarını gene aynı barakada sürdürdüler ve Fizik Okulu'nda 22 yıl boyunca ders veren Pierre Curie, ancak 1904'te, Nobel Fizik Ödülü'nü kazandıktan bir yıl sonra Sorbonne'da kendisi için kurulan kürsüde fizik profesörlüğüne atandı. Aynı yıl, 1902'deki başvurusunu kabul etmeyen Fransız Bilimler Akademisi'ne üye seçildi. 19 Nisan 1906'da, Paris'in işlek caddelerinden birinde bir at arabası altında kalarak öldüğünde henüz 47 yaşındaydı.

İlk araştırmalarına birlikte başlayan Pierre ve Jacques Curie, kristallerin ısıyla elektrikleşme (piezoelektrik) özelliklerini incelerken, bu olgunun kristal yapısındaki bakışım özelliklerinin bozulmasından ileri geldiğini düşünmüşlerdi. Buradan yola çıkarak, başka bir dış etkenin, örneğin basıncın da aynı sonucu doğurabileceğini tasarlayan iki kardeş, "piezoelek-

trik" dedikleri bu olguyu da kısa zamanda gözlemlemeyi başardılar. Daha sonra, böyle bir olayın ters yönde de gelişebileceği önerisini değerlendirerek, elektrik alanı uyguladıkları bir kuvars kristalinde büzülme ve genleşme olduğunu gösterdikten sonra, bu ilkeye dayanan çok duyarlı (10^{-12} amper) bir ölçü aleti yaptılar. Kısa sürede, piezoelektrik olgusu geniş bir uygulama alanı bulmuştu. Günümüzde, sualtında sesle yer saptama yöntemlerinden her tür maddenin akustik özelliklerinin incelenmesine, cisimler içindeki yapı kusurlarının belirlenmesinden mikrofona ve gramofona, tıpta hastalık tanısından elektronik aygıtlarda zaman düzenlemesine varıncaya dek çok çeşitli alanlarda bu yöntemden yararlanılır.

Pierre Curie'nin kristallerde en çok ilgisini çeken konu, kristalli yapılarda görülen bakışım özellikleriydi. Bu özelliklerin yalnızca geometrik bir rastlantı olmadığına inanıyor, fiziksel olaylarda bakışımın önemli bir rol oynadığını düşünüyordu. Deneyel ve kuramsal çalışmalarına ışık tutan bu düşüncelerini, "belirli etkiler belirli sonuçlara yol açtığında, etkilere ilişkin bakışımın bütünüyle sonuçlarda da görülecek, eğer etkide bir bakışimsızlık varsa, aynı olgu zorunlu olarak sonuçta da ortaya çıkacaktır" ilkesiyle özetlenebilecek "Curie bakışım yasaları" ile açıkladı.

Mıknatıslanmaya yönelik araştırmalarında da çeşitli maddelerin çok geniş manyetik alan şiddeti ve sıcaklık aralıklarındaki mıknatıslanmalarını büyük bir duyarlılıkla ölçen Pierre Curie'nin bu çalışmalarından mıknatıslanmanın temel yasaları doğmuştur. Buna göre, her madde temel (atom) yapısı bakımından "diyamanyetik"tir (uygulanan manyetik alanın yönüne karşıt, zayıf bir mıknatıslanma gösterir); atomların topluca ve birbirine yakın olarak bulunduğu katı ya da sıvılarda ise, bu toplaşmanın yapısına bağlı olarak "paramanyetik" (alan yönünde, zayıf mıknatıslanma) ya da "ferromanyetik" (alan yönünde, çok güçlü mıknatıslanma) özellikler ortaya çıkar. Ferromanyetizmanın sıcaklıkla azaldığını, hatta her ferromanyetik madde için belirli bir sıcaklığın ("Curie noktası") üstünde zayıf bir paramanyetizmaya dönüştüğünü, paramanyetizmanın şiddetinin ise mutlak sıcaklıkla ters orantılı olduğunu ilk saptayan da Pierre Curie'dir. Bu olgunun kuramsal açıklamasını öğrencisi Paul Langevin ileriki yıllarda yapacaktır.

Karısı Marie Curie'ye yardım amacıyla "geçici" olarak başladığı radyoaktiflik üzerindeki araştırmalarını ölümüne değin sürdüren Pierre Curie, radyoaktif ışınların ve bu ışınları salan elementlerin çeşitli fiziksel özelliklerini tanımlayarak inceledi. Radyumun radyoaktif dönüşümünden doğan radon gazının havadaki yayılım hızını ve yarılanma süresini (yarı yaşamını), radyumun bozunmasıyla açığa çıkan enerjinin değerini ölçtü. 16 Mart 1903'te, bir gram radyumun saatte 22.500 kalorilik (bir litre suyun sıcaklığını 22,5°C artıracak kadar) ısı enerjisi oluşturduğunu ve bunun alışılmış enerji kaynaklarına göre olağanüstü güçlü olduğunu açıkladı. Böylece ilk kez bir fizikçi, atom (daha doğrusu çekirdek) enerjisine dikkati çekiyordu.

Pierre Curie ayrıca, her radyoaktif elementin yarılanma süresinin değişik olması nedeniyle arkeolojik ve jeolojik zaman belirlemede radyoelementlerden yararlanılabileceğini önerdi. Radyoaktif ışınların

fizyolojik etkilerini kendi vücudunda deneyerek, kanserli uların tedavisinde bu ışıklardan nasıl yararlanılabileceğini araştırdı.

Pierre Curie, deneysel ve kuramsal başarılarının yanı sıra, duyarlı ölçü aletlerinin yapımında da ustaydı; gerek kendi araştırmalarının, gerek Marie Curie ile ortak deneylerinin başarısında bu aletlerin katkısı büyük olmuştur. Lord Kelvin'in elektrometresini çok daha hızlı ölçüm yapacak biçimde geliştirmesi ve bugünkü duyarlı terazilerin öncüsü olan piezoelektrik mikro-tartı'yı tasarlaması bu çalışmalarının birer örneğidir.

İnsanlık hizmetinde karşılıksız kullanılabilmesi için hiçbir buluşunun patentini almayan, kendisine sunulan Légion d'honneur nişanını bilimsel amaçla kurulmamış olduğu gerekçesiyle kabul etmeyen Pierre Curie, ölümünden bir yıl önce, Stockholm'da yaptığı konuşmayı şöyle bitirmişti: "...kötü niyetli ellerde radyum tehlikeli olabilir... insanlık doğanın gizemlerinden yararlanmayı becerebilecek, bunları kendi hizmetine koşabilecek kadar olgun mu bilmiyorum... Ama ben, insanlığın yeni buluşlardan kötülükten çok iyilik yaratacağına, Alfred Nobel gibi inanarlardım".

• KAYNAKLAR: M.Curie, *Pierre Curie*, 1923.

• BAKINIZ: BECQUEREL, M.CURIE, EINSTEIN, F.ve I.JOLIOT-CURIE, KELVIN, P.LANGEVIN, H.PO-INCARE, RUTHERFORD.

CURTIN, John Joseph (1885-1945)

Avustralyalı devlet adamı. 1941-1945 arasında başbakanlık yapmıştır.

8 Ocak 1885'te Victoria Eyaleti'nin Creswick kentinde doğdu, 1 Temmuz 1945'te başkent Canberra'da öldü.

13 yaşında öğrenimini sürdürürken bir yandan da Melbourne kentinde bir matbaada çalışmaya başladı. O yıllarda Avustralya'da bulunan İngiliz sendikacı Tom Mann'dan etkilendi. 1911'de bağlı olduğu sendikanın genel sekreterliğine seçildi. 1911-1916 arasında zorunlu askerliğe karşı olanların toplandığı bir dernekte çalıştı. 1916'da Başbakan William Morris Hughes'in, denizaşırı askerlik görevini zorunlu kılmak istemesi üzerine yaygınlaşan protestolar sırasında bir süre tutuklu kaldı. 1916 sonunda Perth'e giderek 1928'e dek *Westralian Worker* adlı derginin yayın yönetmenliğini yaptı.

1928'de İşçi Partisi'nden federal meclise seçildi. On yıl boyunca hizipleşme nedeniyle zayıflayan partinin birliğini korumaya çalıştı. 1924'te Avustralya delegesi olarak Cenevre'de toplanan Uluslararası Çalışma Konferansı'na katıldı. 1934'te İşçi Partisi başbakanlığına seçildi. Savaşın yaklaştığını görerek, faşizm konusunda net bir çizgiye gelememiş olan partiyi savaş tehlikesine karşı hazırlıklı olmaya çağırırdı. 1939'da Liberal Başbakan Robert Gordon Menzies'in İşçi Partisi'ni savaş dönemi hükümetine ortak etme

çağrısını geri çevirdi. 1940'ta partilerarası Savaş Danışma Konseyi'ne katıldı.

İşçi-Partisi 1941'de meclisteki iki bağımsız milletvekilinin desteğiyle çoğunluğu elde ederek iktidar oldu. Curtin başbakanlığın yanı sıra savunma bakanlığını da üstlendi.

II.Dünya Savaşı'nın başında Avustralya ordusu İngiltere'nin yanında yer alınca Avustralya Kraliyet Hava Yolları İngiltere'nin de savunmasına katıldı. Karada ve denizde müttefik güçlerin yanında savaşan Avustralya ordusu özellikle Kuzey Afrika'da ağır kayıplar verdi. Aralık 1941'de Japonlar Hawai'deki Pearl Harbour limanında ABD donanmasına saldırınca Avustralya da bir tehdit ortamı içine girmiş oldu. Bunun üzerine Avustralya İngiltere ile geleneksel dostluğunu sürdürmekten vazgeçti. Başbakan Curtin bir açıklama yaparak Avustralya'nın ABD desteğine güvendiğini söyledi. Avustralya ordusu Şubat 1942'de Ortadoğu'dan çekildi. Oysa İngiltere başbakanı Churchill, Burma'nın savunmasında Avustralya birliklerinden yararlanmayı umuyordu. Avustralya'nın yardım isteği üzerine General Douglas MacArthur ABD-Avustralya birleşik güçlerinin komutanı olarak Avustralya'ya gitti. Ordu gerektiğinde Japonya'ya saldırmak üzere hazırlandı. Savaşın sonuna dek iki ülke birçok yerde birlikte savaşmışlar.

Curtin, ülkenin tüm kaynaklarını savaş koşullarına göre düzenledi. İzlediği siyaset destek buldu ve 1943 genel seçimlerini kolaylıkla kazandı. İşçi Partisi hem mecliste, hem de senatoda çoğunluğu elde etti. 1943'ten sonra Avustralya'nın işgali olasılığı zayıf-yınca Curtin genel seferberliği kaldırdı ve sivil yaşama geçişin koşullarını hazırlamaya koyuldu. İşçi Partisi hükümeti, toplumsal adaletin sağlanması ve savaşa katılanların sivil yaşama uyum sağlaması yolunda yeni önlemler aldı.

Savaş sırasında geliştirilen yeni teknolojiler birçok sanayi dalına canlılık getirdi, kentlere göç arttı. Ayrıca Avustralya'ya göçü özendirici önlemler alındı.

Savaş sonrasında İngiltere ile bağlar zayıfladı. Ama Avustralya, İngiliz Uluslar Topluluğu üyesi olarak kaldı. Curtin, ABD'yi Pasifik'te güvenliğin korunması için aktif rol oynamaya çağırırdı.

Curtin, Birleşmiş Milletler'in kurulması için de yoğun çaba harcadı. Haziran 1945'te San Francisco'da gerçekleşen ilk büyük toplantıya kalabalık bir delegasyon gönderdi.

• KAYNAKLAR: A.Chester, *John Curtin*, 1943; E.Walker, *The Australian Economy in War and Reconstruction*, 1947.

• BAKINIZ: CHIFLEY.

CURTISS, Glenn Hammond (1878-1930)

ABD'li pilot. Uçak yapımcılığının öncülerindendir.

21 Mayıs 1878'de New York'un Hammondsport kentinde doğdu. 23 Temmuz 1930'da New York Eyaleti'nin Buffalo kentinde öldü. Muhtelif işlerde

çalıştıktan sonra bisiklet ve daha sonra motosiklet yarışçısı olarak büyük başarılar sağlayan Curtiss, her iki aracı geliştiren çalışmalar yaptı. 1906'da kendi yaptığı bir motosikletle girdiği bir yarışta, 20 yıl kırılmayan bir hız rekoruna ulaştı. 1904'ten sonra Curtiss'in yaşamında en önemli yeri havacılık aldı. Önce bir güdümlü balon motoru, daha sonra ABD'nin ilk savaş uçaklarını ve Atlantik Okyanusu'nu aşan ilk uçağı yaptı. I. Dünya Savaşı'ndan önce bir patent hakkı nedeniyle Wright kardeşlerle büyük bir yasal çatışmaya girişti. Ancak savaş sırasında iki firma birleşerek Curtiss-Wright adını aldı ve savaş boyunca ABD, İngiltere ve Rusya'ya savaş uçakları sağladı; Curtiss savaşın sonunda ünlü bir uçak yapımcısı ve zengin bir sanayici olmuştur.

Curtiss havacılık alanına girdiği 1904'te motorunu yaptığı bir güdümlü balonla önemli bir yarış kazandı. Öte yandan 8 Ağustos 1903'te Wright kardeşler Langley'nin geliştirmiş olduğu havadan ağır ilk motorlu uçakla ("Aerodrome") 27 saniye uçarak, 300 m yol almayı başarmışlardı. Ancak, Wright kardeşlerin aynı yılın sonlarına doğru yeni geliştirilen bir havalanma mekanizmasını denemek için yaptıkları iki deney tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Gelişmeleri izleyen, telefonun mucidi Graham Bell havacılıkla ilgilenerek Aerial Experiments Association'ı (Havacılık Deneme Derneği) kurarak bu girişimin başına Curtiss'i getirdi. Curtiss 1908'de bu dernek adına yapılan bir uçakla ABD'nin ilk bir kilometrelik uçuşunu gerçekleştirdi, 1914'te de Aerodrome'un aksaklıklarının düzeltilmesi görevini üstlendi. Gerekli değişiklikleri yaptıktan sonra Aerodrome'a tekerlek yerine şamandra takan Curtiss New York'ta Keuka Gölü üzerinde başarılı uçuşlar yaptı.

Curtiss ABD Deniz Kuvvetleri ile savaş uçakları geliştirme konusunda işbirliği yaptı. Dünyadaki ilk uçaktan bomba atma denemesini 30 Haziran 1910'da bir gemi maketine manevra bombası atarak gerçekleştirdi. Uçak taşıyabilen savaş gemilerinin ve bunları iniş-kalkış pisti olarak kullanılabilecek uçakların yapımı konusunda da çalıştı; tahta bir pistle donatılmış bir kruvazörden uçak havalandırma denemesini 14 Kasım 1910'da, hem iniş hem havalanma denemesini de 18 Ocak 1911'de başarıyla yönetti. 1912'de denize inebilen ve denizden havalanabilen savaş uçağını ABD Deniz Kuvvetleri'ne sundu. Bu başarısından yüreklenerak "Flying Fish" (Uçan Balık) adını verdiği gövdesi deniz teknesi biçiminde yapılmış bir uçak geliştirdi. Sonradan "Flying Boat" (Uçan Gemi) adıyla kullanım alanı bulan uçaklar Flying Fish'ten esinlenerek geliştirilmiştir.

Curtiss havacılık alanındaki bilimsel buluşları kadar I.Dünya Savaşı boyunca 5.000'den fazla savaş uçağı sağlayan bir sanayici olarak da tanınır.

• **KAYNAKLAR:** H.Mingos, *The Birth of an Industry*, 1930; A.Hatch, *Glenn Curtiss; Pioneer of Naval Aviation*, 1942; W.A.Shrader, *Fifty Years of Flight: A Chronicle of the Aviation Industry in America*, 1953; J.B.Rae, *Climb to Greatness: The American Aircraft Industry*, 1968.

• **BAKINIZ:** LANGLEY, O.ve W.WRIGHT.

CURTIUS, Ludwig (1874-1954)

Alman, klasik arkeolog. Hermes'le ilgili önemli araştırmaları vardır.

13 Aralık 1874'te Almanya'nın Augsburg kentinde doğdu, 10 Nisan 1954'te Roma'da öldü. Münih Üniversitesi'nde Furtwangler'in öğrencisi olarak arkeoloji eğitimi yaptı. 1902'de Hermes konusunda doktorasını verdi. Bu çalışması günümüzde bile bu konudaki en önemli araştırma sayılır. 1907'de Münih'de okutmanlık yaptı. 1908'de Erlangen, 1918'de Freiburg ve 1920'de Heidelberg Üniversitelerinde profesör olarak çalıştı. 1928-1937 arasında Roma'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürlüğünde bulundu. Curtius'un ilgi alanı Doğu, Mısır, Yunan ve Roma sanatlarıdır. Antik resim sanatı üstünde çalışmıştır. Bir vazo resminden, İÖ 5.yy sonlarına ait bir duvar frizini yeniden canlandırmayı denemiştir. Çok tartışmalı bir konu olan Pompei duvar resimlerinde dört ayrı üslubun tarihlenmesini yapmış ve Roma sanatında Yunan modellerinin uygulanması konusunda açıklayıcı yorumlar getirmiştir. Resimlerin çözümlemesini yaparak gerçek değerlerini ortaya koymuştur.

Roma sanatındaki portreler üstünde çalışmış, özellikle Roma Cumhuriyet dönemi ve Julius Claudius ailesinin portrelerini tanıtmıştır. Zeus ve Hermes'in idealize edilmiş başlarının tarihçesini ve bu geleneğin, Roma kopyalarına yansımaları çok değişik ve inandırıcı bir biçimde açıklamıştır.

Heidelberg, Göttingen, Münih, Padua ve Stockholm bilim akademilerinin üyesi olmuş, Roma'daki Accademia dei Lincei ve Accademia Pontificia di Archaeologia'ya onur üyesi seçilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Die antike Herme, eine kunstgeschichtliche Studie*, 1903, ("Antik Hermes, Sanat Tarihi Açısından Bir Araştırma"); *Agypten und Vorderasien*, 1923, ("Mısır ve Önasya"); *Die klassische Kunst Griechenlands*, 1928, ("Yunanistan'ın Klasik Sanatı"); *Pentheus*, 1929; *Die Wandmalerei Pompejis, eine Einführung in ihr Verständnis*, 1929, ("Pompei Duvar Resimlerinin Anlaşılması Konusunda Bir Giriş Çalışması"); *Zeus und Hermes, Studien zur Geschichte Ihres Ideals und Seiner Überlieferung*, 1931, ("Zeus ve Hermes İdealinin Tarihi ve Günümüze Gelişi"); *Das antike Rom*, 1944, ("Antik Roma").

• **KAYNAKLAR:** *Deutsche und antike Welt, Lebenserinnerung*, (kendi özgeçmişi), 1950.

CURZON, George Nathaniel (1859-1925)

İngiliz siyaset adamı. I.Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında birkaç kez Dışişleri Bakanlığı yapmıştır.

11 Ocak 1859'da İngiltere'nin Derby kentinde doğdu, 25 Mart 1925'te öldü. 1872-1874 arasında Eton College'da öğrenim gördü. 1878'de Oxford Üniversitesi'ne bağlı Balliol College'a girdi. 1882'de

Oxford Üniversitesi'nden ayrılışını izleyen üç yıl boyunca birçok Akdeniz ülkesini gezdi ve izlenimlerini çeşitli makalelerde dile getirdi. 1885 yılında İngiltere'ye döndükten sonra Lord Salisbury'nin özel sekreteri oldu. 1886'da Salisbury'nin önerisiyle seçimlerde muhafazakâr Toryler'in listesinden Avam Kamarası'na seçildi. 1887'de Salisbury'nin onayıyla parlamentodaki görevlerini bir yana bırakarak Kanada, ABD, Japonya, Çin ve Hindistan'ı içine alan uzun bir geziye çıktı. Özellikle Asya ülkeleriyle ilgilendi ve bu konuda üç kitap yazdı.

Curzon Kasım 1891'de İngiltere'ye döndükten sonra Salisbury hükümetinde Hindistan Dairesi danışmanı oldu. 1895 genel seçimlerinde Muhafazakârlar yeniden iktidara gelince başbakan olan Salisbury aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı'nı da üstlendi, Curzon da Dışişleri Bakan yardımcısı ve Avam Kamarası'nda dışişleri konusunda hükümet sözcüsü oldu.

1898'de Hindistan genel valiliğine atandı. Hindistan'da kaldığı yedi yıl içinde eğitim, güvenlik ve kamu hizmetlerinde yeni düzenlemeler yapmak amacıyla inceleme komisyonları kurdurttu. Vergilerde bazı indirimler sağladı.

Dış ilişkiler konusunda Hindistan'ın sınırlarının korunmasına önem verdi. İlk beş yılın sonunda çalışmalarından hoşnut kalındığı için görev süresi bir dönem daha uzatıldı. Ama Hindistan ordu komutanı Kitchener ile askeri örgütlenme konusunda anlaşmazlığa düştü. Bu anlaşmazlık sürüp giderken Başbakan A.Balfour Kitchener'i destekleyince Curzon görevini bırakmak zorunda kaldı. Curzon, 1905'te İngiltere'ye döndüğünde muhafazakâr Toryler muhalefetteydi. 1915'e dek Lordlar Kamarası üyeliğini sürdüren Curzon aynı zamanda Oxford Üniversitesi'nde rektörlük yaptı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından, Mayıs 1915'te, H.H.Asquith başkanlığında kurulan koalisyon hükümetine katıldı. Aralık 1916'da Asquith'in yerine liberal David Lloyd George başbakan oldu. Lloyd George'un beş kişilik hükümetinde Curzon da yer aldı.

Balfour Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılınca 1922'ye dek süren savaş sonrası koalisyon hükümetinde ve 1922'de kurulan muhafazakâr hükümette Dışişleri Bakanlığı yaptı. 1923'te Başbakan Law hastalık nedeniyle görevinden ayrıldı. Curzon başbakanlık için en güçlü aday olmasına karşın bu göreve Stanley Baldwin atandı. Curzon, Baldwin hükümetinde de Dışişleri Bakanlığı'nı üstlendi. 20 Kasım 1922-4 Şubat 1923 arası birinci dönem Lozan barış görüşmelerine İngiltere temsilcisi olarak katıldı. Başarısız olduğu gerekçesiyle Nisan'da başlayan ikinci dönem görüşmelere H.Rumbold gönderildi.

Baldwin Ocak 1924'te Austin Chamberlain'i Dışişleri Bakanlığı'na getirdi. Curzon Devlet Danışma Meclisi başkanı olarak hükümette kaldı.

• **KAYNAKLAR:** H.G.Nicholson, *Curzon: The Last Phase, 1919-1925*, 1934; Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, 3 cilt, 1928.

• **BAKINIZ:** BALFOUR, KITCHENER, LLOYD GEORGE, R.SALISBURY.

CUSANUS, Nicolaus (1401-1464)

Alman, filozof ve tanrıbilimci. Us ilkelerine dayanarak bilginin kaynağını ve sınırlarını açıklamaya çalışmıştır.

Kues'te doğdu, Umbria'da Todi'de öldü. Hollanda'da bir manastır okulunda ilk öğrenimini bitirdikten sonra 1416'da Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe, 1417-1423 arasında Padova'da Kilise Hukuku, 1425'te Köln'de de tanrıbilim okudu. 1423'te Padova Üniversitesi'nden doktor sanını aldı. 1426'da, rahip olarak Coblenz'de göreve başladı. 1432'de Trier Piskoposluğu'na atanmak isteyen Kont von Manderscheide adına Basel Konseyi'ne gönderildi. Burada baştan ılımlı bir biçimde Konsey yönetiminin yanını tutan Cusanus daha sonra Konsey'in güçsüz kaldığını görünce Papalık'ın yanına geçti ve Vatikan adına birçok önemli görevde bulundu. Doğu ve Batı kiliselerinin birleştirilmesi görüşmelerine katılmak üzere Bizans'a gitti, Floransa Konseyi'nde bu birleşmenin geçici olarak sağlanmasında katkısı oldu. 1448'de Kardinalliğe yükseltildi, 1450'de Brixen Piskoposluğu'na atandı, 1451 ve 1452'de ise Almanya'daki Papalık temsilciliğini üstlendi.

Nicolaus Cusanus'un düşüncesinin temel taşı karşıtların uyumlu bir birlik içinde bağdaştırılması (*coincidentia oppositorum*) idi. Basel Konseyi'ne katıldığı ve *De Concordantia Catholica* adlı kitabını yazdığı zaman Hristiyan Birliği bölünme tehlikesi geçiriyordu ve Cusanus bu birliği korumak kaygısındaydı. Bu amaçla dünya devletleriyle Papalık'ın haklarını ve görevlerini işbirliğine ve güçlerin ayrılığı ilkesine dayanarak bağdaştıran bir çözüm öneriyordu. Daha sonraları Papalık'ın merkezi yönetimini ve üstün erkini savunmaya geçmesinde, söz konusu birliğin ve bağdaşmanın savunulmasında Papalık'ın birleştirici gücünün konseylerin etkisinden daha üstün olacağını anlamasının büyük payı olmuştur. Her iki yanı savunurken de aşırı uçlara varmamış, Kilise ile devletin işbirliğini savunmuştur.

Düşüncesinin temelindeki karşıtları bağdaştırma amacına uygun olarak, Cusanus, Tanrı'yı bütün karşıtları özünde bağdaştıran salt sonsuz biricik varlık (*coincidentia oppositorum*) diye tasarlıyordu. Sonlu varlıkların hepsi karşıt özelliklerin kimini taşımaları, kimilerini taşımamaları ile ayrılırlar, belirginlik kazanırlar. Oysa Tanrı'da bu karşıtlar usun kavrayış gücünü aşan bir biçimde birleşir, bütünleşir. Örneğin, Tanrı'nın en büyük varlık olduğunu öne sürmek ne kadar yerinde ise, onun en küçük varlık olduğunu öne sürmek de o kadar yerinde olacaktır; çünkü sonlu varlıkların tersine Tanrı boyutlardan arınmıştır. Sınırlı boyutları olan nesnelere uygulanabilen niteliklerin

Tanrı kavramı

• **YAPITLAR (başlıca):** *Russia in Central Asia*, 1889, ("Orta Asya'daki Rusya"); *Persia and the Persian Question*, 1892, ("İran ve İran Sorunu"), *Problems of the Far East*, 1894, ("Uzak Doğu'nun Sorunları"); *The Place of India in the Empire*, 1909, ("İmparatorluk İçinde Hindistan'ın Yeri"); *East and West*, 1912, ("Doğu ve Batı"); *British Government in India*, 1925, ("Hindistan'da İngiliz Hükümeti").

ona uygulanması hep usun zorlaması sonucu yapılan yersiz benzetmeler yoluyla olacaktır.

Nicolaus Cusanus da, Aristoteles gibi, insanların özünde bilme isteği olduğunu, bu isteği de düşünme yoluyla gerçekleştirmeye çalıştıklarına inanıyordu. Ancak Cusanus'a göre düşünme, usun bilinen öncüllerden bilinmeyen sonuçlara varmasıdır. Bilinenler ile bilinmeyen arasındaki ayırım, usun aşması gereken bir yoldur. Bu yolun uzunluğu, ne denli çoğalır, düşünmenin verdiği sonuçların güvenilirliği de o denli azalır. Oysa Tanrı sonsuzdur, sonlu olanlarla sonsuz

olan arasında ise hiçbir oran kurulamaz. Sonluların bilgisinden sonsuz olanın bilgisine erebilmek, sonsuz sayıda usavurma adımı gerektirirdi. Bunun gerçekleşmesi ölümlü insanlar için olanaksız olduğundan düşünme yoluyla Tanrı'nın bilgisine varmak da olası değildir. Akıl yürütme yoluyla bu bilgi sürekli olarak artırılabilir, ama sonsuzun sonunu getirmeye olanak bulunmadığına göre tam ve yetkin bilgiye varılamaz. Bundan ötürü gerçek bilgelik, bilginin sınırlarını tanımaktır. Bilginin ve bilgi konusunun özelliklerine göre bilinebilenin sınırlarını ve bilgisizliğin sınırlayıcı

Karşıtların Uzlaşması

Felsefe tarihinde, varlıkların tekdüze olmadığı, gerek nitelikleri gerekse özleri arasında birbirleriyle uzlaşma olanağı bulunmayan karşıtların etkinliklerini sürdürdüğü çok tartışılan bir konudur. Anadolu'da ilk ürünlerini veren doğacı felsefe, karşıtların birer nitelik olmaktan öteye geçmediğini ileri sürmüş, nesnelerdeki yapı değişikliklerinin kurucu öğeler arasında birleşme oranından kaynaklandığı görüşünü savunmuştu. Thales'e* göre, bütün nesneler "su" denen kurucu ilkeden oluşmuştur. "Su"yun katılaşması, gevşemesi sonucu varlıklarda da katı, yumuşak, gevşek, akıcı, sıcak, soğuk, uçucu gibi nitelikler görülür. Thales'ten sonra gelen Herakleitos*, Anaksimenes*, Empedokles* gibi doğacı düşünürlerde de, yalnız kurucu ilkenin (arkhe) değiştiği, nesnelerin oluşmasındaki oranın bir biçim olarak kaldığı görülür. Daba sonraki dönemlerde, özellikle felsefenin Atina'da gelişen dalında, karşıtlar sorunu yeniden gündeme gelmiş, ancak o, us ilkelerinden kaynaklanan bir kavram olarak düşünülmüştür. Sokrates*-Platon*-Aristoteles* üçlüsünde, karşıtlar varlığın özüyle değil de nitelikleriyle bağlantılı sayılmıştır. Bu filozoflarda varlığın özünü oluşturan ilke sorunu yoktur.

Hristiyanlık'ın ortaya çıkışından sonra felsefe yeni bir içerik kazanarak tanrıbilime dönüşmüş, Tanrı-evren-insan ve yaratılış gibi dörtlü bir sorun ağırlık kazanmıştır. Aşağı yukarı bin üç yüz yıl süren bir dönemde tanrıbilim, bütün düşünce kurumlarına egemen olmuş, usun yerine inani, doğacı "oluş" görüşünün yerine "yaratılış"ı, varlığın ilkesi yerine de Tanrı'yı koymuştur. Tanrı tektir, ölümsüzdür, önsüz-sonsuzdur, bütün varlık türlerinin yaratıcısıdır, salt istençtir, salt ustur, salt bilgeliktir, salt uyumdur.

Tanrı'yı, yaratılış olayını, düşünmenin odağı durumuna getiren Yeni-Platonculuk, bütün sorunlara başka bir açıdan bakmış, bütün varlık türlerinin Tanrı özünün dışı vuruşu, görünüş alanına çıkışı (emanatio) olduğunu ileri sürmüştür. Bu akıma göre yalnız Tanrı vardır. Tanrı salt uyum olduğundan, bütün değişiklikler, tür-lülükler, karşıtlıklar onun özünde birliğe ulaşmıştır.

İtalya'da ilk ürünlerini veren Hümanizm akı-

mının ardından insan-evren-Tanrı sorunu yeniden gündeme gelmiş, ancak bu sorunun çözümünde inanın yerini us almıştır. İnana dayanan tanrıbilimin karşısına, inani da usun ışığında görmeyi ilke edinen, felsefe çıkmıştır. Özellikle Hümanizm-Rönesans arası dönemde, deney bilimlerinin gelişmeye başlamasıyla, Tanrı-evren sorunu bir "insan sorunu" olarak görülmüştür. Tanrı yücedir, ölümsüzdür, en etkin varlıktır, yaratıcıdır, en iyidir, en bilgedir, en güzeldir, en erdemlidir. Ancak onun yarattığı söylenen evrende bulunan varlık türlerindeki bu karşıtlıklar, bu çelişkiler, bu tutarsızlıklar nedir? Bu olumsuz durumlar Tanrı'nın özüyle bağdaşmıyor. Bu sorunu tanrıbilim, kendi gelenekçi yönetime göre, çözecek durumda değildir.

Cusanus, tanrıbilimin çözüm bulmakta güçlük çektiği bu sorun karşısında, yeni bir görüş ortaya attı. Ona göre Tanrı bütün varsayımların üstünde bir varlıktır, yetkinliğin, olgunluğun, uyumun, usun, yüceliğin kaynağıdır, eşsizdir. Bu üstün nitelikleri dolayısıyla, evrende çelişki, karşıt, tutarsız gibi görünen bütün olumsuz durumlar, Tanrı varlığında birliğe ulaşmış, uyuma dönüşmüştür. Bu nedenle Tanrı bütün karşıtların yüce bir uyuma dönüştüğü varlıktır (coincidentia oppositorum).

Cusanus'un us ilkelerine, matematiğe dayanarak ileri sürdüğü Tanrı tanımlamaları, sonraki dönemlerde, tanrıbilimin çözmekte güçlük çektiği kimi sorunların felsefe alanına aktarılmasına olanak sağlamıştır. Özellikle 16.yy ortalarından sonra ve 19.yy sonlarına dek gelen süre içinde Bruno*, Descartes*, Leibniz*, Wolff*, Spinoza*, Malebranche*, Kant*, Hegel* gibi çoğu matematikçi olan usçu filozoflar, Tanrı sorununun çözümünde, Cusanus'un da izlediği bu yolda yürümüşlerdir.

Tanrı'nın bütün karşıtların uyuma kavuştuğu bir varlık olarak nitelenmesi İslam düşüncesinin tasavvuf adı verilen bölümünde temel sorundur. Tasavvufa göre Tanrı birdir, önsüz-sonsuzdur, bütün varlıklar onda, o bütün varlıklardadır (varlık birliği). Evrende çelişki, tutarsız, karşıt olarak görülen, nitelenen ne varsa Tanrı özünde uyum içindedir.

etkisini saptamaktır. Cusanus bu yöndeki bilgi öğretisini *De Docta Ignorantia* ("Bilinmeyen Öğretisi Üstüne") adlı kitabında dile getirmiştir.

Ona göre us, incelediği konuların ancak bazı görünümünü kavrayabilir, tümünü hiçbir zaman kavrayamaz; buna bağlı olarak da bilgelik bilginin sınırlı olduğunu bilmektir. Tanrı sonsuzluktur; O, her türlü zıtlığı bağdaştıran bir sonsuzluktur. Bu sonsuzluk us aracılığıyla kavranamaz, ancak sezgi yoluyla kavranabilir. Her bir sonlu varlık da kendi içinde evrenin tümünü ve Tanrı'yı yansıtır; her bir sonlu varlık bir formun özelleşmesi, belirginleşmesidir; bu özelleşme ne denli ileri giderse o varlığın evreni yansıtmaması da o denli sınırlı kalır.

Evren de sonsuzdur, sınırsızdır ve evrende her devinim gözleyene görecedir; evrenin sınırı olmadığına göre merkezi de yoktur. Bu görüşleri savunan Cusanus, Aristoteles-Batlamyus kozmolojisine karşı çıkıyor, yeni dünya görüşüne zemin hazırlıyordu. Din alanında da karşıtlıkların giderilmesinden yana olan düşünür, bütün dinlerde ortak ilkeler olduğunu, bunların tanınıp herkesçe benimsenmesi ile evrensel barışın sağlanabileceğini öne sürer. Buna benzer bir bilgi anlayışının başka yönlerini de yine 1440'ta yayınladığı *De Coniecturis* ("Varsayımlar Üstüne") adlı kitabında anlatır. Usla kavrama da bir bakıma algılamaya, duyularla ayırt etmeye benzer. Us, nesnenin tümünü birden algılayamaz, ancak değişik yönlerinin görünümünü algılayabilir. Örneğin, birinin yüzünü ya önden, ya yandan, ya arkadan görebilir; bunun gibi herhangi bir konunun kavranması da ancak parça parça ve eksik olabilir. Düşünce konularında toplanan karşıtları ayırt etme bundandır. Bu parça parça bilgi bütünü yanlış değildir, ancak hep öbür yönlerin de kavranılmaları ile desteklenmesi gerekir. Böyle kavranması gereken yönler her nesne de sonsuz olduğundan hiçbir nesneyi usun tam ve eksiksiz olarak bilmesi söz konusu değildir. Buna göre konu ne olursa olsun, bilgi her zaman artırılabilir, oysa hiçbir zaman yetkin kılınamaz. Belki bir konu ile ilgili karşıt savların her ikisinin de bölüm bölüm doğru olabilmesi buna bağlıdır. Cusanus, usun bir konu ile ilgili bilgisini hep artırıp buna karşın tam bilgeye varamamasını, bir dairenin içine çizilen çokgenin kenar sayısı istendiği kadar artırılın, alanı içine çizildiği dairenin alanına istendiği kadar yaklaşılın, çokgenin alanının hiçbir zaman daire alanına eşit kılınamayacağı benzetmesine dayanarak anlatmaya çalışmaktadır. Cusanus, bir özdeksel nesne, örneğin bir insan yüzü ile türlü görünüşleri arasındaki bağıntı benzetmesine, Tanrı ile yarattığı sonlu varlıklar arasındaki ilintiyi anlatırken de başvurur. Birbirlerini gören birçok ayna ile dolu bir odada duran bir insan, yüzünün her bir yanını aynı aynada, karşılıklı yansımalar sonucu her aynayı bir arada görerek algılar. Bu görüntülerin her biri yüzün kendisinden biraz başka olabilir. Bunun gibi Tanrı'nın her bir yarattığı, bu arada evrenin tümü de, Tanrı'yı yansıtır, ama hiçbir Tanrı'yla özdeş tutulamaz. Çünkü her birinin varlığı Tanrı'nın varlığının yansımasıdır. Buna göre Tanrı'nın her yanı evrenin en küçük ögesinde bile yansır, evrendeki her şeyin özünde karşıtların bulunması bundandır. Tanrı'da karşıt niteliklerin hepsi biçim olarak, bağdaşmış durumda var-

dır. Sonlu varlıklarda ise karşıtların biri olumlu, biri de olumsuz olarak bulunur.

Buna göre, her varlık Tanrı'nın bir görünümü, evren ise bu görünümünün tümü olduğundan Tanrı'nın açınımdır (*explicatio*). Tanrı her varlıkta tüm sonsuzluğu ile içkindir, ama her varlığı ve evrenin kendisini sonsuzca aşar. Çünkü evrende yapılabilecek düzenlerin ancak biri gerçekleştirilmiştir. Oysa Tanrı salt erktir ve bütün olabilir düzenler onun varlığında toplanmıştır. Bir bakıma Tanrı, yarattığı bu evrenin dürünümdür (*complicatio*), her varlıkta onun varlığı yansır. İnsan yüzü nasıl sonsuz sayıdaki değişik görünümünün kaynağı, bütünleşmesi ise Tanrı da sonlu varlıkların kaynağı ve bütünleşmesidir. Tanrı'nın ve evrenin, insanın sonlu varlığında yansıması düşünme, tasarlama yeteneği olarak gerçekleşir. İnsan düşünce yoluyla Tanrı'yı ve evreni tanır, onunla olan bütünlüğünü kavrar.

Yeni-Platoncu geleneği, Eriugena ve Meister Eckhardt gibi, gizemci felsefecilerin yolunda geliştiren bu bilgi ve varlık öğretisi, Cusanus'un evren tasarımı üzerinde etkili oldu. Böylece, Yer'i değil de Güneş'i merkez sayan bir evren anlayışının doğmasına olanak sağladı. Evren salt sonsuz olan Tanrı'nın açınımdır olduğuna göre sınırlı bir, ya da iç içe birkaç küreden kurulu olamaz. Bu durumda sonsuz merkezinden söz edilemeyeceğine göre evrenin merkezi de yoktur. Daha doğrusu bu merkez, evrenin sonsuz yanlarından her birine göre değişik olduğundan, genel geçerliği kalmaz. Salt yön ve salt devinim için bir merkez saptamak gerektiğinden evrende salt yönler ve salt devinim de yoktur. Bu düşünceler, kesin bir Ayüstü-Ayaltı ayrımı yapan ve salt doğal yönleri benimseyen, Aristotelesçi evren tasarımı kökten karşıydı. Cusanus'a göre evrendeki her şey birbirine göre devinim içindedir. Bu arada Yer de Güneş de devinmektedir. Yer'in devinimini görememek, nehir aşağıgittiklerinden kıyıyı göremeyenlerin, kıyı deviniyor sananların yanılgısı gibidir. Devinimi anlamak için bir başvuru noktası gereklidir. Oysa evrende böyle değişmez noktalar olmadığından, gökbilim alanında edinilebilecek bilgi ancak görecelidir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *De Concordantia Catholica*, 1433-1434, ("Katolik Aleminin Uyuşumu Üstüne"); *De Docta Ignorantia*, 1440, ("Bilinmeyen Öğretisi Üstüne"); *De Coniecturis*, 1440, ("Varsayımlar Üstüne"); *De Deo Abscondito*, 1444, ("Tanımlanamayan Tanrı Üstüne"); *De Quaerendo Deum*, 1445, ("Tanrı Sorunları Üstüne"); *De Genesi*, 1447, ("Oluşumun Kaynağı Üstüne"); *Apologia Docta Ignorantia*, 1449, ("Bilinmeyen Öğretisinin Savunusu"); *Idiotae Libri*, 1450, ("Gelişmemişlerin Kitapları"); *De Visione Dei*, 1453, ("Tanrı Görünümü Üstüne"); *De Posseest*, 1460, ("Erkin Varlığı Üstüne"); *De Venatione Sapientiae*, 1463, ("Bilgilerin Saygınlığı Üstüne"); *De Apice Theoriae*, 1464, ("Kuramların Doruğu Üstüne"); *De Transmutationibus Geometricis*, 1450; ("Geometrik Dönüşümler Üstüne"); *De Mathematicis Complementis*, 1453, ("Genel Matematik Üstüne"); *De Mathematica Perfectione*, 1458, ("Matematik Yetkinlik Üstüne").

• **KAYNAKLAR:** E.Hofmann, *Nicolaus von Cues*, 1947; H.Nupprich, *Nicolaus von Cues, Gespraech Über das Seinkommen* (de Nachwort), 1969; J.Ritter, *Nicolaus von Cues*, 1941; K.H.Volkman-Schluck, *Nicolaus Cusanus*, 1962; E.Zellinger, *Cusanus-Konkordanz*, 1960.

• **BAKINIZ:** ARİSTOTELES, BRUNO, HEGEL, GALILEI, KOPERNİK, LEIBNİZ, SPINOZA, WHITE-HEAD.

◀

Us

Evren anlayışı

CUSHING, Frank Hamilton (1857-1900)

ABD'li etnolog. Zuni kızılderilileri ile ilgili araştırmalarıyla tanınmıştır.

22 Temmuz 1857'de Pennsylvania Eyaleti'nin Erie County ilçesinde doğdu, 10 Nisan 1900'de öldü. Babası doktordu. Üç yaşında iken ailesi Barre Center'a göç etti. 18 yaşında girdiği Cornell Üniversitesi'nde doğa bilim dersleri alırken yazdığı bir makale Smithsonian Kurumu tarafından yayımlandı ve Cushing bu kuruluşta çalışmaya başladı. 1879'da Amerikan Etnoloji Bürosu'na girdi ve ölümüne dek burada çalıştı. 1879-1885 arasında Zuni bölgesinde yaşadı. 1886-1888 arasında Gila vadisinde, 1895'te Florida'da kazılar yaptı.

Zuni kızılderilileri üzerine çok geniş bir bilgiye sahip olan Cushing uzun yıllar beraber yaşadığı bu halkın kabile yaşantısını yakından incelemiştir. Ayrıca, Arizona Eyaleti'ndeki Salt River Valley'de ve Florida Eyaleti'ndeki Key Marco'da, eskiden yaşamış toplumlarla ilgili araştırmalar yapmış, ilkel buluş ve teknikleri kendi hayal gücünü kullanarak belleğinde canlandırmıştır. Örneğin Zuni kızılderililerinin kullandıkları sayıları, sayım işlemindeki bir el becerisine dayanarak açıklamıştır. Çömlek ona göre, sepetçilikle birlikte gelişen bir yan üründür. Cushing Gila harabelerinde iki tür mezar ve sanat yapıtları bulduğu zaman, bunu çağdaş etnologların yaptığı gibi birbirini izleyen iki kültürel dönemin kalıntıları olarak ele almamış fakat toplumun bir yanda özel dini ayinleri olan soylular, öte yanda, bilgisiz çoğunluk olmak üzere iki ayrı gruba ayrılmış olmasının bir göstergesi olarak değerlendirmiştir. Cushing ilkel sanat yapıtlarının nasıl yapıldığını büyük bir ilgiyle araştırmış, sürekli bir pratik sonucu ilkel zanaatları iyice öğrenmiş, el ile yapılan işleri karşılayan yeni kavramlar geliştirmiştir.

Cushing'in Zuni kızılderilileri üzerine çalışmaları büyük ölçüde birbirinden kopuk yazılar biçiminde kalmış, bu konudaki temel monografi daha sonra Matilda C.Stevenson tarafından yazılmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Zuni Fetiches*, 1883, ("Zuni Fetişleri"); *Outlines of Zuni Creation Myths*, 1896, ("Zuni Yaradılış Mitlerinin Anahatları").

CUSHING, Harvey Williams (1869-1939)

ABD'li sinir cerrahisi. Çağdaş sinir cerrahisinin gelişmesindeki büyük katkıları yanında, kendi adıyla anılan "Cushing hastalığı"nı tanımlamıştır.

8 Nisan 1869'da Ohio Eyaleti'nin Cleveland kentinde doğdu. 7 Ekim 1939'da Connecticut Eyaleti'nin New Haven kentinde öldü. Tıp eğitimi 1894'te Yale ve Harvard üniversitelerinde tamamladı.

dıktan sonra Boston'daki Massachusetts General Hospital'da stajını yaptı. İlk asistanlık dönemini, 1896-1900 arasında Johns Hopkins Hastanesi'nde William Halsted'in yanında geçirdi. Genel cerrahiyle ilk kez o yıllarda ilgilenen Cushing 1900'de Avrupa'ya geçti. Bir süre İngiltere'deki çeşitli klinik ve laboratuvarlarda çalıştıktan sonra, Bern'de Theodor Kocher'in yanında, kafa içi basıncı ile atardamarların sistol basıncı arasındaki karşılıklı etkileşim (Cushing fenomeni) üzerinde deneysel araştırmalar yaptı. 1910'da yeniden İngiltere'ye giderek Sherrington'ın antropoitler üzerinde sürdürdüğü beyin kabuğuyla ilgili deneysel araştırmalarına katıldı. O yıl sonunda Johns Hopkins Hastanesi'ne dönerek çalışmalarını sinir cerrahisi üzerine yoğunlaştırmaya başladı. 1902'de, yüzdeki duyu sinirlerinin başlangıcı olan 5. kafa sinirinin ağrılı sendromuna yönelik cerrahi tedavi yöntemlerini tanımladı, beyin ve omurilik ameliyatları sırasında kanamayı azaltacak cerrahi teknikler üzerinde çalıştı. Birkaç ay sonra da beyin tümörlerini çıkarmak üzere ameliyatlar yapmaya başladı. O sıralar bu girişim kimi tıp çevrelerinde "maceracılık" olarak nitelendiriliyordu. Çok yüksek ölüm oranına karşın, Cushing ameliyatlarını sürdürdü. 1910'da General Leonard Wood'a uyguladığı ilk başarılı beyin tümörü ameliyatı Cushing'e büyük bir ün kazandırdıysa da, tümör birkaç yıl içinde yeniden büyüdü ve general ikinci bir ameliyat sırasında öldü.

Cushing 1908'de hipofiz beziyle ilgilenmeye başladı ve hayvanlar üzerinde bir dizi deneyden sonra, beyin tabanında küçük bir kemik yuva içine yerleşmiş olan bu iç salgı bezine yönelik cerrahi yaklaşım yöntemlerini geliştirdi. 1912'de yayımladığı monografide iyi incelenmiş elli olgunun dökümünü yaptı ve hipofiz ön lobunun aşırı çalışması kadar yetersiz çalışmasının da belirli bir klinik tablo ortaya koyduğunu kanıtladı. Ön lobun fazla çalışarak fazla miktarda büyüme hormonu salgılaması, boyun uzamasına, el, ayak, burun gibi uç beden yapılarının aşırı büyümesine, yetersiz çalışması ise bir tür cüceliğe yol açıyordu. 1932'de on iki hasta üzerinde yaptığı değerlendirmeleri yayımladı. Şişmanlık, yüksek kan basıncı, bitkinlik gibi belirtiler gösteren bu hastalarda böbreküstü bezinde büyüme saptanmıştı. Cushing bu klinik tablo ile hipofiz bezi arasındaki ilişkiye dikkati çekti. Sonraki araştırmalar ve iç salgıların ölçülmesiyle ilgili yöntemlerin gelişmesi, bu tür hormonal bozukluklar için daha başka açıklamalar getirmişse de, Cushing'in tanımladığı klinik tablo, bugün de onun adıyla anılan bir sendrom olarak bilinir (Cushing Sendromu).

Cushing'in bundan sonraki yılları, önce Boston'daki Peter Bent Brigham Hastanesi'nde, daha sonra da Yale Üniversitesi'nde sinir cerrahisi tekniklerini geliştirmekle geçti. Büyük bir sabırla sürdürdüğü beyin ameliyatlarıyla, cerrahi riski ve ölüm oranını adım adım azalttı. Çağdaş sinir cerrahisinin babası sayılan Cushing'in çeşitli beyin ırlarının özellikleri, klinik seyirleri ve sınıflandırılmasıyla ilgili çalışmaları bugün bile başvuru temel kaynaklardır. Beyincikle beyin sapı arasındaki köşede yerleşen ve 8.kafa sinirinden kaynaklanan ırlarla ilgili *Tumours of the Nervus Acusticus and the Syndrome of the Cerebello-pontile* adlı monografisi bir nöroloji klasigi olarak

kabul edilir. Cushing'in bilimsel çalışmaları kadar, nöroloji tarihine ilişkin derlemeleri ve yapıtları da büyük önem taşır. William Osler'in yaşamını konu alan *Life of Sir William Osler* 1926'da Pulitzer Ödülü'nü kazanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *A Classification of the Tumours of the Glioma* (P.Bailey ile), 1926, ("Gliom Tümörlerinin Sınıflandırılması"); *Intracranial Tumours*, 1932, ("Kafatası İçi Tümörleri"); *Life of Sir William Osler*, 1925, ("Sir William Osler'in Yaşamı"); *Meningiomas: Their Classification, Regional Behavior, Life History and Surgical End Results*, 1938, ("Menenjiyomlar: Sınıflandırılması, Yerlerine Göre Nitelikleri, Gelişimleri ve Cerrahi Uygulama Sonuçları"); *Tumours Arising from the Blood Vessels of the Brain: Angiomatous Malformations and Hemangioblastomas* (P.Bailey ile), 1928, ("Beynin Kan Damarlarından Kaynaklanan Tümörler: Anjiyoma Benzer Kusurlu Oluşumlar ve Hemanjiyoblastom"); *Tumours of the Nervus Acusticus and the Syndrome of the Cerebello pontile*, 1917, ("İşitme Siniri Tümörleri ve Cerebellopontile Sendromu").

• **KAYNAKLAR:** J.F.Fulton, *Harvey Cushing*, 1946; E.H.Thomson, *Harvey Cushing: Surgeon, Author, Artist*, 1950.

• **BAKINIZ:** ADRIAN, BERGER, SHERRINGTON.

Georges Cuvier

CUVIER, Georges (1769-1832)

Fransız zooloji ve paleontoloji bilgini. Hayvanların sınıflandırılmasına ilişkin önemli çalışmalar yapmış, karşılaştırmalı anatominin ve paleontolojinin temellerini atmıştır.

Georges Léopold Cuvier 23 Ağustos 1769'da, o zamanlar Almanya'daki Württemberg Devleti'nin egemenliği altında olan Montbéliard'da doğdu. 13 Mayıs 1832'de Paris'te öldü. Stuttgart yakınlarındaki Caroline Üniversitesi'nde önce kamu yönetimi, iktisat ve hukuk öğrenimi gördü. Bu okulda aldığı ki mya,

mineraloji, botanik ve zooloji dersleri ile Alman doğa felsefesi okulunun kurucularından Kiemeyer'in yönettiği doğa tarihi derneğindeki çalışmaları Cuvier'nin ilgi alanını belirledi. 1788'de öğrenimini bitirince, Normandiya'da yaşayan soylu bir ailenin yanında özel öğretmenlik yapmaya başlayan Cuvier, bu aileyle birlikte olduğu altı yıl boyunca Fransa'yı dolaşmak, zengin bir kitaplıkla bir botanik bahçesinden yararlanmak olanağı buldu. Yazlarını geçirdiği Normandiya kıyılarında çeşitli deniz hayvanlarını inceleyebiliyor, arkadaşı Pfaff da Kiemeyer'in yayımlanmamış ders notlarını ona ulaştırarak yeni görüşleri izleyebilmesini sağlıyordu.

Bu arada, Paris'te adını duyurabilmek için çalışmalarını Etienne Geoffroy Saint-Hilaire'e yollayan Cuvier, onun çağrısı üzerine 1795'te Paris'e giderek Muséum National d'Histoire Naturelle'de Geoffroy Saint-Hilaire ile birlikte çalışmaya başladı. Bu kuruluşta hayvan anatomisi yardımcı profesörlüğüne getirilen, gerek araştırmaları, gerek dersleriyle kısa sürede başarılı bir doğabilimci olarak tanınan Cuvier 1796'da Institut de France'taki doğabilim derslerini üstlendi. 1799'da da Collège de France'ta doğa tarihi profesörlüğüne atandı. Sonraki yıllarının büyük bir bölümünü araştırmacı, eğitimci ve yönetici olarak geçiren Cuvier 1808'de üniversite konsülü seçildi, 1811'de şövalyelik nişanı aldı. 1814 monarşisiyle Cuvier'nin devlet adamlığının parlak dönemi başladı. Aynı yıl konsüllüğe seçildi ve 1819'dan başlayarak ölümüne değin Devlet Konsülü'nün İçişleri Bölümü'nü yönetti. 1818'de Fransız Akademisi'ne üye oldu, 1819'da baron unvanı, 1824'te de Légion d'Honneur nişanı aldı.

Muséum National d'Histoire Naturelle'in zengin olanaklarından da yararlanarak çok geniş kapsamlı doğabilim çalışmaları yapan Cuvier, ilgisini özellikle üç konuda yoğunlaştırmıştır: yumuşakçaların yapısal özellikleri ve sınıflandırılması, balıkların karşılaştırmalı anatomisi, memeli ve sürüngen fosilleriyle bu türün yaşayan örneklerinin incelenmesi, 1797'de yayımladığı *Tableau élémentaire de l'histoire naturelle des animaux* ("Hayvanların Temel Doğa Tarihi Tablosu") ve ilk iki cildini Dumeril, son üç cildini Duverney ile birlikte hazırladığı *Leçons d'anatomie comparée* den ("Karşılaştırmalı Anatomi Dersleri") sonra Latreille ile birlikte tamamladığı *Le règne animal* ("Hayvanlar Alemi") adlı yapıtla zoolojiye temel bir başvuru kitabı kazandırdı. Bu yapıtta, asıl uğraşı alanı olan sınıflandırma konusunu ele alan Cuvier, sinir sistemi yapılarından yola çıkarak hayvanları omurgalılar, yumuşakçalar, ışınılılar, solucan ve böcekler olarak dört sınıfa ayırdı.

Cuvier'nin tüm çalışmalarının sonucunda vardığı görüş, doğanın belirli bir düzen ve uyum içinde olduğudur. Canlıların bulundukları ortama uygun bir yapıya sahip olduklarını, bir organizmanın her parçasının öteki parçalarla zorunlu ilişkiler içinde bulunduğunu gördü. Buradan yola çıkarak, türlerin de işlevsel ve yapısal olarak uyumlu bir bütün oluşturdıkları sonucuna vardı. Cuvier, bu konudaki görüşlerini iki yasayla özetlemiştir: organizmadaki tüm değişikliklerin kend'i aralarında bağlantılı ve uyumlu olduğunu, bazı organların ise organizmanın bütünü üzerinde kesin bir etkiye sahip olduğunu belirten "organların

Hayvanların
sınıflandırılması

Evrim
Kuramına
tepkisi

bağımlılığı yasası" ile canlılardaki kimi niteliklerin birbirine benzemesine karşın kimi niteliklerin hiç benzemediğini öne süren "karşılıklı bağıntı yasası".

Omurgalı canlı fosilleri üzerinde yaptığı incelemelerle, önceleri, balıklardan memelilere dek uzanan sürekli bir gelişme zincirinin varlığına inanan Cuvier, sonradan bu olgunun evrimsel bir süreç olduğunu yadsıyarak, belki de dinsel ve siyasal inançlarının etkisiyle Lamarck ve Geoffroy Saint-Hilaire'in savundukları evrimci görüşe şiddetle karşı çıktı. Türlerin, kendilerinden önce yaşamış başka türden canlıların evrimiyle ortaya çıkmasının söz konusu olmadığını, hepsinin birlikte yaratıldığını, benzerliklerin ya da değişikliklerin içinde bulundukları yaşam koşullarının gereği olduğunu ve bu yaşam koşullarını değiştirebilecek güçteki doğa olayları sonucunda bazı türlerin ortadan kalktığını savundu.

Zengin araştırma ve incelemeleriyle doğabiliminin gelişmesine büyük katkıda bulunan Cuvier, özellikle fosiller üzerindeki çalışmaları ve organlar arasındaki işlevsel ve yapısal uyumluluğu açığa çıkaran araştırmalarıyla, karşı çıktığı evrimci kurama gene de çok değerli veriler sağlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tableau élémentaire de l'histoire naturelle des animaux*, 1797, ("Hayvanların Temel Doğa Tarihi Tablosu"); *Leçons d'anatomie comparée*, 5 cilt, 1799-1805, ("Karşılaştırmalı Anatomi Dersleri"); *Le règne animal*, 1816, ("Hayvanlar Alemi"); *Histoire naturelle des poissons*, 9 cilt, 1828-1832, ("Balıkların Doğa Tarihi").

• **KAYNAKLAR:** W. Coleman, *Georges Cuvier, Zoologist*, 1964; G.L.Duverney, *Notice historique sur les ouvrages et la vie de M. le Baron Cuvier*, 1833; C.L.Laurillard, *Eloge de M. le Baron Cuvier*, 1833.

• **BAKINIZ:** L.AGASSIZ, BONNET, BUFFON, DARWIN, GEOFFROY SAINT-HILAIRE, LAMARCK, LINNAEUS.

CUZA, Alexandr Ion
(1820-1873)

Rumen devlet adamı. Birleşik Romanya'nın ilk prensidir. Geniş kapsamlı bir tarım reformu yapmıştır.

20 Mart 1820'de Huşi'de doğdu, 15 Mayıs 1873'te Heidelberg'de öldü. Toprak sahibi eski bir Boğdanlı ailenin oğludur. Paris, Pavia ve Bolonya'da öğrenim gördükten sonra ülkesine döndü. 1848'de Romanya'da başgösteren devrimci hareketlere katıldı. 1858'de Divan olarak adlandırılan Boğdan Meclisi'ne delege seçildi ve kısa zamanda adını duyurdu. Ocak 1859'da Boğdan, bir sonraki ay da Eflak prensi olunca, Cuza'nın kişiliğinde Romanya'da birlik gerçekleşmiş oldu. Romanya'nın birliği 23 Aralık 1861'de karara bağlanarak kesinleşti. Osmanlı Devleti, Cuza'yı Tuna Beylikleri'nin yöneticisi olarak tanıdı. Cuza bu tarihten 1866'ya dek Romanya Prensi olarak ülkesini yönetti.

Cuza, prens unvanını aldıktan sonra, ülkesini çağdaş düzeye ulaştırmak amacıyla bir dizi reforma girişti. İlk seçim yasalarını ve yasama sistemini

değiştirdi. III.Napoléon yasalarını benimseyerek, halk oylamasına dayanan bir sistemi geliştirdi. 1864'te eşit ve genel oy hakkını tanıdı. Ardından eğitim reformlarını başlattı, zorunlu ve parasız ilköğretimi gerçekleştirdi. İki yeni üniversite kurdu ve yoksul gençlere burs olanakları sağladı. Cuza bu reformların yanı sıra ülke içindeki ulaşım ağını genişleterek daha da geliştirdi.

Cuza 1863'te Eflak ve Boğdan'daki manastırların elinde bulunan geniş toprakları kamulaştırdı. Ertesi yıl Michail Kogalniceanu ile birlikte geniş kapsamlı bir toprak reformunu uygulamaya başladı. Bu reformla, köylüler üstünde çalışıp işledikleri küçük toprak parçalarının gerçek sahibi oldular, angarya ve aşar gibi feodal yükümlülüklerden kurtuldular. Ancak, bu uygulamaya, kısa zamanda, büyük toprak sahipleri ile kimi orta sınıf mensupları karşı çıktılar. Cuza 1866'da düzenlenen bir suikastle yönetimden uzaklaştırılınca Romanya'dan ayrıldı ve yaşamının kalan yıllarını sürgünde geçirdi.

• **BAKINIZ:** CAROL I.

CÜNEYD, Şeyh
(? - 1460)

Safeviye tarikatı şeyhi. Siyasal amaçlı tarikattan bir devlet kurmak istemiştir.

Şeyh Cüneyd'in doğum yılı bilinmiyor. 4 Mart 1460'ta Kafkasya'da, Karasu vadisinde öldü. Safeviye tarikatının kurucusu Safiyyeddin Erdebili'nin torunlarından Şeyh Şah diye anılan Şeyh İbrahim'in büyük oğlu, Şah İsmail'in dedesidir. Soyunu yedinci İmam Musa Kazım'a, sonra da Hz. Ali'ye kadar çıkaranlar vardır.

1447'de İbrahim ölünce, müridlerinin isteğiyle yerine kardeşi Cafer'i şeyh seçtiler. Bunun üzerine Cüneyd Şiilik ve Rafiziliği yaymaya başladı, amcası Cafer'le de arası açıldı. Babasının müridlerinden bir bölümünü yanına alarak Erdebil'den ayrıldı. Osmanlı topraklarına gelince müridlerinden birisiyle II. Murad'a bir *Kuran*, seccade, tesbih gönderdi. İbadet edebilmek için Kurtbeli'nde oturmasına izin verilmesini istedi. II.Murad davranışlarından kuşkulanıp, kendisiyle dervişlerine armağanlar vererek isteğini geri çevirdi. Bunun üzerine Cüneyd Osmanlılar'a bağlı olmayan Anadolu beyliklerinden, Karaman'a gitti. Konya'da Sadreddin Konevi tekkesine konuk oldu. Tekkenin şeyhiyle yaptığı din tartışmalarında, aşırı Şii görüşü ortaya çıkınca korkup Konya'dan kaçtı. Toros dağlarında yaşayan Varsak Türkleri arasında özellikle göçebe ve köylülere düşüncelerini yaymaya çalıştı.

Memluk Sultanı Çakmak'ın egemenliği altında bulunan Suriye'ye geçti. Cebeli Arus'da İbn Bilal'den, Haçlılar'dan kalma yıkık kaleyi kiraladı. Kaleyi onarıp tekke olarak kullandı. Suriye, Irak, Osmanlı ülkelerinden birçok derviş Cüneyd'in çevresinde toplandı. Bunlar arasında Şeyh Bedreddin'in eski derviş-

leri de vardı. Şii görüşleri yayması nedeniyle Halep Mevlevi şeyhinin şikâyeti üzerine Sultan Çakmak, Cüneyd'in üzerine asker yolladı. Çıkan savaşta Cüneyd'in 70 adamı öldü, kalanları dağıldı. Güçlülük Karadeniz kıyısına, Canik'e vardı.

Samsun'da kendine yandaş toplamaya çalıştı. Trabzon İmparatorluğu'nu ele geçirerek bağımsız bir devlet kurmayı tasarladı. Topladığı silahlı adamlarıyla 1456'da Trabzon topraklarına akın etti. Savaşta Trabzon prenslerinden Alexandre ile çocuklarını öldürdü. İmparator İonnis IV. Komnenos'u güç durumda bıraktı. II.Mehmed'in Hızır Bey komutasında ordu göndermesiyle Cüneyd buradan ayrılarak Diyarbekr'e gitti.

Diyarbekr'de Uzun Hasan'ın konuğu olarak üç yıl kaldı. Uzun Hasan, rakibi, Karakoyunlu Cihanşah'a karşı Cüneyd'den yararlanmayı düşündü. Ona 1458'de kızkardeşi Hatice Begüm'ü verdi. Cüneyd'in dervişleri değişik bölgelerde çalıştılar. Müridleri çoğaldıkça her yana "halife" denen vekiller gönderdi. Silahlı bir dervişler ordusu kurdu.

Devlet kurmayı hiçbir zaman aklından çıkarmayan Cüneyd, 1459'da karısını Diyarbekr'de bırakıp, baba ocağı, Erdebil'e gitti. Amcası Şeyh Cafer, Cihanşah'a başvurarak, Cüneyd'i ikinci kez Erdebil'den sürdü.

Cüneyd, silahlı müridleriyle, Gürcistan'a ve Çerkezler'e saldırdı. Köyleri yağma etti. Kafkas dağlarından inerek Karabağ'da kışladı. Çerkezler'den vergi alan Şirvanşah bu olaydan sonra Cüneyd'in üzerine yürüdü. Cüneyd kaçmak istedi. Karasu vadisinde çevrildi, yapılan savaşta öldü. Cesedini müridleri Kuruyal'a götürüp gömdüler. Daha sonra, Şah İsmail buraya görkemli bir türbe yaptırdı.

Cüneyd'in Anadolu'daki müridleri ölümüne inanmadılar. Tokat'ta ortaya çıkan, Cüneyd'e benzeyen bir şeyhin çevresinde toplandılar. Şeyh yakalanarak İstanbul'a götürüldü. Aslı olmadığı, Celaliye tarikatının başı, Celal olduğu anlaşıncaya geri gönderildi.

Türkler'in kurduğu Safeviyye tarikati, Hoca Ali'ye gelinceye dek bütünüyle Sünni bir tarikatti. Onun zamanında Şii nitelik aldı. Cüneyd de tarikati büsbütün siyasal amaçlar taşıyan bir kuruluş durumuna getirdi.

Çağlarının toplumsal ve siyasal yaşamında önemli etkileri olan Safeviler, güçlü bir egemenlik kurmak için yüzyıllar boyunca çarpışmak zorunda kalmışlardır. Safevi Devleti'ni de ancak Şah İsmail gerçekleştirmiştir.

• **KAYNAKLAR:** Âşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 1914; E.G.Browne, *A History of Persian Literature*, IV, 1924; W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 1948; Mirza Abbasî, "Safevilerin Kökenine Dair", *Belleten*, (158), 1976.

• **BAKINIZ:** MURAD II, ŞAH İSMAİL, UZUN HASAN.

CÜNEYD BAĞDADI

(? - 910)

Arap, mutasavvıf. Bağdat Tasavvuf Okulu'na bağlıdır. Tasavvufta Şeriat'ın temel olduğunu savunmuştur.

Ebü'l-Kasım b.Muhammed b. el-Cüneyd el-Hazzaz el-Kavariri, Bağdat'ta doğdu ve orada öldü. Doğum yılı bilinmiyor. Ataları ticaret amacıyla İran'ın Nihavend kasabasından gelip Bağdat'a yerleşmiştir. Cüneyd, "hazzaz" lakabından anlaşıldığına göre, önceleri, ipek tüccarı imiş, sonradan kendini tasavvufa vermiş.

Cüneyd'in yetişmesinde başlıca etken dayısı mutasavvıf Serîü's-Sakati'dir. Cüneyd dayısının evinde düzenlenen toplantılarda Haris el-Muhasibi ile Cafer el-Haddad'ın konuşmalarından yararlandı. İmam Şafî'nin öğrencisi, Ebu Sevr ve Hasan b. Erefe'den fıkıh okudu. Yirmi yaşında Ebu Sevr'in önünde yapılan sınavda fetva verdi.

Cüneyd'in evi Bağdatlı ve başka kentlerden gelen sufilerin toplanma yeri idi. İpek tüccarlığından edindiği söylenen büyük geliriyle hem geçimini sağlar hem de birçok fakir sufiye yardımda bulunurdu. Bu arada "Tanrı aşkı" konusunda yoğunlaşan düşüncelerini çevresinde toplananlara yayar.

Gulam Halil, "Tanrı aşkı" görüşüne karşı çıktığından, halife üzerine yaptığı baskıyla Cüneyd ve yandaşları hakkında kovuşturma açtırdı.

Cüneyd, Şeriat'ın temel olduğuna ve Şeriat ilkelelerini tümüyle yerine getirmeden tasavvuf yoluna girilemeyeceğine inanır. Ona göre tasavvufun tanımı, arada hiçbir bağ olmadan, Tanrı ile bir olmaktır. Yaşadığı dönemde tevhid (Tanrı'nın birliği) sorunu bütün akımlar ve özellikle Mutezile akımı arasında tartışılan bir konuydu. Mutezile tevhidi akıl yoluyla bulmaya çalışırken, sufiler onun his ve ilham yoluyla bulunabileceğine inanıyorlardı.

Cüneyd'in savunduğu düşünceye göre, Tanrı aklıla kavranamaz, akıl ancak sonlu olan nesneleri algılayabilir. Tanrı ise sonsuzdur, aklın kavrayış gücünü aşar. Öte yandan Tanrı "madde" olmadığından, mantık yoluyla da bilinemez. Akıl tanrısal ışıkla aydınlandığı zaman, Tanrı'yı kavrama olanağı doğar, bu da kişinin özünü Tanrı'ya vermesiyle olabilir.

Cüneyd'in de bağlı bulunduğu Bağdat Tasavvuf Okulu'nun ilk kurucuları Serîü's-Sakati ve Haris el-Muhasibi'dir. Okulun ilgilendiği ana konu tevhiddir. Bu nedenle bu okula Erbabü't-Tevhid denirdi. Okul, tevhid ile ilgili bilgileri ileri boyutlara varıncı sistemleştirdi. Bunu gizli bir yöntemle öğretti. Bu okula bağlı olanlara göre, kendilerinde bulunan bilgi sırdır. Bu sırrın yayılmasını önlemek için aralarında oluşturdukları özel simgesel kavramlarla yazmışlardır.

Cüneyd'in tanınmış öğrencileri arasında, fıkıh bilgini Cüeyrî, ünlü sufi Şibli, hadis bilgini Basralı İbnü'l-Arabî ve düşüncelerinden ötürü öldürülen Hallac-ı Mansur sayılabilir.

En önemli yapıtı *Resa'il* (Mektuplar), *Devâ'ül-Fena*, *R isale fi's-Sıbr*, *Kitabü'l-Fena*, *Kitabü'l-Misak*,

Kitab fi'l-Uluhiyye, Kitabü'l-Fahr, Kitabü'l-Tevhid, Adabü'l-Müftekir İla'llah adlı kitapçıklardan oluşur. Bunların bir bölümü dostlarına, müridlerine ve şeyhlere yazdığı mektupları, bir bölümü de simgesel kavramlarla anlattığı tasavvuf konularını içerir.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Resa'il*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümü No.1374); *Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı Eserleri ve Mektupları*, (ö.s.), Süleyman Ateş (çev.), 1969.
- **KAYNAKLAR**: Molla Cami, *Nefabatü'l-Üns Tercümesi*, 1872; R.A.Nicholson, *The Origin and Development of Sufism*, 1906, M.Smith, *An Early Mystic of Baghdad*, 1935.
- **BAKINIZ**: ATTAR, CELÂLEDDİN RÜMÎ, HAL-LAC-I MANSUR.

CÜRCANÎ (1340-1413)

İranlı düşünür. Bilginin bir bilinç ürünü olduğu görüşünü savunarak İslam düşüncesine bir yenilik getirmiştir.

► **Bilimsel Bilgi ve Kuşku**

Esterabad yakınlarında, Cürcan'da doğdu, Şiraz'da öldü. Gerçek adı Ali b.Muhammed el-Seyyid el-Şerîftir. İlköğrenimini doğduğu yerde, ailesinin yakını olan bilginlerden gördükten sonra Herat, Kirman, Anadolu gibi yerleri kapsayan geniş bir geziye çıktı. Karaman'da, çağın ünlü bilginini Molla Fenârî ile görüştüğünden sonra Mısır'a gitti. Orada Simavnaî Bedreddin, Ahmedî, Hacı Paşa gibi, sonradan Anadolu'da büyük ün kazanan kimselerle arkadaş oldu, birlikte öğrenim gördü. Sonra Şiraz'a döndü, uzun süre medreselerde İslam bilimleri, felsefe ve mantık okuttu. Şiraz'ın Timur'un eline geçmesi üzerine Semerkand'a gitti, ünlü İslam bilginini Taftazani ile uzun süren tartışmalara girişti, Timur'un ölümünden sonra Şiraz'a döndü.

Cürcanî'nin felsefeye yaklaşımı İslam bilimleri yoluyla olmuştur. Önce, çağının öğrenim geleneğine uyarak, tefsir, kelam, hadis, tasavvuf ve fıkıh okudu, sonra kendini felsefeye verdi. Kendinden önce gelen bütün İslam filozoflarının yapıtlarını inceledi, özellikle Fahreddin Razi'nin görüşleri üzerinde durdu. Cürcanî kendi düşüncelerini, başkalarının görüşlerini eleştirerek ortaya koymuştur. Uyguladığı yöntem, İslam düşüncesinde yeni sayılan bir içerik taşıdı. Bu yönetime göre, önce karşı çıkılan görüş eleştirilir, ayrıntılarına inilerek çözümlenir, sonra yeni bir düşünce ileri sürülerek önerilen çözüm biçimi ortaya konur. Görüşlerinin toplandığı *Tarifat* adlı yapıtı eleştiri-çözüm ikilisine dayanan bir çalışma yönteminin ürünüdür. Bu yapıtta, bütün çalışmaların in bilgi üzerinde yoğunlaştığı, bilginin doğruluğu, kaynağı konusunda kendine göre tanımlar ileri sürdüğü görülür. Eleştiri bir tutumla incelediği düşünürlerle arasında kelamcılar önemli bir yer tutar. Cürcanî için bir konuyu incelemek onu bölümlere ayırmak demektir. Bu bölümler arasında, anlam ve içerik bakımından bütünlük varsa, filozofun ileri sürdüğü görüş tutarlı-

dır. Bir bölümle öteki arasında bağlantı kurabilmek için, bir ara bölüm bulma gereğiyle karşı karşıya gelinirse, düşüncede tutarlılık yoktur.

Cürcanî'ye göre tümelin bilgisine ancak tikelin bilgisiyle varılabilir. Kişi kendi varlığını bilmekle tikellik bilgisini kazanmış olur. Bu bilgi türünde tasarım geçerli değildir. Bilginin sağlanmasında başlıca odak bilinçtir. Birey kendini ancak bilinç ışığında bilebilir. Bilinçle elde edilen tikelin bilgisi tümelin bilgisine, Tanrı varlığıyla ilgili bilgiye ulaşmada gerekli ilk aşamadır. Bu iki bilgi türü, özleri bakımından, birbirinden ayrıdır. Tanrı varlığıyla ilgili bilgi aşkındır, kesindir. Bilginin, sonradan kazanıldığını ileri sürmek de doğru değildir. Bilginin tanımlanması, onun sonradan kazanılmadığını, bilgiyi oluşturan öğelerin, kişide, daha önceden varolduğunu göstermektedir. Sonradan kazanılan bilgiyi kendi kendisiyle tanımlama olanağı yoktur. Bir nesne kendi kendini tanımlayamadığı gibi, kendi kendinin tanımı da olamaz. Tanımlamada, tanımlayıcı öğenin önceden var olması gerekir.

Bilimsel bilginin oluşmasında iki ayrı yol vardır. Biri bölümleme, öteki örneklendirmedir. Bölümlemeye nesneler karşıtlarıyla birlikte düşünülür, en ince ayrıntılarına varan bir ayrıştırmaya gidilir. Bu karşıtlar da, genellikle, kesin (mutlak), uygun, açık gibi üç türdür. Bilimin kesin olması onun "sani"dan, uygun olması "çelişiklik"ten, açık olması da "kuşku" ve "öykünme"den arınmasını sağlar. Örneklendirme ise bilimi özdeş olduğu nesneyle birlikte düşündürür. Cürcanî'ye göre bu iki yöntemin geçerli olabilmesi bilimi bilim olmayandan (ilmi gayrından) ayırtmaya bağlıdır. Bilim, bir nesneyi "kendi olmayandan ayırtma" anlamına geldiğine göre, bilimsel bilgi edinmek de "ayırıştırmak"tır. Ayırıştırma yapılamayan bir konuda nesnenin bilgisini edinme olanağı da yoktur.

Cürcanî, bilginin ve ona dayanan yargının kesinliği konusunda "olanak" kavramını ileri sürer. Ona göre "olanaksız"ın da bilgisi vardır. Olanak ya da olanaksız bir "nesne" değildir, ancak bilinebilir. Kişi "olanaksız olan"ın özünü bilmese bile neyin olanaksız olduğunu bilebilir. Bunu bir yargıya dönüştürerek açıklayabilir. Bu yargının çelişkidenden uzak kalması, açık seçik olması gerekir.

Cürcanî bilginin sağlanmasında, bir anlık işlemi olarak tasarıma önem verir. Ona göre tasarımda doğru-yanlış ikilisini arama gereği yoktur, "tasarımlar birbiriyle çelişmez, tasarım tasarlanan nesneye uygundur, bütün uygunsuz durumlar yargılardadır." Bu nedenle kuşku bilimle bağdaşmaz, bilim kesin ve gerçek olduğundan kuşkuyu dışlar. Öte yandan tasarımın kendinde kuşku aramanın da gereği yoktur. Anlakta tasarlanan, belli bir diziyeye göre düzenlenen görüntüler değil özlerdir. Böylece oluşan tasarımlar tek tek nesneleri yansıtır. Bunların belli bir düzene göre birleştirilmesi ise tümelin tasarımını verir.

Cürcanî tasarlama işlemiyle öz (mahiyet) adını verdiği varlığı bağlantılı görür. Ona göre, anlakta tasarlanan bir nesne "bütün" değil parçadır. Her tasarım bir "parça"yı yansıtır. Parçanın bir görünen, bir de görünmesini sağlayan "biçim"i vardır. Bu iki biçim birbirini gerektirir, biri olmadan öteki olamaz. İki biçimin birleşmesi parça da denebilen özü oluşturu-

► **Tasarım ve Nesne**

► **Bölümleme ve Tanım**

rum. Bu durumda nesne ya da "parça" özden öncedir. Kavrayış gücü, us gibi yetiler önceden vardır, bilgiyi oluşturan ilkeler de, bu yetilerde önceden bulunur. Önceden varolan bu yetiler aracılığıyla sonradan kazanılan izlenimlerin toplamından ortaya çıkan bütün "tasarım" parçaların toplamından oluşan da özdür. Özlerin sayısı bilinmez. Cürcanî öze ilgili değişik tanımlar öne sürmüştür. Bu tanımların değişikliği, incelediği ve eleştirdiği filozofların görüşlerine verdiği karşılıklar yüzündendir. Nitekim Razi'nin görüşlerini eleştirirken "özü kimi parçalarla da tanımlama olanağı vardır" demektedir. Cürcanî doğruluk kavramı konusunda bilgi sorununa dayanır. Ona göre bilginin doğruluğu bir bilinç olayıdır. Nesneler, duyular yoluyla, bilinçte birtakım izler bırakır. Bu izler bilincin akışı içinde yer alır. İşte, bilgi bakımından, doğruluk bu nesnelerin bilinçte bıraktığı izlerle ilgili olarak, gene bilincin verdiği yargı ile ortaya çıkar. Dolayısıyla doğruluk bilincin nesne ile ilgili yargısına bağlıdır. Cürcanî'ye göre, böyle bir yargının verilmesinde zamanın da göz önünde bulundurulması gerekir. Bu nedenle geçmişte ortaya atılan bir yargı ile bugün ve yarın verilecek bir yargı arasında uygunluk gereklidir. Bu uygunluğun sağlanmasında üç türlü tanım biçimi vardır: Nesne ile tanım, özne ile tanım, özne ve nesne ile tanım. Birinci tanımda "bilinemez" olanın bilinebilir durumda bulunması gereklidir. İkinci tanımda, nesnenin "bilinmesinden önce" bilinmesi koşulu geçerlidir. Bu durumda nesne, yapılan tanımıyla değil, tanımdan önce

bilinmeli, tanım nesnenin bilinmesinden yola çıkılarak yapılmalıdır. Üçüncü tanımda ise özne ile nesne arasındaki uygunluğun, zamanla değişmemesi, olduğu gibi kalması gerekir.

Cürcanî, İslam düşüncesinde uzun süre etkili olmuş, kendisinden sonra gelen bilginlerin "Taftazani'nin izini sürenler", "Seyyid Şerif Cürcanî'nin yolunda gidenler" diye ikiye ayrılmasına yol açmıştır. Özellikle *Tarifat* adlı yapıtı birçok sorunun çözümünde başlıca kaynak olmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Tarifat*, (ö.s.), 1837, ("Tanımlar").

• **KAYNAKLAR**: Mecdi Efendi, *Tercüme-i Şakayık*, 1853; Taşköprüzade Kemaleddin, *Mevzuatü'l-Ülum*, 1895; H.Z.Ülken, *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, 1967.

• **BAKINIZ**:GAZALİ,İBN SİNA, SADEDDİN TAFTAZANİ.

CÜVEYNİ (1226-1283)

İlhanlı devlet adamı, tarihçi. Moğollar ile ilgili önemli bir tarih yazmıştır.

Alaeddin Atamelik b.Muhammed Cüveyni, Horasan'ın Cüveyn kentinde doğdu, 5 Mart 1283'te Muğan'da öldü. Yaşamı hakkındaki bilgiler ancak

İslam Düşüncesinde Bilgi ve Doğruluk

Bilginin kaynağı, gerçekliği, geçerliliği konusunda çok değişik görüşler ileri sürülmüştür. Her felsefe dizgesi, kendi anlayışına göre, bir bilgi kuramı önermiştir. Felsefe dizgelerinin çoğunda, bilgi olduğu söylenen inancın doğruluğunu kanıtlamak için konuya uygunluk öngörülmüştür. Bir inanç kendisini sağlayan konuya uyduğu ölçüde doğrudur. Bu uygunluğu özne-nesne bağlantısında bulan kuramlar da vardır. Felsefe tarihinde, bilgiyi bir bilinç ürünü olarak gören öğreti, doğruluk konusunda bambaşka bir ölçü getirmiştir. Bu ölçüyü İslam düşüncesine uygulayan da Cürcanî olmuştur. Ancak, bu yeni ölçünün bulucusu Cürcanî değildir.

Bilgiyi bir bilinç ürünü sayan öğretiye göre, inançların doğruluğu da, salt bir bilinç olayıdır. Bilginin ilk gereçlerini sağlayan, duyularla kazanılan izlenimlerdir. Bu izlenimler ise, nesnelerin gene duyular yoluyla, bilinçte bıraktığı izlerdir. İşte, bilgi olduğu söylenen bir inancın doğruluğu, bilincin nesne ile izlenimi konusunda verdiği yargıya dayanır. Bu durumda, bilgiyi temellendiren doğruluk bir bilinç onayı niteliğindedir. Bilinç, nesne ile izlenimi arasındaki bağlantıyı onaylarsa inanç doğru, onaylamazsa yanlıştır. Bilgiye uygulanan bu "doğruluk ölçüsü", bilgiyi doğada bulunan nesnelerden değil

de, yalnız düşünme yeteneğinin ürettiği kavramlardan türeten felsefe dizgelerince benimsenmiş, özellikle Aristoteles mantığına bağlanan İslam düşünürleri arasında yüzyıllar boyunca savunulmuştur.

Doğruluğun, gerçekliğin tek ölçüsü olarak Kuran'ı alan İslam tanrıbilimcilerine göre, bilginin kaynağı Kuran, konusu Tanrı'dır. Bu nedenle Kuran yargılarına uyan doğru, uymayan yanlıştır. Doğruluk Kuran'a uygunluktur. Bu uygunluk da bir onay niteliğindedir. Ancak bu onay, bireyin istencine değil, Kuran'ın özüne uymadır. Bu görüş yalnız felsefe alanında kalmamış, İslam düşüncesinin bütün öğretilerini etkilemiştir. Kurallarının kesin, tartışma götürmez olduğunu ileri süren "Şeriat" bile, felsefe ve mantığın bu tür buluşlarından yararlanarak bilgide doğruluğu bilince dayanan bir yargı diye anlamıştır. Özdekçi görüşü benimseyen İslam düşünürlerinde böyle bir görüşün varlığı söz konusu değildir.

Us ilkelerine dayanan her türlü felsefeye karşı çıkan, kendilerine "filozof" değil de "Kelamcı" diyen İslam düşünürleri arasında soyut kavramlardan kaynaklanıp mantık kurallarına uygun gelen bir "doğruluk" anlayışı yaygındır.

Tarih-i Cihangüşa adlı yapıtından çıkartılabilmektedir.

Cüveyni'ye göre soyu on üç kuşakta Abbasiler'in ünlü hâcibi Fazl b. er-Rabi'ye çıkar. Ataları Büyük Selçuklular ile Harezmsahlar ve Moğollar devrinde önemli devlet görevlerinde bulundular. Babası Bahaeddin Muhammed, Ögedey Han'ın İran'daki genel valilerine vekâlet etti.

Cüveyni, genç yaşta Argun'un divanındaki özel kâtiplerinin yanında görev aldı. Hülagu, 1256'da İran'a gelince Cüveyni onun hizmetine girdi. İsmaililer'in ortadan kaldırılması için Hülagu'nun yaptığı seferlere katıldı. Alamut'un alınmasında bulundu. Buranın ünlü kütüphanesi ile gök gözlem araçlarının yok edilmesini önledi.

Hülagu, 1258'de Bağdat'ı aldıktan sonra Irak ve Huzistan'ın yönetimini Cüveyni'ye verdi. Kardeşi Şemseddin Muhammed'i de vezirliğe atadı. Cüveyni, Hülagu'nun ölümüne kadar bu görevde kaldı. Onun yerine geçen Abaka döneminde (1264-1282) de bağımsız olarak Irak'ı yönetti. Köylülerle toprak sahiplerinin verdikleri ağır vergileri kaldırdı. Sulama işlerini düzenledi. Anbar'dan Kufe ve Necef'e uzanan bir su kanalı yaptırdı. Kanalin iki yakasında 150 yeni köy kurdu.

Cüveyni, 1281'de devletin parasını kendi hesabına geçiriyor diye Abaka'ya şikâyet edildi ve serveti elinden alınarak tutuklandı. Ama kısa bir süre sonra aklandı.

Cüveyni'yi bu tür suçlamalarla gözden düşürmeyen düşmanları bu kez onun Mısır Memlukleri ile gizli ilişkilerde bulunduğunu ileri sürdüler. Abaka durumun araştırılmasını istedi. Bağdat'ta yapılan soruşturmadan bir sonuç alınamadı. Cüveyni soruşturma kurulu ile birlikte hükümdarın yanına gitmek için yola çıktı. Hamedan'da iken Abaka'nın ölüm haberini aldı. Yeni hükümdar Ahmed Tekudâr, Cüveyni'yi eski görevine atadı, servetini de geri verdi.

Geniş bir kültür birikimi olan Cüveyni, döneminin büyük müşşilerinden sayılır. En önemli yapıtı, Moğol tarihinin temel kaynaklarından biri olan *Tarih-i Cihangüşa*'dır. 1253 ya da 1254'te yazmaya başladığı yapıtını 1259'da tamamlamıştır. Kitapta anlatılan olayların büyük bir bölümü gözlemlerine dayanır.

Üç ciltlik yapıtın birinci cildinde Moğollar'ın gelenek ve görenekleri ile Cengiz yasasına ayrılmış iki bölüm vardır. Kitapta ayrıca Cengiz'in ortaya çıkışından ölümüne kadar geçen süre, Uygurlar'la ilişkileri, Uygurlar'ın dinleri ve gelenekleri anlatılır. İkinci ciltte, Harezmsahlar devleti ile Karahıtaylar'ın tarihleri, Ögedey döneminden başlayarak Hülagu'nun İran'a girişine kadar geçen olaylar verilir. Son cilt, 1251'de Möngke (Mengü) Han'ın tahta çıkış töreni ile başlar, Hülagu'nun İran seferi, İsmaili kalelerinin alınışı ve yıkılmaları, İsmaililer hakkında ayrıntılı bilgileri içerir.

Cüveyni'den sonra gelen tarihçilerden Abdullah b. Feyzullah Reşideddin, Ebü'l-Ferec ve Şehabeddin Ahmed Dimişki bu yapıttan önemli ölçüde yararlanmışlardır.

- YAPITLAR (başlıca): *The Ta'rikh-i Jahân-Gusha of Ala'ud-Din Ata-Malik-i Juvayni*, (ö.s.), Mirza Muhammed Kazvini (yay.), 3 cilt, 1912-1937.

CYBULSKI, Zbigniew (1927-1967)

Polonyalı sinema oyuncusu. Polonya sinemasının yıldız oyuncularından biridir.

3 Kasım 1927'de, önemli bir memurun oğlu olarak Ukrayna'nın Kniaze kentinde doğdu, 1967'de öldü. Maliye ve gazetecilik öğrenimi gördüyse de sahneye yöneldi. 1954'te Andrzej Wajda yönetiminde ilk filmi *Pokolenie*'yi ("Bir Kuşak") çevirdi. Bu filmdeki küçük rolü ve ardı ardına çevirdiği dört filmdeki rolleriyle yurt içinde tanındı. Ama asıl ününe 1958'deki *Papiól i Diament* (Küller ve Elmas) filmiyle ulaştı. Gene Wajda yönetiminde çekilen bu film Polonya'da büyük iş yaptı ve Cybulski'nin savaş sonrası yılgınlıklarını yaşayan sorunlu genç tiplemesi Batı'da James Dean ile karşılaştırıldı. Cybulski, "rüzgârlıklı ve kara gözlüklü bir Hamlet" olarak nitelendirildi. Canlandırdığı rollerdeki kural tanımazlığı yaşamına da yansayan Cybulski, zor geçilen bir oyuncu olarak ün yaptı. Çevirdiği filmlerde her zaman başrol oynamak fırsatını bulamaması Jerzy Kawalerowicz'in *Poiąg* ("Gece Treni") filmindeki eski âşık rolünden sonra tiyatroya geçmesine neden oldu. Wajda'nın *Niewinni Czarodzieje* ("Masum Büyücüler") filmiyle 1960'ta yeniden sinemaya döndü. Bu filmde, asi genç rolüne komik bir boyut da katıyordu. Bundan sonra Wajda'nın Fransa'da çevirdiği *L'Amour à vingt ans* ("Yirmi Yaşında Aşk") filminin bölümlerinden birinde başrolü oynadı. Fransa'da başarısız bir film daha çektikten sonra Polonya'ya döndü. 1963'teki *Jak Być Kochana* ("İnsan Nasıl Sevilmeli") ve *Ich Dzien Powszedni* ("Gündelik Yaşamlar") adlı filmleri en iyi filmlerinden ikisidir. "Asi genç"lerin orta yaşlarında neler yaptıklarını anlatan ilk film aynı zamanda yürütülemeyen bir ilişkinin de öyküsüydü. 1965'te İsveç'te *Att älska'yı* ("Aşk'a") çevirdikten sonra, Polonya'da *Rekopis Znaleziony w Saragossie* ("Saragossa'daki Elyazması") adlı tarihi bir yapımda oynadı ve birçok sıradan filminden sonra da gene iyi filmlerinden biri olan *Szyfry*'i ("Esrar") çevirdi. Bu sırada aşırı içki içmesi ve şişmanlaması ruhsal bunalıma girmesine yol açtı. 1967'de orta yaşlı bir işadamını canlandırdığı *Morderca Zostawia Ślad* ("Katil İpucu Bırakıyor") filmini tamamlamadan bir tren kazasında öldüğünde Polonya ulusal mateme büründü. Cybulski, yarattığı roller ve yansıttığı sorunlarla, sinema tarihine gençlik simgesi olarak geçen oyuncularından biridir.

- YAPITLAR (başlıca): Oynadığı filmler: *Pokolenie*, 1954, ("Bir Kuşak"); *Papiól i Diament*, 1958, (Küller ve Elmas); *Poiąg*, 1959, ("Gece Treni"); *Niewinni Czarodzieje*, 1960, ("Masum Büyücüler"); *L'Amour à vingt ans*, 1960, ("Yirmi Yaşında Aşk"); *Jak Być Kochana*, 1963, ("İnsan Nasıl Sevilmeli"); *Ich Dzien Powszedni*, 1963, ("Gündelik Yaşamlar"); *Att älska*, 1964, ("Aşk'a"); *Rekopis Znaleziony w Saragossie*, 1965, ("Saragossa'daki Elyazması"); *Szyfry*, 1966, ("Esrar"); *Morderca Zostawia Ślad*, 1967, ("Katil İpucu Bırakıyor").

Resim 224
CRIVELLI, Carlo
"Meryem'e Mijde" Ulusal Galeri-Londra, İNGİLTERE

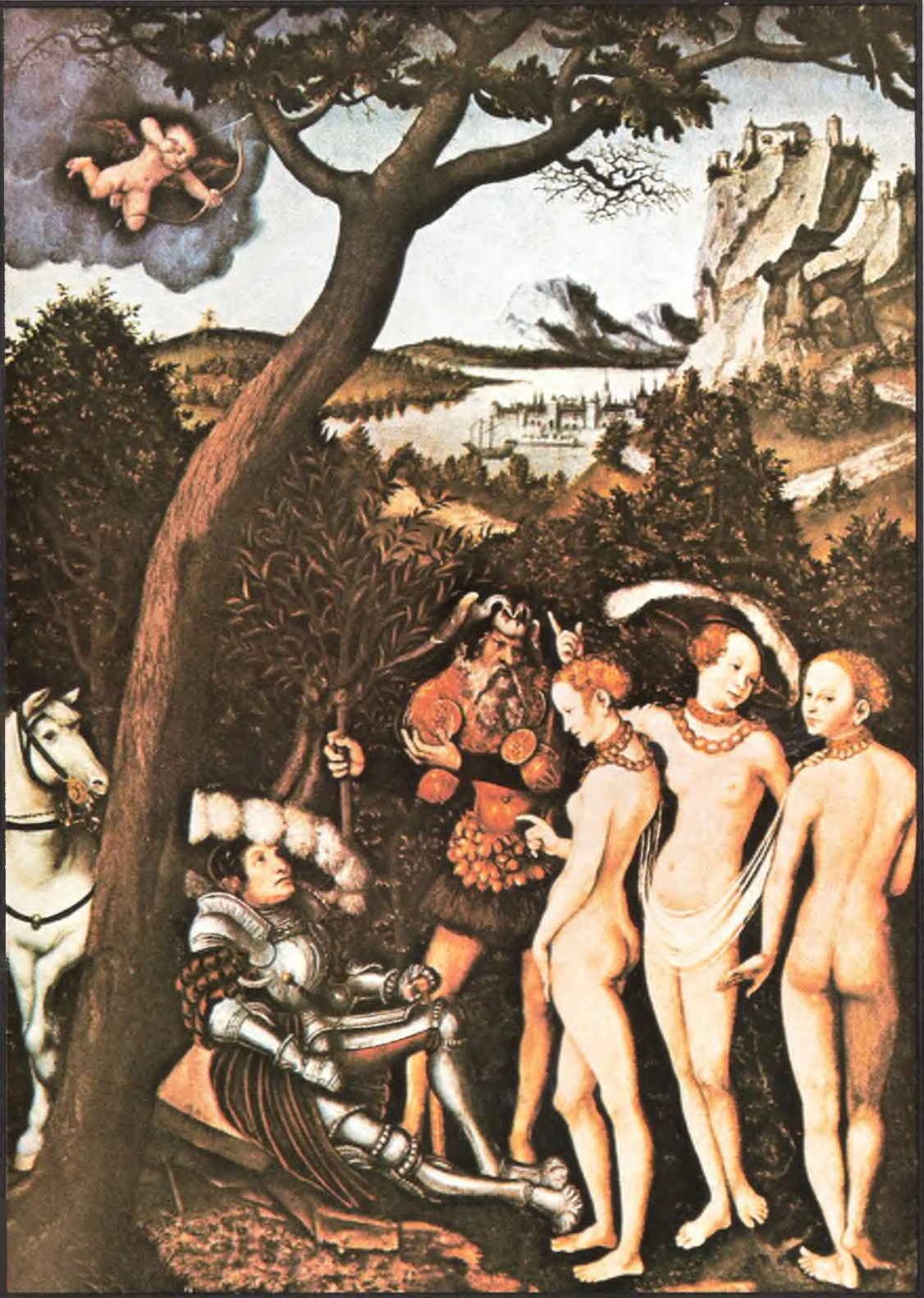

Resim 227
Mahmut CÜDA
"Heykelli Natürmort" İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Resim 225

CRANACH, Lucas "Davud ve BatŒeba" Yeni MŒze-Wiesbaden, ALMANYA

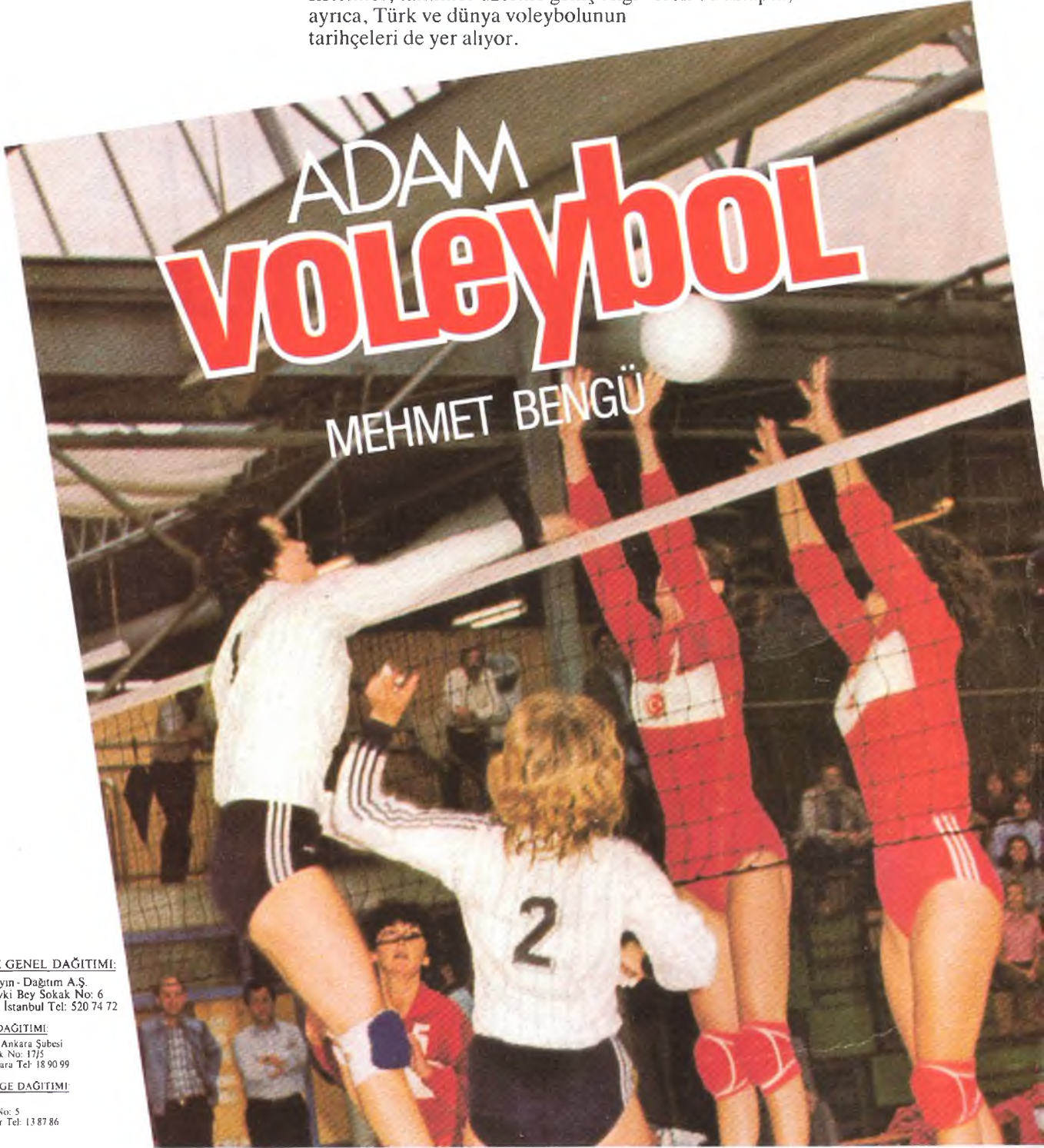
Resim 226

CRANACH, Lucas

"Paris'in Kararı" Metropolitan Sanat Müzesi-New York, ABD

ADAM spor kitapları: 1

Voleybolun temel hareketlerini resimler, çizimlerle, ayrıntılı tanımlamalarla anlatan, sistemler, taktikler üzerine geniş bilgi veren bu kitapta, ayrıca, Türk ve dünya voleybolunun tarihçeleri de yer alıyor.

TÜRKİYE GENEL DAĞITIMI:

YADA Yayın - Dağıtım A.Ş.
Doktor Şevki Bey Sokak No: 6
Divanyolu, İstanbul Tel: 520 74 72

ANKARA DAĞITIMI:

YADA A.Ş. Ankara Şubesi
Konur Sokak No: 17/5
Kızılay, Ankara Tel: 18 90 99

ZMİR ve EGE DAĞITIMI:

YADATİC A.Ş.
32. Sokak No: 5
Konak, İzmir Tel: 13 87 86

ANADOLU YAYINCILIK A.Ş. adına sahibi: Nazar BÜYÜM

Genel Yayın Yönetmeni : Oya KÖYMEN
Yazı İşleri Müdürü : Meltem ÖNEŞ
Teknik Yönetmen : Yavuz KÖSEMEN
Renkli Baskı : Ana Basım Sanayi A.Ş.
Siyah-Beyaz Baskı : Milliyet Yayın A.Ş.

Dağıtım : Hürriyet Holding A.Ş.
Abone ve Her Türlü İstek Adresi :
YA DA Dr. Şevki Bey Sokak, No: 6 Divanyolu

Cilt 3, Fasikül 28
28 Mayıs 1984
300 TL.

ANADOLU YAYINCILIK Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, No: 93 Maslak-İstanbul